

“ŞU NEHİR BİR DOLMAKALEM OLAYDI!..”

Ilisu Barajı,
Barajlar ve Kredi İhracatı Reformuna İlişkin Dünya Komisyonu

“Şu nehir bir dolmakalem olaydı, o kadar mürekkep bile çektiğimiz acıyı kağıda dökmeye yetmezdi.”

Ilisu Barajı,
Barajlar ve İhracat Kredisi Reformuna İlişkin Dünya Komisyonu

Ilisu Barajı Bölgesinde Olgu Saptama Misyonu Nihai
Raporu: 9-16 Ekim 2000
Türkçesi: Mayıs 2001

Türkçe'ye çeviren: Bahar Öcal Düzgören

Ilisu Barajı Kampanyası; Kürt İnsan Hakları Projesi; The Corner House; Dünya Ekonomisi, Ekolojisi ve Kalkınma; Gözler SACE Üstünde Kampanyası ve Pasifik Çevre Araştırma Merkezi tarafından hazırlanmış bir Rapor.

Teşekkürler

Bu rapor, Türkiye'nin güneydoğusunda yapılması planlanmış olan Ilısu Barajı bölgesinde, 9 ila 16 Ekim 2000 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş uluslararası bir olgu saptama misyonu çerçevesinde hazırlanmıştır.

Bu raporun yazarları aşağıdakilerdir:

Nicholas Hilyard, The Corner House, BK.

Antonio Tricario, "An Eye on The SACE" Kampanyası, İtalya.

Sally Eberhardt, Kürt İnsan Hakları Projesi, (KHRP), BK.

Heike Drillisch, Dünya Ekonomisi, Ekolojisi ve Kalkınma, Almanya.

Douglas Norlen, Pasifik Çevre Araştırma Merkezi, ABD.

Araştırma-İnceleme Heyeti, Türkiye'de yatacak yer sağlayarak, tercümanlık yaparak ve Ilısu Projesi ilgi ilgili bilgiler vererek Misyon'a yardımcı olan herkese teşekkürlerini sunmaktadır. Teşekkürler aralarında yerel görevliler, gazeteciler, devlet memurları, tarihçiler ve avukatlar da bulunan tek tek kişiler ile Türkiye İnsan Hakları Derneği (İHD) ve GÖÇ-DER de dahil olmak üzere yerel ve ulusal örgütlere yöneliktir. BK ve ABD'de ise Angela Barber'a, Dean Bialek'e, Harun Düzgören'e, Kate Geary'ye, Rebecca Wood'a ve Uluslararası ve Çevresel Yasa Merkezi(ne (Washington D.C.) teşekkür etmek istiyoruz. Son olarak endişelerini ve deneyimlerini bizimle paylaşan çok sayıda göçmene ve köy sakinine de özellikle teşekkür ediyoruz.

Ilısu Kampası'yla ilgili daha fazla enformasyon için bkz. www.ilisu.org.uk.

Kredi ihraç eden kuruluşlarda reform yapılmasına ilişkin uluslararası kampanya konusunda bkz. www.eca.watch.org.

Kapaktaki ve 19, 27, 43 & 69'uncu sayfadaki resimler: Angela Barber

İçindekiler

Özet

Birinci Bölüm: Proje'nin Arka Planı
Şirketler, Kredi İhracat Kuruluşları ve Endişeler
Şirketler
Kredi İhracat Kuruluşları
Belli Başlı Endişeler

İkinci Bölüm: Heyet ve Saptamaları
Heyet'in Üstlendiği Aracılık Görevi
Dört Şartın Yerine Getirilmesinde Gelişmelerin Değerlendirilmesi
Birinci Şart:
"Uluslararası kabul görmüş bir pratiği yansıtan ve bağımsız denetimi de içeren bir iskan programı uygulayınız"
İkinci Şart:
"İrmağın üst tarafında, su kalitesinin muhafaza edileceğini güvence altına alabilecek kapasitede su işleme tesisleri için hazırlık yapınız"
Üçüncü Şart:
"İrmağın alt tarafında, yeterli su akıntının sürekli muhafaza edileceği konusunda bir güvence veriniz"
Dördüncü şart:
"Hasankeyf'deki arkeolojik mirasın büyük kısmının mümkün olduğunca korunması için ayrıntılı bir plan geliştiriniz"

Üçüncü Bölüm: İlısu, Barajlar ile ilgili Dünya Komisyonu ve İKK (İhracat Kredisi Kuruluşları) Reformu
Birinci Konu: İlısu ve Uluslararası Uygulamada İyileştirme
İkinci Konu: İKK'lar ve Yönetim
Üçüncü Konu: ECGD'lerin (İhracat Kredileri Garanti Dairesi) ve Hermes'in Reform Sözünün Turnusol Testi
Heyet'in Tavsiyeleri

1 numaralı Ek

Tablolar ve Kutular

1. Tablo: Şirketler ve Karneleri
1. Kutu: Bir Baskı Olayının Tarihçesi
2. Kutu: Savaş Deneyimi
3. Kutu: GAP- Yararlılık İddiaları
4. Kutu: Barajlar ve GAP
5. Kutu: "Sizin mutluluğunuz bizim başarımız olacaktır"
6. Kutu: GÖÇ-DER: Göçmenler Sosyal İşbirliği ve Kültür Derneği
7. Kutu: Tazminat Almada Sorunlar
8. Birecik Barajı: Şirketler ve Bankalar
9. Kutu: Yeniden İskan- İmkanları Geliştirmek ya da Yavaş Ölüm
10. Kutu: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde GAP ile İlişkili Davalar
11. Kutu: Murat Cano Davası
12. Kutu: HASANKEYF ve Türkiye'nin Uluslararası Yasalar ve Avrupa Yasaları Çerçevesindeki Yükümlülükleri
13. Kutu: WCD- Yeni Dönüm Noktası
14. Kutu: Atatürk Barajı'nın Kurbanları: Devam Eden Sefalet
15. Kutu: 90 Saniyede Trajik Bir Komedi

“NEHİR DOLMA KALEM OLSAYDI...”

AHMET KAHRAMAN

PKK militanlarının, 15 Ağustos 1984 akşamı, Eruh ve Şemdinli kasabalarına yaptığı baskın Türkiye Cumhuriyeti (TC) nin Cumhurbaşkanı Suleyman Demirel'in, "Cumhuriyet tarihinde 29. Kürt isyan" diye tanımladığı kanlı olayların başlangıcı oldu.

Eylemin başlangıcı değil, ama halkın desteği karşısında, TC'ni yönetenler adeta "gafil" avlanmış, şaşır kalmışlardı. Halk desteği, yönetime kızgınlık ve kinin ifadesiydi. Bu yüzden kar topu gibi yuvarlandıkça büyüyor ve eylem geniş alanlara yayılıyor, gün geçtikçe de kontrolden çıkarak, "PKK hareketi" olmaktan çok, geniş Kürt kesimlerinin destek verdiği bir isyana dönüşüyordu.

TC, daha "ilk kurşun"dan itibaren, halk desteğinin nedenlerini irdeleyip, gerçekçi çözümler üretme yerine, PKK'nın halkla ilişki bağını kesmek ve yayılmayı önlemek üzere, değişik propaganda atağına geçiyor, nafileliğini görünce de baskı kurmaya başlıyordu. Ancak, devlet terörü beklenileni vermiyordu. Şiddeti çözüm olarak görenler, başarısız kaldıklarını gördükçe baskıları, daha çok artırıyor, sınır tanımaz boyutlara ulaştırıyordu.

1991 yılında, "topyekün savaş" anlamına gelen, "topyekün mücadele" stratejisini yürürlüğe koydular. Bu, insanlık tarihinin en ağır trajedilerinden birinin daha başlangıcıydı.

TC'nin resmi söyleminde, son kez adı "Doğu ve Güneydoğu" olarak değişen, evrensel söylemde "tarihi Kürdistan'ın kuzeyi" diye ifade edilen topraklarında, artık cehennemi günler yaşıyordu. Yalnız insanlar değil, doğa da "Topyekün Mücadele" stratejisinde, hedefti. Köylerin, ormanların, dağları kaplayan bitkilerin üstüne yanıcı kimyasal tozlar, sıvılar dökülüyor, kibrit çakılıyor ve yangınlar, önüne çıkan her şeyi kül ederek yürüyordu.

Bütün bir bölge, koskocaman bir coğrafyada dağlar, sıra sıra köyler, yüzlerce yıllık ormanlar, düzlüklerde, yamaçlarda tek başına kalabilmiş ağaçlar, ovaları kaplayan ekin tarlaları, otlar, çiçekler yanıyor, küllerin arasında köz olmuş silahsız, savunmasız, sivil insan bedenleri ve hayvan cendekleri belirliyordu.

1991'den 1999 yılına kadar, 4 bin Kürt köyü yakılıp yıkılarak yok edildi. Topraklarından, yurdundan koparılan 4 milyon insan üretim ve çalışma hayatından koparılıp mültecileştirildi. Kendi kaderleriyle baş başa bırakıldı.

Bu süreçte, "faili meçhul cinayet" adıyla 17 bin 500 adli dosya açıldı. Cinayet faileri "yakalanamadığından" dosyalar öylece kaldı.

Kin ve öfkenin hedefi olan bazı "kurban"ların cesedi de bulunmuyor, "mezarsız ölü" olarak kalıyorlardı. At, eşek ve katır yıkıları kurşuna, bombaya tutuluyor, eti yenebilen hayvanlara el konuyor, bazan hayvanlarla dolu gom ve ahırlar ateşe veriliyor, hayvanlar meleyerek, böğürüp inleyerek yanıyor, yok oluyordu.

Trajedilerin tanığı bir Kürt, reva görülen bu zulmü, önünde akan nehri eliyle göstererek, şöyle ifade ediyordu:

"Şu nehir dolma kalem olsaydı, o kadar mürekkep bile çektiğimiz acıları kağıda dökmeye yetmezdi."

Bir Kürt kadını da, 1993 yılında, yaşadıklarını şöyle anlatıyordu:

"Günü, tarlada çalışarak geçirmiştik. Yemek yiyemeyecek kadar yorgunduk. Çok sıcak bir yaz olduğundan, uyumak için evin damına çıktık. Karanlıkta silah atışları başladı. Aşağıya inip evin içine girdik. Kapıları kilitledik. Atışlar gün doğana kadar sürdü ve bir de helikopter sesi duyduk. Askerlerin evlere kimyasal maddeler küskürttüklerini ve ateşe verdiklerini gördük. Dehşete kapılmıştık. Askerler kapıları kırıp, kimi bulursa topluyorlardı. Askerlerden biri, bir şişe kırdı. Beyaz bir duman çıktı. Hemen ardından evin etrafı alevlerle sarıldı. Kimyasal bomba mıydı, neydi? Kaçmak istedik. Bunun için dışarıya çıktık. Yedi yaşındaki kızımın, askerler tarafından toplanmış grubun içinde olduğunu gördüm. Amcamın kızı yeni doğum yapmıştı. Bir kadının bağırdığını duydum: 'Alaaddin ile Fahreddini öldürdüler.' (yeni doğum yapan kadının kardeşiyle kocası) Kadın öyle şaşkınlık içindeydi ki, 'hayatımda kim varsa kaybettim, o zaman bebeği ne yapayım!' diyerek bebeğini alevlere doğru fırlattı. Gerçekten aklını kaçırmıştı. Neyseki, kız kardeşi bebeği, alevlerin içinden alıp kurtardı. Komşu köye kaçtık, ama askerlerin elinde kalan kızıyla, insanları düşünüyordum. Sonra kızım, bir kaç kişiyle birlikte gelip bize katıldı. Sabah ilk işimiz köye dönüp, ne olduğuna bakmak oldu. Köye vardığımızda bir sürü hayvan leşi gördük. Koyunlar, tavuklar, eşekler...Hepsi yanmıştı. Sekiz tane insan cesedi bulduk. Katledikten sonra yakılmışlardı. Biri, 'askerler geliyor' diye bağırınca yine kaçtık..."

Kırım ve kan sesinin hedefi, temel amacı, bütün bir bölgenin "insansızlaştırılarak Kürt sorunu"nun bu yoldan çözümü olarak yorumlanıyordu.

Bir yandan da, coğrafyanın egemen olunamayan asi topraklarının suyla doldurularak, "düzleştirilmesi" çalışmaları yürütülüyor, nehirlerin yolu, ardı ardına barajlandırılıyordu. Uygarlıkları yaratıp besleyen sular, hayatların, medeniyet izleri ve kalınlarının celladı yapılıyordu.

*

Dicle ile Fırat nehirlerinin gövdesiyle yan kolları, Kürtlerin yaşadıkları toprakları suluyor, ilk yerleşimden beri, kıyılarında yeşeren medeniyetlere hayat veriyordu. Tarih yaratan suların, günün birinde medeniyetlerin izlerini yok eden canavara dönüştürülebileceği hiç kimsenin aklına gelmiyordu.

Ama gerçektir ki, ilkin yerleşik hayata can veren, Mezopotamya kültürünü yaratan Dicle ile Fırat bentleniyor, bu medeniyetlerin celladı haline getiriliyordu. İlk çalışmalar, 1950'lerde kızışan "soğuk savaş" döneminde başladı. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin yardımıyla, suları bastırma, sindirip pazar konusu etme, TC'nin komşularını teslim alma silahına dönüştürme çabasıydı bu.

O yıllarda, sosyalist ve kapitalist dünya blokları arasında kıyasıya bir rekabet, yarış ve ilan edilmemiş, ama bazı bölgelerde çatışmalara da dönüşen bir "soğuk savaş" sürüyordu. Bu savaşta TC, aldığı yardımlar karşılığında ABD'nin yanındaydı. TC'nin güney komşuları Suriye ve Irak ise sosyalist blokun lideri Sovyetler Birliği (Rusya)'nin safında...

ABD'ye "tabii" olmayan, boyun eğip, yanına geçmeyen devlet "düşmanı", dolayısıyla TC'nin "hasmı"ydı. Düşman ya da hasımlar, ekonomik, politik ve siyasi cephelerde de sıkıştırılıyor, köşelere itiliyordu.

Anadoludan doğan Dicle ile Fırat, Suriye ve Irak'daki hayatı da sulayıp, güç kattıktan sonra denize ulaşıyordu. İki nehir önemli nitelikte olmasa bile ulaşımında da kullanılıyordu.

ABD'nin, "düşmanın can damarını kesme" amacı, TC'nin de sudan elektrik elde etme çabasıyla birleşince, daha sonra doğa ve medeniyet kalıntılarının celladı kesilecek baraj inşaatları başlıyordu.

Dicle ile Fırat üzerinde ardı ardına barajlar projelendirildi. 1970'lerde, bunların ilki olan Keban Barajı devreye sokuldu. Bunu, yenileri izledi.

*

Keban barajı, Elazığ, Bingöl, Dersim ve Malatya dörtgeninde, geniş tarım alanlarını altına alıp, sulara gömmüş, tarihe tanıklık eden, çağların ötesinden uygarlıkların izlerini taşıyan kalıntılar, bir daha ulaşılamayacak biçimde yok edilmişti.

Bu arada demografik yapı bozulmuş, tarıma dayalı büyük bir insan topluluğu açıkta kalmıştı.

Oysa devlet, topraklarını kaybedenlere yeni bir hayat vaatetmişti. Verilen sözlerin hiç biri yerine getirilmedi. Topraklarına karşılık verilmesi gereken paralar ya zamanında ödenmeyerek enflasyonla eritmeye terk edildi, ya da hiç verilmedi. Her şeyini kaybeden insanlar, devletle mahkemelik olmak zorunda kaldılar.

Sonunda, büyük bir insan göçü başladı. Elazığ şehri, topraklarından, iş ve uğraşlarından koparılmış insanların akınına uğradı. Şehrin nüfusu, birden bire katlanarak büyüdü.

"Yeni şehirli"lerin işi, uğraşı yoktu. Atıl, bir iş gücü yoğunlaştı. Bir süre sonra, şehrin sokak ve meydanlarını, el arabalarıyla dolaşan gezgin satıcılar doldurmaya başladı. Şehir baştan başa gezgin satıcıların hücumuna uğramıştı.

Demografik yapının işsizler, umutsuz, yarınısızlarla temelinden bozulması sonucu, suç oranı arttı. Elazığ sosyal patlamaların yaşandığı bir merkez haline geldi. 1970'lerde, örgütlenen faşist birlikler, 1978 yılında Türk ırkçılığı sloganlarıyla sığınmacı durumuna düşmüş Kürtlere saldırmaya başladılar. Kanlı olaylar yaşandı. Pek çok insan hayatı söndü.

Sonuç olarak Keban Barajı, Fırat nehrinin setlendiği topraklara, kayıplardan başka hiç bir şey getirmedi

*

Keban, Dicle ve Fırat'ı setleyen bir dizi baraj izledi. Atatürk barajı, bunların en büyüklerinden biriydi ve yeni insanlık yıkımlarını birlikte getirdi. Örneğin Mekadonyalı İskender, Roma ile Eyübilerden kalma tarih izleri, bir zamanların görkemli Komegen İmparatorluğu'nun görkemli merkezi Samsat kalesi dahil, bölgenin kültürel zenginlikleri sulara gömüldü.

Bozova yakınlarındaki "Nevala Çole", tarihte bilinen en eski yerleşim merkeziydi. İnsanlığın, bu evrimsel tanığının izleri artık yok. Dünyanın gözleri önünde, suların altında kaybedildi.

Tarihin mirasını yok etmekle kalmadılar. Barajın, Harran ovasını sulamaya dönük bölümü, sosyal değişimlere neden oldu. Tarım alanlarına yerli ve yabancı büyük sermaye akını başladı. Parayı çekici bulan bir çok küçük çiftçi elindekini satarak, kendi topraklarında işçi haline geldi.

*

Dicle, Fırat, Munzur ve Zap başta olmak üzere, bütün nehirlerle ırmakların barajlarla setlenmesi hırsının altında, ekonomik amaçlar mı yatıyordu? Amaç ne olursa olsun, hiç bir neden uygarlıklara hayat veren suların, tarihin celladı yapılmasını haklı gösteremezdi.

Ayrıca, kısa zamanda berraklaşan gerçekler, ardı ardına girilen baraj hamlelerinin politik ve stratejik amaçlı olduğunu gösteriyordu. Bir yanda, stratejik toprakların suyla doldurulması, bir yanda bölgenin insansızlaştırılması, öte yandan da komşulara karşı suyun silah olarak kullanılması çabaları beliriyordu, yatırımların gerisinde...

Amaç ekonomik olsaydı, en son dev barajlara sıra gelirdi. Doğa ve demografik dengelere özen gösteren bütün dünyada, sudan elektrik üreten barajlarının yerine başka yollar deneniyor, örneğin güneş ve rüzgar enerjisinden yararlanılıyordu.

TC 2001 yılında ekonomik kriz içindeydi. Tarım ürünlerinin gelirini de rehin ederek kapı kapı dolaşüyor, dünyada borç para arıyordu. Ekonominin tükenip dibe vurduğu, yatırımların durduğu, sıradan insanların ekmek bulamadığı ülkede, sistem Dersim dağlarını, yar ve vadilerini birleştirip, düm düz edecek yatırımlarla meşguldu.

Dersim'in konumu mu bu yatırımı acilleştiriyor, öncelikler arasında alıyordu? Bilinmez ki...

Ama Dersim'in konumu farklıydı. Sarp dağları, dağları birbirinden koparan derin kanyonlarıyla Roma ve Bizans dahil, tarih boyunca "zaptı" egemenleri meşgul edip düşündüren, Osmanlı'nın bir türlü giremediği, TC'nin hakim olmakta güçlük çektiği, bu yüzden başını ağrıttığı "tabii bir kale" konumdaydı.

Munzur suyunun aktığı ve aynı adı alan efsanevi Munzur vadisi, en asi, en girilip tutunulamaz toprak parçalarından biriydi.

Derinlik ve sarplıkların sularla doldurulmasıyla Dersim, "girilir" hale, zapt edilir duruma mı getirilmek isteniyordu? Bu amaçla mı, asi yarlar, tutunulmaz kayalık ve tepeler sulara gömülme, ortalığın düm düz edilme programı hayata geçirilmeye başlanıyordu? Gerçek niyetler açıklanmamıştı, ama Dersimi kaplayan tarih, buldozerlerin dişileri arasında çiğneniyor, un ufak ediliyor, geride kalanlar, sulara teslim edilmeye hazırlanıyordu.

*

Barajlarla engin toprakların sular altında bırakılmasıyla, geniş insan yığınları tarihlerinden, köklerinden, topraklarından koparılıp, savruluyorlardı. Atalarının yurdu, ölülerinin mezarları, taşınamayan tarihleri ve geçmişleri "kayıp"lara karıştırılıyorlardı.

Onlara hayat veren su, önüne çıkanı yok eden bir cellada, canavara dönüştürülüyordu.

Bir başka baraj projesiyle de, efsanevi Zap Vadisinin boynuna ölüm kemendi geçiriliyor, 80-90 kilometrelik vadinin sulara gömülmesi planlanıyordu.

*

Yıllar önceydi. Yanılmıyorsam, emekli generallerden Kenan Esengin, Milliyet gazetesinde yayınlanan bir yazısında, Dicle ile Fırat'ın barajlanmasının askeri strateji açısından yararlarını anlatırken, "Suriye, sahip olduğu tank sayısı bizden üstün" diyordu. "Herhangi bir savaşta, baraj kapaklarını açar, tanklarını hareketsiz kılarız" diye devam ediyordu.

TC, Birecik Barajı'ndan bir kaç on kilometre ötede, sınırdaki Kargamış'da bir baraj inşa ederek, Suriye'nin, "barajlar askeri strateji gereğidir" görüşüne yanıt veriyor, topraklarını susuz bırakıyor, orada bir medeniyet merkezini daha suların altına, balçığa gömüyordu.

Birecik barajı, "tarih soykırım"larından en korkuncunu gerçekleştiriyordu. Romanın en önemli şehirlerinden biri olan Zeugma (Belkis) şehri sular altında bırakıyordu. Belkis, Roma imparatorluğunun bölgedeki yönetim ve ticari merkeziydi. Buldozerlerle kazınan, tahrip edilen Zeugma şehrinin ortaya çıkan molozları arasında, insanlık tarihinin en önemli, en renkli ve görkemli mozaik tabloları ortaya çıkıyor, bunların çok azı kurtarılıyor, geresi cellat yapılan suların önüne atılıyordu.

Halfeti ilçesiyle bağlı köylerin önemli toprakları da o arada sulara gömülüyordu.

*

Hasankeyf şehir ve medeniyeti onbin yıl önce kuruldu. Eyubi devletinin kurucusu, Haçlı ordularını yenilgiden yenilgiye uğratarak, yüz yıl egemenliklerinde kalmış kutsal Kudüs şehrini yeni baştan fethedip sahiplerine iade eden "Şerkox" (Dağ Aslanı)un yegeni, Eyub'un oğlu, Kahireyi devletine başkanta yapan Kürt Yusuf Selahaddin'in memleketiydi.

Eyub oğlu Selahaddin'in atalarının, ovalarında küheylanlar koşturup ceylanlar kovaladığı, Raman dağında geyikler avladığı Hasankeyf, insanlığın evrimsel tarihini anlatan bir bilgi deposuydu.

Şehir, tapınak, kilise, cami ve bu farklı kültür ile inançlara bağlı insan mezarlarıyla Roma, Bizans, Emevi, Abbasi, Hemedani, Mervani ve Eyubi devletlerine de tanıklık ediyordu. Taşlar, kayalar oyularak yaratılmış çöl ikliminin sınırında evleri yazın serin, kışın sıcak kalabilen ilk mağara şehirdi, Hasankeyf.

Mağara şehrinin ortasında minaresiyle doğaya direnen cami, Hz. Muhammed Peygamberin amcası Cafer-i Tayyar'ın torunu İmam Abdullah'ın kabrini de yanı başında barındıran kutsal bir mekandı.

Şehrin mirasçılarında önemli bir kısmı, 1970'lerin başına kadar, hala orada oturuyor, tarihi camide ibadet ediyorlardı. 1980'lere kadar, vadiye açılan iki kanatlı devasa kapısı hala yerinde duruyordu. Mağara kent, artık evsizlere barınak oluyor, kimi sahipleri serin yazlık, kışın da hayvanlara ahır olarak kullanıyordu.

Şehir, devinen eski hareketliliği hariç, her şeyiyle yerli yerindeydi. Evlerin oyma taş duvarlarını süsleyen kabartma ve süsleriyle...

Kürtlerin Romeo ve Jülyet'i olan Mem-u Zin'in hikayesi, Hasankeyf'de geçiyordu. Edebiyatın bu ilk şehaserlerinin mekanı olması nedeniyle de ayrı bir değere sahipti şehir...

Hasankeyf şehrinin yukardan, kayalık tepelerden baktığı, bir zamanlar kıyılarındaki bahçelerinde genç kızların turna gibi şakıdığı durgun ve mahzun Dicle, şehrin cellatı olarak akıyordu. Sulara boğulmak istenen kültür ve medeniyetin paha biçilmez şehrinin sessiz çığlıklarını kimse duymuyordu.

*

Kısacası, su hayattı. Mezopotamya kültürünü yaratmış, dünyanın uygarlık beşiği bu bölgede Dicle ile Fırat'ın kıyılarında Asur, Sümer, Babil ve elam kültürleri fişkırmıştı. Kimin aklına gelebilirdi, tarihin miladı kabul edilen Peygamber İsa'nın doğumundan 2000 yıl sonra, aynı suların, bu medeniyetlerin boğazına ölüm kemendi olarak geçebileceğini?..

Sudan cellatların dalgalandığı Mezopotamya kültürü ki, ekinleri ilk hayat verendi. Aletleri kullanan ilk uygarlık...

Dicle ile Fırat. Bu kültür Hazreti İbrahim ve Eyüp başta olmak üzere nice nice peygamberler yetiştirmişti. Medeniyetler yaratan, devirler açıp kapatan Dicle, Fırat, Zap ve Munzur suları sonunda doğayı, otu, çiçeği, ağacı ve onların yeşerdiği toprağı, kısacası hayatı yok eden canavar, eski medeniyetlerin izlerini, kalıntı ve belgelerini öldüren cellat oluyordu.

Ne hüzün... Ağla ey insanı insan yapan tarih bilinci...

ÖNSÖZ

Son yıllarda pekaz alt yapı projesi, Türkiye'nin güneydoğusunda, tarihi Hasankeyf kasabasının yakınlarında kurulması öngörülen Ilısu Barajı ölçüsünde anlaşmazlığa ve çeşitli endişelere neden olmuştur. Dicle Nehri üstünde, Suriye sınırından 65 kilometre kadar içerde inşa edilmesi planlanan bu barajın, kullanımın fazla olduğu saatlerde yılda 3.600 gigawatt enerji üretmesi beklenmektedir. Bu haliyle Ilısu Barajı aynı zamanda Türkiye'nin en büyük planlı hidroelektrik projesi özelliği taşımaktadır.

Ilısu Barajı, 22 baraj ve 19 elektrik santralinden oluşan devasa Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) bir parçasını oluşturmaktadır. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) adına Avrupa ve ABD şirketlerinden kurulu bir konsorsiyum tarafından inşa edilecektir. Mali destek, ilgili şirketlerin ulusal hükümetlerinin ' İhracat Kredi Kuruluşları'ndan talep edilmiş, İngiltere, İsviçre ve ABD, kredi için geçici onay işareti vermişlerdir. 2 milyar ABD dolarına mal olması beklenen baraj, tamamlandıktan sonra işletilmek üzere Türkiye Elektrik Anonim Şirketi'ne (TEAŞ) devredilecektir.

Endişeler

Ilısu Barajı'na ilişkin endişeler büyük oranda projenin, zoraki iskan gerektiren ve paylaşılan su kaynaklarıyla ilgili altyapı projelerinden beklenen uluslararası standartlara uygun olmaması üzerinde odaklanmaktadır.

Planlandığı haliyle bu baraj, neredeyse Yalova ili büyüklüğünde bir alanı suyla kaplayacak, 183 köy ile mezra ve uluslararası arkeolojik değeri bulunan kadim Hasankeyf kenti ya tamamen ya da kısmen sulara gömülecektir. Buna rağmen, projeye kredi verilmesini destekleyen İhracat Kredi Kuruluşları, projeye geçici onay verdikleri zaman, ortaya henüz bu barajdan etkilenmesi muhtemel çoğu Kürt, yaklaşık 78 bin kişi için oluşturulmuş bir iskan planı yoktu.

Ayrıca, baraj yapımından etkilenecek insanlara veya onların seçilmiş temsilcilerine bu konuda danışılmamıştı. İşin gerçeği, 1999 yılının sonlarına kadar bölgedeki belediye başkanlarına ve köy muhtarlarına projenin yürürlüğe girdiğine ilişkin herhangi bir bilgi verilmiş değildi.

Ilısu Barajı'nın çevresel etkileri konusu da büyük ölçüde değerlendirilmiş değildir.

Baraj ihalesini almak için uğraşan şirketler, bir 'Çevresel Etki Değerlendirmesi' yaptırmış olmakla birlikte, baraja muhalefet eden bağımsız kişi ve kuruluşlar bunun bütünüyle yetersiz olduğunu ifade etmişlerdir.

Dahası, barajın Dicle Nehri sularının kalitesini olumsuz etkileyeceğini, nehrin alt tarafındaki sulama alanlarına ve sulu tarıma zarar vereceğini ileri sürmektedirler.

Öte yandan, Türkiye ile komşuları Irak ve Suriye arasındaki bölgesel anlaşmazlık potansiyelini kızıştıracakı doğrutusundaki korkulara rağmen, nehrin alt tarafındaki bu ülkelere, uluslararası yasa hükümlerine rağmen danışılmış yada bilgi verilmiş de değildir.

Geçmişten bugüne

Günümüzde Ilısu Barajı'na yönelik endişeler ve tartışmalar bu çekilde biçimlenmekle birlikte aynı endişeler 20 yıl önce de dile getirilmişti. Dicle Nehri üzerinde, Hasankeyf civarında bir baraj yapılacağı aslında yıllar önce de biliniyordu. Barajla ilgili ön fizibilite çalışmaları 1971 yılında tamamlanmış ve baraj planlarının son hali 1982 yılında onaylandığı halde proje 1990'lı yılların sonlarına kadar bekletilmiştir.

Bu gecikmenin bir nedeni finansman yokluğudur.

O yıllarda Barajla ilgili fazla bir ayrıntı öğrenilememekle birlikte, antik Hasankeyf kentinin önemli bir bölümünün sular altında kalacağı kesindi.

Bu nedenle, 1986-87 yıllarında bir 'Hasankeyf Komitesi' kurulmuş ve kamuoyunun konuya dikkati çekilmek istenmişti. İstanbul'da kurulu olan komite, bir süre çeşitli etkinlikler

düzenleyerek, Hasankeyf'e geziler yaparak konuyu sıcak tutmaya çalışmışsa da Bölge'de 1984 yılında başlayan PKK eylemlerinin bu tarihten sonra artması ve özellikle 1990'dan itibaren hızlanması nedeniyle, Hasankeyf'in kurtarılması ve Ilısu Barajı konusu gündemden çıkmıştır.

O tarihlerde Türkiye'de yeni yeni filizlenmeye başlayan çevreci hareketlerin temsilcileri ile bazı uzmanlar, meseleyi sadece kadim Hasankeyf kentinin korunması olarak değerlendirerek bölgedeki arkeolojik değerlerin kurtarılmasını hedeflemişlerdi.

O dönem, Hasankeyf'in kurtarılması için ortaya atılan en cazip öneri, baraj gölü su seviyesinin birkaç metre düşük tutularak Hasankeyf'in sular altında kalmasının önlenmesi şeklinde formüle edilmiştir.

Bu amaçla baraj gölünün yerinin değiştirilmesini önerenler de çıkmıştır. Fakat her iki öneri de ciddi bir biçimde tartışılmış değildir.

Günümüzde, özellikle PKK'nın ateşkes ilan ederek tek taraflı silah bırakma kararı alması ve militanlarını Türkiye sınırlarının dışına çıkarması üzerine, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da büyük ölçüde barış havasının ve sükunetin hakim olması üzerine, Hasankeyf ve Ilısu Barajı konusu yeniden gündeme gelmiştir. Bunda, Türkiye dışında özellikle de İngiltere'de yürütülen Ilısu Barajı kampanyalarının etkili oluşlarının büyük rolü bulunuyor.

Bu dönemde Ilısu Barajı meselesine yerel halkın da sahip çıktığını ve konuyu tartışmaya başladığını görüyoruz. Bu bağlamda Batman'da kurulan Hasankeyf Gönüllüleri Derneği'nin önemli çabalar gösterdiğini biliyoruz. Batman ve Hasankeyf belediyelerinin konuyu sahiplenmeleri ise meselenin yerel bir boyut kazanmasını hızlandırmıştır.

Ayrıca, Diyarbakır'da, Hasankeyf Gönüllülerini de içine alan, çeşitli sivil toplum ve mesleki örgütlerin bir araya gelerek oluşturdukları Hasankeyf Kurtarma Platformu, meselenin bölge sorunlarıyla birlikte ve insani, kültürel boyutlarıyla ele alınmasını sağlamıştır.

Bunun ötesinde İstanbul'da, Hasankeyf başta olmak üzere Türkiye çapında tarihi ve doğal çevrenin korunması amacıyla yönelik ve 'Anadolu Vakfı' adını alan bir girişim de bulunmaktadır. Vakıf senedinde vakfın amacı şu şekilde belirtilmiştir:

"Vakfın temel amacı; tarihi, kültürel varlıkları ve doğası ile dünya evrensel mirasının benzersiz örneklerine sahip olan Türkiye Coğrafyası'nın taşınır ve taşınmaz kültür ve doğa varlıklarını belirlemek, tanımlamak, tanıtmak, korumak ve yaşatmaktır."

Dört şart

Günümüzde Ilısu Barajı ile ilgili endişelere ve tartışmalara dönersek; Baraj'ın yapımına katılacak şirketlerin ülkelerinde kamuoyunun, NGO'ların

(Hükümet Dışı Kuruluşlar) ve parlamentoların artan baskısı üzerine İhracat Kredi Kuruluşları, projeye destek vermek için Türk Hükümeti'nin krediler verilmezden önce gerçekleştirmek zorunda olduğu dört şart eklemişlerdir. 1999 yılının Aralık ayında açıklanan ve bu kitabın baskıya girmesinden kısa bir süre önce İngiliz Hükümeti tarafından da resmen yayınlanan ve bağımsız bir denetim kuruluna hazırlanmış raporda da yer almış olan söz konusu dört şart şöyledir:

- 1- Uluslararası kabul görmüş bir pratiği yansıtan ve bağımsız bir denetimi de içeren bir iskan programı uygulayınız;
- 2- Irmağın üst tarafında, su kalitesinin muhafaza edileceğini güvence altına alabilecek kapasitede su işleme tesisleri için hazırlık yapınız;
- 3- Irmağın alt tarafında, yeterli akıntının sürekli muhafaza edileceği konusunda bir güvence veriniz;
- 4- Hasankeyf'deki arkeolojik mirasın büyük kısmının mümkün olduğunca korunması için ayrıntılı bir plan geliştiriniz.

Bu şartlar, kağıt üstünde, Ilısu Barajı'na muhalif olanların endişelerini bir ölçüde giderir gibiyse de uygulamaya geçirilebilip geçirilemeyeceklerine ilişkin ciddi kuşku vardır. İhracat Kredi Kuruluşları tarafından Türk yetkililerin taslak halindeki iskan planını değerlendirmek üzere görevlendirilmiş bir Dünya Bankası danışmanının raporunda ortaya konmuş olan endişelerden bir tanesi, Türkiye'de uluslararası standartta bir iskan programını üstlenecek kurumsal kapasitenin bulunmayışdır. Diğer bir tanesi, bizzat İhracat Kredi Kuruluş'larında bu görevin uygun bir biçimde ifa edilmesini denetleme yeteneği ve isteği olup olmadığı; bunu gerçekleştirirken ihtimam gösterip göstermeyecekleri ve Türk yetkililerin sözlerinde durmamaları halinde kullanabilecekleri bir yaptırım gücünün olup olmadığı ile ilgilidir.

Kontrolü daha güç olanlar ise, Türkiye'nin, bölgede yaşayan Kürtler üstünde uyguladığı belgelenmiş baskı, verilen sözlere rağmen, yerel nüfusa yönelik insan hakları ihlallerinin sürmesi ve Kürtler'in Türkiye toplumu içinde zorla asimile edilmesi doğrultusundaki politikaların devam ettiğine ilişkin göstergelerdir. Gerçekten de Ilısu üstündeki anlaşmazlıkta devam eden insan hakları ihlalleri temel konudur. Daha şimdiden barajla ilgili olarak gözdağı vermeye yönelik insan hakları ihlalleri belgelenmiş durumdadır. Gözdağının yanısıra işkence, ifade özgürlüğünün reddi ve çeşitli baskılar, bölgede yerleşmiş uygulamalar halindedir ki bunlar, bu projenin adil bir neticesi olması umudunu imkansız kılmıyorsa da çok zorlaştırmaktadır.

Araştırma-İnceleme Heyeti ve Üstlendiği Aracılık Görevi

2000 yılının Ekim ayında, Kürt İnsan Hakları Projesi ile Ilısu Barajı Kampanyası'nın himayesinde, İngiltere'den, Amerika Birleşik Devletleri'nden, Almanya'dan ve İtalya'dan NGO'ların katıldığı bir Araştırma-İnceleme Heyeti kurulmuştur. Heyet'in görevi şöyle belirlenmiştir:

1. İhracat Kredi Kuruluşları tarafından ortaya konan dört şartın, Türk Hükümeti tarafından yerine getirilmesi konusunda atılacak adımları değerlendirilme; göze çarpmaya devam eden kurumsal ve öteki sorunları belirleme; çözümleri için umut olup olmadığını saptama;
2. Uyulmuş olunsalar dahi söz konusu şartların projeyi, sürekli gelişen uluslararası en iyi uygulama ile aynı düzeye getirmeye yeterli olup olmadığını değerlendirme. Heyet, açık olarak, Ilısu'yu, 'Barajlarla ilgili Dünya Komisyonu' tarafından geliştirilmiş yeni yönetmeliklerin ışığında değerlendirme konusunda görevlendirilmiştir;
3. Ilısu'ya ilişkin anlaşmazlığa katkıda bulunmuş olan destekçi İhracat Kredi Kuruluşları, uygulama ve prosedürle ilgili şirket yönetimi hatalarını tanımlama; bu hataların, OECD'nin 'İhraç Krediler Çalışma Grubu'nun yeni prosedürleri dikkate alındığında hangi ölçüde giderilebileceğini değerlendirme ve giderici eylemler önerme;
4. UK Export Credit Guarantees Department (ECGD/ Birleşik Krallık İhracat Kredileri Garanti Dairesi) tarafından geliştirilmiş yeni prosedürler ışığında İngiltere Hükümeti'nin Ilısu'ya yönelik desteğinin devam etmesinin haklı bulunup bulunamayacağını yanısıra, diğer hükümetlerin de İhracat Kredi Kuruluşları yönetmeliklerini, çevre, toplum ve kalkınma ölçütünü hesaba katarak reforma tabi tutma konusundaki açık taahhütlerini değerlendirme.

Araştırma-İnceleme Heyeti, 9-16 Ekim 2000 tarihleri arasında Ilısu bölgesini ziyaret etmiştir. Heyet, barajdan etkilenmiş kişilerle, önemli belediye görevlileriyle, avukatlarla, projeye ilgili yerel profesyonel görevlilerle görüşmüştür. Bölgede bulunduğu süre içinde Heyet'i polis sürekli izlemiş ve davet edilmediği halde görüşmelere de katılmıştır. Polis ayrıca, Araştırma-İnceleme Heyeti'nin İstanbul'a dönüşünde yaptığı basın toplantısına da katılarak bu basın toplantısının yasadışı olduğu tehdidinde bulunmuştur.

Heyet üyeleri ayrıca, 2000 yılının Kasım ayında 'Barajlarla İlgili Dünya Komisyonu'nun (BDK) açılışına katılıp bir dizi komisyon üyesiyle ve BDK tarafından kurulan ve konuyla ilgili hükümet, özel sektör çokuluslu kalkınma kuruluşları ve etkilenmiş toplumların temsilcilerinden oluşan 68 üyeli danışma grubu 'BDK Forumu'nun önde gelen üyeleriyle gayriresmi görüşmeler yapmıştır.

Heyet'in Bellibaşlı Bulguları

Heyet'in bellibaşlı bulguları bu kitapta yer alan raporda belirtilmiştir. Heyet, daha önceden varolan aşağıda sıralanmış endişeleri onaylamaktadır:

- Bölgedeki koşullar uluslararası standartlara uygun adil ve hakça bir iskani imkansızlaştırmaktadır;
- Türkiye’de geçmişe ve bugüne ilişkin iskan projelerinin, Türk Hükümeti’nce de kabul edilen ve belgelenmiş başarısızlıkları, hala somut olarak gözler önündedir;
- Potansiyel olarak barajdan etkilenecek kişilerin gerçek sayısı konusunda hala kuşku vardır;
- Ilısu bölgesinde etkilenmiş insanlarla yapılan parça parça müzakereler yetersizdir, bunların formatı taraflıdır ve bir yıldırma havasıyla gerçekleştirilmektedir. Gerçekleştirildiği rapor edilen bazı hizmetler, gerçekte varolmamaktadır.
- Dünya Bankası standartlarına ters düşülerek bölge sakinlerinden oluşan topluluklardan iskan planları hazırlamaları istenmemiş, bütçe ihtiyaçları değerlendirilmemiştir.
- Uluslararası standartlara uyması gereken sosyoekonomik araştırmaların yeterliliği sorgulanmaya açıktır.
- Kapasite yoksunluğu ve kurumsal parçalanmışlık, parçaları birbiriyle uyumlu bir iskan programını ulaşılmaz kılmaktadır. İskanın uluslararası standartlarla sürdürüleceği konusunda emin olmak için büyük bazı kurumsal reformların yapılması gerekecektir. Ayrıca varolan tazminat prosedürlerini aşma ihtiyacı da vardır;
- Irmağın üst kısmındaki kentler için planlanmış kanalizasyon sistemleri, rezervuar alanındaki suyun kalitesini güvence altına alma konusunda, ya bütün nüfusu kapsamadıkları veya hala fizibilite aşamasında oldukları için yetersiz durumdadırlar.
- Ilısu’nun ve Cizre’de yapılacak barajın birleşik etkilerini dikkate alan geniş kapsamlı bir analiz yapılmamış olduğundan Ilısu’nun nehrin alt kısmında yapacağı etkiler hafife alınmış olabilir. İki baraj projesi birbirinden bağımsız olmakla birlikte, yanlış bir biçimde tamamen ayrı ve bağlantısız gibi sunulmaktadır. Bir sulama barajı olduğundan Cizre’ye Ilısu tarafından sağlanacak su, nehrin alt akıntısını azaltacaktır.
- Etki altında kalacak olan bölgenin arkeolojik zenginliklerinin araştırılması ve kurtarılması konusunda zamanın ve maliyetlerin baskısı, bu tür kurtarma çabalarını pervasız, tehlikeli ve rasgele hale getirmektedir. Daha da önemlisi arkeolojik kaynakları kurtarma faaliyeti yapay çabalarla sınırlı kalmakta ve Hasankeyf’i oluşturan ikamesi imkansız hazinenin özü mağara uygarlığı olduğu halde, bölgedeki binlerce mağarayı da kapsar hale getirilememektedir.

Heyet’in nihai Kararları

Heyet, nihai olarak aşağıdaki kararları vermiştir:

- İhracat Kredi Kuruluşları tarafından öne sürülen dört şart henüz yerine getirilmemiştir ve gelecekte yerine getirilecekleri de uzak bir umuttur. Bölgedeki Kürt nüfusun sosyal, siyasal ve ekonomik hakları tanınmadığı ve gerçekte baskı altında tutulduğundan, Türk yetkililerin şartlara uyacağına ilişkin bir güven duyulamamaktadır. Ayrıca bizzat İKK’ların da şartlara uyulmasını izleyecek ve güvence altına alacak bir kapasiteleri ve iradeleri mevcut değildir.
- Yerine getirilseler bile bu dört şart birçok temel endişeyi (özellikle şeffaflığa ve insan haklarına ilişkin olanları) konu dışı bırakmaktadır ve projenin uluslararası standartlara uygun olmasını sağlamayı başaramayacaktır. Proje, BDK’nin en önemli politika tavsiyelerinin her birini ihlal etmektedir ve dört şart tamamıyla yerine getirilse bile BDK standartları yine de ihlal edilmiş olacaktır.
- İKK’ların Ilısu Projesi’ne katılmalarının tarihçesi halihazırdaki İKK uygulamasının ve prosedürünün belli başlı açıklarını ortaya sermektedir. Özelde, ortak zorlayıcı standartların bulunmaması, hem etkilenen toplulukların ve hem de sanayinin zararına çalışan flaster (yara bandı) tipi geçiştirici bir proje finansmanı yaklaşımını teşvik etmiştir. OECD Çalışma Grubu’nun İKK reformu için yaptığı öneriler, özellikle de dönüm noktası konusundaki vurgusu, bu açığın giderilmesinden ziyade alevlenmesine yol açacaktır.
- Ilısu Projesi’ne verilen desteğin sürdürülmesi, ECGD (Birleşik Krallık İhracat Kredileri Dairesi) tarafından benimsenmiş olan yeni ‘İş İlkeleri’nin hem özünün hem sözünün ihlal edilmesidir. Dolayısıyla Ilısu ECGD’nin yeni ilkeler konusundaki taahhüdünün bir turnusol kağıdıdır: Proje doğrultusunda ilerlemek, İngiliz Hükümeti’nin kabul ettiği, ECGD’nin

reformdan geçmesi ve katlanılabilir ölçüde kalkınma ilkelerini benimseme amacıyla ciddi bir sapmaya işaret edecektir. Iısu Projesi'nin desteklenmesi ayrıca Alman Hükümeti'nin, koalisyon anlaşmasında beyan etmiş olduğu gibi 'Hermes Garanti Sistemi'ni, çevre, toplum ve kalkınma ölçütü çerçevesinde reforma tabi tutma amacı ile de çatışacaktır. Iısu Barajı için garantör olmak bu tür reform çabalarının hepsini geçersiz kılacaktır.

Heyet'in Tavsiyeleri

Bulgularının ışığında Heyet, ilgili İKK'lara proje için kredi ihraç etmeyi reddetmeleri konusunda baskı yapacaktır. Buna ilaveten, Türk Hükümeti'ni, Iısu gibi büyük baraj projeleri yerine, zorlukları artırmayacak ve Kürtler ile diğer azınlıkların ülke içinde yer değiştirmeleri tehlikesini ortaya çıkartmayacak alternatifleri göz önüne alması için çeşitli faaliyetlerde bulunacaktır.. Iısu'nun alternatifleri vardır; örnekse, dağıtımdaki elektrik kayıplarının yüzde 15-25 civarında olduğundan söz edilebilir. Heyet ayrıca, Kürt sorununa barışçı politik çözümler bulunması için de çağrı yapılması gerektiğini belirtmektedir.

Genel olarak Heyet, halihazırdaki ihracat kredisi kuruluşları pratiğinde derinlemesine bir reform yapılmasını tavsiye etmektedir. Özel olarak ise, İKK'larla ilgili olarak aşağıdakileri zorunlu görmektedir:

1. Dünya çapında 300 kadar NGO tarafından desteklenen "Resmi İhracat Kredisi ve Yatırım Sigortası Kuruluşları Reformu Konusunda Jakarta Deklarasyonu'nda ortaya konan önerilerin kabul edilmesi;
2. Buna bağlı olarak uluslararası çevre, kalkınma ve insan hakları standartlarını korumayan projeleri, desteklenme kararı alınmazdan önce ayıklayacak ve destek kararı onaylandıktan sonra bunlara uyulmasını güvence altına alacak zorlayıcı, yasal açıdan bağlayıcı standartların, "olumlu" ve "kısıtlayıcı" bir manzara arzeden prosedürler eşliğinde benimsenmesi.
3. 'Barajlarla İlgili Dünya Komisyonu Raporu'nun benimsenmesi ve gelecekte dahil olacakları bütün hidroelektrik santrali sözleşmelerinin 'Doğru Uygulama İçin Yönetmelik Seti' (Rapor'un 9. bölümünde yer alan) ile uyumlu olmasını güvence altına almak için çaba göstermeleri. En azından barajlarla ilgili projeler için destek arayan şirketlerden, özgül BDK ilkelerinin ve yönetmeliklerinin neden uygulanabilir olmadığı konusunda açıklama istenmesi ve bu açıklamanın söz konusu projelerin Çevresel Etki Değerlendirilmesi'ne bir ek olarak iliştilmesi.
4. İhracat kredisi desteği verilmesi kararlaştırılan her projenin, ulusal hükümetin uluslararası insan hakları anlaşmalarına ve standartlarına uyumunu da içerecek biçimde bir insan hakları değerlendirmesinin yapılması ve kamuya açıklanması.

Görüldüğü gibi Hasankeyf ve Iısu Barajı artık dünyaya malolmuş durumdadır. Barajla ilgili olarak çeşitli uluslararası normlar geçerlidir ve gerek baraja destek sağlayan, sağlamayı planlayan ülkelerin kamuoylarında ve gerekse insan hakları ve çevre konularına duyarlı diğer ülkelerin kamuoyları nezdinde bir sembol haline gelmiştir.

Bu kitap, hem bu uluslararası dayanışmanın, mücadelenin bir bölümünü anlatmaktadır hem de bu amaçla Türkiye'ye giden araştırma-inceleme heyetinin zengin gözlemlerini ve deneyimlerini içermektedir.

Özet

Son yıllarda pek az altyapı kalkınma projesi, Türkiye'nin güneydoğusundaki Kürt bölgesinde kurulması önerilen Ilisu barajı ölçüsünde uluslararası anlaşmazlığa neden olmuştur. Fırat Nehri üstüne, Suriye sınırından 65 km. kadar içeriye inşa edilmesi planlanan bu barajın, kullanımın fazla olduğu saatlerde, yılda 3.600 gigawatt enerji üretmesi beklenmektedir ve bu, Türkiye'nin en büyük planlı hidroelektrik projesidir. Bu baraj, 22 barajdan ve 19 güç santralinden oluşan devasa Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) bir parçasını oluşturmaktadır. Türkiye Devlet Su İşleri Müdürlüğü (DSİ) adına Avrupa ve ABD şirketlerinden kurulu bir konsorsiyum tarafından inşa edilecektir. Mali destek, ilgili şirketlerin ulusal hükümetlerinin kredi ihracat kuruluşlarından talep edilmiş, Birleşik Krallık (İngiltere), İsviçre ve ABD geçici onay işareti vermişlerdir. İnşa edildikten sonra 2 milyar ABD doları değerindeki baraj, DSİ tarafından, işletmekle sorumlu olacak Türkiye Elektrik Anonim Şirketi TEAŞ'a devredilecektir.¹

Endişeler

Ilisu'ya ilişkin endişeler büyük oranda projenin, zoraki iskan gerektiren ve paylaşılan su kaynaklarıyla ilgili altyapı projelerden beklenen uluslararası standartlara uygun olmaması üstünde odaklanmaktadır. Planlandığı haliyle bu baraj, Kuzey İngiltere'deki Mançester bölgesi büyüklüğünde bir alanı suyla kaplayacak, 183 köy ile mezra² ve uluslararası bir arkeolojik önemi bulunan kadim Hasankeyf kenti ya tamamen ya da kısmen suların altına gömülecektir. Buna rağmen destekçi İKK'lar (İhracat Kredi Kuruluşları) projeye geçici onay verdikleri zaman, ortaya henüz bu barajdan etkilenmesi muhtemel çoğu etnik Kürt yaklaşık 78 bin kişi için oluşturulmuş bir iskan planı konmamıştır. Ne de baraj yapımından etkilenecek insanlara veya seçilmiş temsilcilerine bu konuda danışılmıştır; işin gerçeği 1999 yılının sonlarına kadar yerel belediye başkanları projenin yürürlüğe girdiği konusunda bilgilendirilmiş bile değillerdi. Söz konusu barajın çevresel etkileri de büyük ölçüde değerlendirilmemiştir. Baraj ihalesini almaya uğraşan şirketler, bir Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) yaptırmış olmakla birlikte, bağımsız muhalifler bunun bütünüyle yetersiz olduğunu açıklamışlardır. Dahası, barajın Fırat Nehri sularının kalitesini olumsuz etkileyeceği, nehrin alt tarafındaki sulama alanlarına ve sulu tarıma zarar vereceği ve Türkiye ile komşuları Irak ve Suriye arasındaki bölgesel anlaşmazlık potansiyelini kızıştıracakı doğrultusundaki korkulara rağmen, nehrin alt tarafındaki ülkelere, uluslararası yasa hükümleri öyle gerektirdiği halde danışılmış da değildir.

Dört Şart

Kamuoyunun NGO'ların (Hükümet Dışı Kuruluşlar) ve parlamenterlerin artan baskısı üzerine İKK'lar, projeye destek vermek için Türk Hükümeti'nin krediler verilmezden önce gerçekleştirmek zorunda olduğu dört şart eklemişlerdir. 1999 yılının Aralık ayında açıklanan söz konusu dört şart şöyledir:

1. Uluslararası kabul görmüş bir pratiği yansıtan ve bağımsız denetimi de içeren bir iskan programı uygulayınız;
2. Irmağın üst tarafında, su kalitesinin muhafaza edileceğini güvence altına alabilecek kapasitede su işleme tesisleri için hazırlık yapınız;
3. Irmağın alt tarafında, yeterli akıntının sürekli muhafaza edileceği konusunda bir güvence veriniz;
4. Hasankeyf'deki arkeolojik mirasın büyük kısmının mümkün olduğunca korunması için ayrıntılı bir plan geliştiriniz.

Bu şartlar, kağıt üstünde, muhaliflerin endişelerini bir ölçüde giderir gibiyse de uygulamaya geçirilebilir geçirilemeyeceklerine veya geçirilip geçirilmeyeceklerine ilişkin ciddi kuşular vardır. Endişelerden, İKK'lar tarafından Türk yetkililerin taslak halindeki iskan planını değerlendirmek üzere görevlendirilmiş bir Dünya Bankası danışmanının raporunda ortaya konmuş olan bir tanesi,

¹ Balfour Beatty, "The Ilisu Dam Project: Information for Shareholders", Londra, 9 Mayıs 2000.

² Kudat, A. "Ilisu dam's Resettlement Action Plan (RAP)- Achieving International Best Practice", 16 Ağustos 2000 tarihinde İKK'lara dağıtılan çalışma raporu. Bundan böyle: Kudat Raporu.

Türkiye’de uluslararası standartta bir iskan programını üstlenecek kurumsal kapasitenin bulunmayışıdır. Diğer bir tanesi, bizzat İKK’larda bu görevin uygun bir biçimde ifa edilmesini denetleme yeteneği ve isteği olup olmadığı; bunu gerçekleştirirken ihtimam gösterip göstermeyecekleri ve Türk yetkililerin sözlerinde durmamaları halinde kullanabilecekleri bir kaldıraç gücünün olup olmadığı ile ilgilidir.

Kontrolü daha güç olanlar ise, Türkiye’nin bölgedeki Kürt çoğunluk üstünde uyguladığı iyi belgelenmiş baskı, yerel nüfusa yönelik insan hakları ihlallerini durdurma yönündeki daha önceden verilmiş sözleri tutma konusundaki başarısızlık ve etnik Kürtler’i Türkiye’nin toplumu içinde zorla asimile etme doğrultusundaki ırkçı politikalarına uyum sağlanacağı doğrultusundaki göstergelerdir. Gerçekten de İlisu üstündeki anlaşmazlıkta devam eden insan hakları ihlalleri temel konudur. Daha şimdiden barajla ilgili olarak gözdağı vermeye yönelik insan hakları ihlalleri belgelenmiş durumdadır ve gözdağının yanısıra işkence, ifade özgürlüğünün reddi ve baskı, bölgede norm halindedir ki bunlar bu projenin adil bir neticesi olması umudunu imkansız kılmıyorsa, çok zorlaştırmaktadır.

Araştırma-İnceleme Heyeti ve Üstlendiği Aracılık Görevi

2000 yılının Ekim ayında, Kürt İnsan Hakları Projesi ile İlisu Barajı Kampanyası’nın himayesinde, Birleşik Krallık’tan, Amerika Birleşik Devletleri’nden, Almanya’dan ve İtalya’dan NGO’ların katıldığı bir Araştırma-İnceleme Heyeti kurulmuştur. Heyet’in görevi şöyle belirlenmiştir:

5. İKK’lar tarafından ortaya konan dört şartın Türk Hükümeti tarafından karşılanması konusunda yapılan aşamayı değerlendirilme; göze çarpmaya devam eden kurumsal ve öteki sorunları belirleme; çözümleri için umut olup olmadığını saptama;
6. Uyulmuş olunsalar dahi söz konusu şartların projeyi, sürekli gelişen uluslararası en iyi uygulama ile aynı düzeye getirmeye yeterli olup olmadığını değerlendirme. Heyet, açık olarak, İlisu’yu Barajlarla ilgili Dünya Komisyonu tarafından geliştirilmiş yeni yönetmeliklerin ışığında değerlendirme konusunda görevlendirilmiştir;
7. İlisu’ya ilişkin anlaşmazlığa katkıda bulunmuş olan destekçi İKK’ların uygulama ve prosedürle ilgili şirket yönetimi hatalarını tanımlama; bu hataların, OECD’nin İhraç Krediler Çalışma Grubu’nun yeni prosedürleri dikkate alındığında hangi ölçüde giderilebileceğini değerlendirme ve giderici eylemler önerme;
8. BK Export Credit Guarantees Department (ECGD/ İhracat Kredileri Garanti Dairesi) tarafından geliştirilmiş yeni prosedürler ışığında Birleşik Krallık (İngiltere) Hükümeti’nin İlisu’ya yönelik desteğinin devam etmesinin haklı bulunup bulunamayacağını yanısıra, diğer hükümetlerin de İKK yönetmeliklerini, çevre, toplum ve kalkınma ölçütünü hesaba katarak reforma tabi tutma konusundaki açık taahhütlerini değerlendirme.

Araştırma-İnceleme, 9-16 Ekim 2000 tarihleri arasında İlisu bölgesini ziyaret etmiştir. Heyet, barajdan etkilenmiş kişilerle, önemli belediye görevlileriyle, avukatlarla, projeye ilgili yerel profesyonel görevlilerle görüşmüştür. Bölgede bulunduğu süre içinde Heyet’i polis sürekli izlemiş ve davet edilmediği halde görüşmelere de katılmıştır. Polis ayrıca, Araştırma-İnceleme Heyeti’nin İstanbul’a dönüşünde yaptığı bir basın toplantısına da katılarak bu basın toplantısının yasadışı olduğu tehdidinde bulunmuştur.

Heyet üyeleri ayrıca, 2000 yılının Kasım ayında Barajlarla İlgili Dünya Komisyonu’nun (BDK) açılışına katılıp bir dizi komisyon üyesiyle ve BDK tarafından kurulan ve konuyla ilgili hükümet, özel sektör çokuluslu kalkınma kuruluşları ve etkilenmiş toplumların temsilcilerinden oluşan 68 üyeli danışma grubu BDK Forumu’nun önde gelen üyeleriyle gayriresmi görüşmeler yapmıştır.

Heyet’in Bellibaşlı Bulguları

Heyet’in bellibaşlı bulguları bu raporda belirtilmiştir. heyet, daha önceden varolan aşağıda sıralanmış endişeleri onaylamaktadır:

- Bölgedeki koşullar uluslararası standartlara uygun adil ve hakça bir iskanı imkansızlaştırmaktadır;

- Türkiye’de geçmişe ve bugüne ilişkin iskan projelerinin, Türk Hükümeti’nce de kabul edilen belgeli başarısızlıkları, hala somut olarak gözler önündedir;
- Potansiyel olarak etkilenecek kişilerin gerçek sayısı konusunda hala kuşku vardır;
- Iısu bölgesinde etkilenmiş insanlarla yapılan parça parça müzakereler yetersizdir, bunların formatı taraflıdır ve bir yıldırma havasıyla gerçekleştirilmektedir. Gerçekleştirildiği rapor edilen bazı hizmetler, gerçekte varolmamaktadır.
- Dünya Bankası standartlarına ters düşülerek dölge sakinlerinden oluşan topluluklardan iskan planları hazırlamaları istenmemiş, bütçe ihtiyaçları değerlendirilmemiştir.
- Uluslararası standartlara uyması gereken sosyoekonomik araştırmaların yeterliliği sorgulanmaya açıktır.
- Kapasite yoksunluğu ve kurumsal parçalanmışlık, parçaları birbiriyle uyumlu bir iskan programını ulaşılmaz kılmaktadır. İskanın uluslararası standartlarla sürdürüleceği konusunda emin olmak için büyük bazı kurumsal reformların yapılması gerekecektir. Ayrıca varolan tazminat prosedürlerini aşma ihtiyacı da vardır;
- Irmağın üst kısmındaki kentler için planlanmış kanalizasyon sistemleri, rezervuar alanındaki suyun kalitesini güvence altına alma konusunda, ya bütün nüfusu kapsamadıkları veya hala fizibilite aşamasında oldukları için yetersiz durumdadırlar.
- Iısu’nun ve Cizre’deki barajın birleşik etkilerini dikkate alan geniş kapsamlı bir analiz yapılmamış olduğundan Iısu’nun nehrin alt kısmında yapacağı etkiler hafife alınmış olabilir. İki baraj projesi birbirinden bağımsız olmakla birlikte, yanlış bir biçimde tamamen ayrı ve bağlantısız gibi sunulmaktadır. Bir sulama barajı olduğundan Cizre’ye Iısu tarafından sağlanacak su, nehrin alt akıntısını azaltacaktır.
- Etki altında kalacak olan bölgenin arkeolojik zenginliklerinin araştırılması ve kurtarılması konusunda zamanın ve maliyetlerin baskısı, bu tür kurtarma çabalarını pervasız, tehlikeli ve rasgele hale getirmektedir. Daha da önemlisi arkeolojik kaynakları kurtarma faaliyeti yapay çabalarla sınırlı kalmakta ve Hasankeyf’i oluşturan ikamesi imkansız hazinenin özü mağara uygarlığı olduğu halde, bölgedeki binlerce mağarayı da kapsar hale getirilememektedir.

Heyet’in nihai Kararları

Heyet, nihai olarak aşağıdaki kararları vermiştir:

- İKK’lar tarafından öne sürülen dört şart henüz yerine getirilmemiştir ve gelecekte yerine getirilecekleri umudu da uzak bir umuttur. Bölgedeki Kürt çoğunluğun sosyal, siyasal ve ekonomik hakları tanınmadığı ve gerçekte baskı altında tutulduğundan, Türk yetkililerin şartlara uyacağına ilişkin bir güven duyulamamaktadır. Ayrıca bizzat İKK’ların da şartlara uyulmasını izleyecek ve güvence altına alacak bir kapasiteleri ve iradeleri mevcut değildir.
- Yerine getirilseler bile bu dört şart birçok temel endişeyi (özellikle şeffaflığa ve insan haklarına ilişkin olanları) konu dışı bırakmaktadır ve projenin uluslararası standartlara uygun olmasını sağlamayı başaramayacaktır. Proje, BDK’nin en önemli politika tavsiyelerinin her birini ihlal etmektedir ve dört şart tamamıyla yerine getirilse bile BDK standartları yine de ihlal edilmiş olacaktır.
- İKK’ların Iısu Projesi’ne katılmalarının tarihçesi halihazırdaki İKK uygulamasının ve prosedürünün belli başlı açıklarını ortaya sermektedir. Özelde, ortak zorlayıcı standartların bulunmaması, hem etkilenen toplulukların ve hem de sanayinin zararına çalışan flaster (yara bandı) tipi bir proje finansmanı yaklaşımını teşvik etmiştir. OECD Çalışma Grubu’nun İKK reformunu için yaptığı öneriler, özellikle de dönüm noktası konusundaki vurgusu, bu açığın giderilmesinden ziyade alevlenmesine yol açacaktır.
- Iısu Projesi’ne verilen desteğin sürdürülmesi, ECGD tarafından benimsenmiş olan yeni İş İlkelerinin hem özünün hem sözünün ihlal edilmesidir. Dolayısıyla Iısu ECGD’nin yeni ilkeler konusundaki taahhüdünün bir turnusol kağıdıdır: Proje doğrultusunda ilerlemek, BK Hükümeti’nin kabul ettiği, ECGD’nin reformdan geçmesi ve katlanılabilir ölçüde kalkınma ilkelerini benimseme amacıyla ciddi bir sapmaya işaret edecektir. Iısu Projesi’nin desteklenmesi ayrıca Alman Hükümeti’nin, koalisyon anlaşmasında beyan etmiş olduğu gibi Hermes garanti sistemini, çevre, toplum ve kalkınma ölçütü çerçevesinde reforma tabi tutma

amacı ile de çatışacaktır. Ilısu barajı için garantör olmak bu tür reform çabalarının hepsini geçersiz kılacaktır.

Heyet'in Tavsiyeleri

Bulgularının ışığında Heyet, ilgili İKK'lara proje için kredi ihraç etmeyi reddetmeleri konusunda baskı yapacaktır. Buna ilaveten Türk Hükümeti'ni Ilısu gibi büyük baraj projeleri yerine, zorlukları artırmayacak ve Kürtler ile diğer azınlıkların ülke içinde yer değiştirmeleri tehlikesini ortaya çıkartmayacak alternatifleri göz önüne alması için zorlamaktadır. Ilısu'nun alternatifleri vardır; örnekse, dağıtımdaki elektrik kayıplarının yüzde 15-25 civarında olduğundan söz edilebilir. Heyet ayrıca, Kürt sorununa barışçı politik çözümler bulunması için de çağrı yapılması gerektiğini de belirtmektedir.

Genel olarak Heyet, halihazırdaki ihracat kredisi kuruluşları pratiğinde derinlemesine bir reform yapılmasını tavsiye etmektedir. Özel olarak ise İKK'larla ilgili olarak aşağıdakileri zorunlu görmektedir:

5. Dünya çapında 300 kadar NGO tarafından desteklenen "Resmi İhracat Kredisi ve Yatırım Sigortası Kuruluşları Reformu Konusunda Jakarta Deklarasyonu"nda ortaya konan önerilerin benimsenmesi;
6. Buna bağlı olarak uluslararası çevre, kalkınma ve insan hakları standartlarını korumayan projeleri, desteklenme kararı alınmazdan önce ayıklayacak ve destek kararı onaylandıktan sonra bunlara uyulmasını güvence altına alacak zorlayıcı, yasal açıdan bağlayıcı standartların, "olumlu" ve "kısıtlayıcı" bir manzara arzeden prosedürler eşliğinde benimsenmesi.
7. Barajlarla İlgili Dünya Komisyonu Raporu'nun benimsenmesi ve gelecekteki dahil olacakları bütün hidroelektrik santrali sözleşmelerinin 'Doğru Uygulama İçin Yönetmelik Seti' (Rapor'un 9. bölümünde yer alan) ile uyumlu olmasını güvence altına almak için çaba göstermeleri. En azından barajlarla ilgili projeler için destek arayan şirketlerden,özgül BDK ilkelerinin ve yönetmeliklerinin neden uygulanabilir olmadığı konusunda açıklama istenmesi ve bu açıklamanın söz konusu projelerin Çevresel Etki Değerlendirilmesi'ne bir ek olarak iliştilmesi.
8. İhracat kredisi desteği verilmesi kararlaştırılan her projenin, ulusal hükümetin uluslararası insan hakları anlaşmalarına ve standartlarına uyumunu da içerecek biçimde bir insan hakları değerlendirmesinin yapılması ve kamuya açıklanması.

Birinci Bölüm

Proje'nin Arka Planı

Şirketler, Kredi İhracat Kuruluşları ve Endişeler

Son Yıllarda pek az altyapı kalkınma projesi, Türkiye'nin güneydoğusundaki Kürt bölgesinde kurulması önerilen Ilısu barajı ölçüsünde uluslararası anlaşmazlığa neden olmuştur. Fırat Nehri üstüne, Suriye sınırından 65 km. kadar içeriye inşa edilmesi planlanan bu barajın, kullanımın fazla olduğu saatlerde, yılda 3.600 gigawatt enerji üretmesi beklenmektedir ve bu, Türkiye'nin en büyük planlı hidroelektrik projesidir. Bu baraj, 22 barajdan ve 19 güç santralinden oluşan devasa Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP³) bir parçasını oluşturmaktadır: Devlet Su İşleri Müdürlüğü (DSİ) adına Avrupa ve ABD şirketlerinden kurulu bir konsorsiyum tarafından inşa edilecektir. Mali destek, ilgili şirketlerin ulusal hükümetlerinin kredi ihracat kuruluşlarından talep edilmiş, Birleşik Krallık (İngiltere), İsviçre ve ABD geçici onay işareti vermişlerdir. İnşa edildikten sonra 2 milyar ABD doları değerindeki baraj, DSİ tarafından, işletmekle sorumlu olacak Türkiye Elektrik Anonim Şirketi TEAŞ'a devredilecektir.⁴

Şirketler

Ilısu Barajı'nın inşa edilmesi planı ilk kez 1954 yılında tartışma konusu olmuştur. Ön fizibilite çalışmaları 1971 yılında tamamlandığı ve baraj dizaynının son hali 1982⁵ yılında onaylandığı halde proje 1990'lı yılların sonuna kadar dosyada bekletilmiştir.

Gecikmenin sebeplerinden bir tanesi finansman yokluğudur. 1984 yılından itibaren Türk güvenlik güçleri Türkiye'nin Kürt bölgelerinde PKK'ye yönelik bir silahlı çatışmaya girmiştir. Yalnızca askeri açıdan yılda 10 milyar ABD dolarına⁶ malolan savaş, Türk Hükümeti'ni projeyi kendi hesabına finanse etme imkanından mahrum bırakmıştır. Söz konusu çatışma ayrıca, dünyanın en büyük çok yanlı kalkınma kuruluşu olan Dünya Bankası'nı, bölgedeki altyapı projelerini finanse etmekte isteksiz olduğu işareti vermeye yöneltmiştir.⁷

³ GAP Projesi ilk defa, DSİ'nin Fırat ve Dicle için bütün planlı projelerini tek bir paket içinde bir araya getirdiği 1977 yılında gündeme gelmiştir. 1989 yılında Türk Hükümeti, GAP Projesi'ni gözden geçirmesi ve ilgili kurumlarla kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak amacıyla Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesel Kalkınma İdaresi'ni (GAPBKİ). GAP Yüksek Kurulu GAPBKİ'nin en üst düzey karar mercisidir ve hem planlama hem dizayn hem de çalışma programlarıyla ilgili kararlardan sorumludur. Yüksek Kurul'un başında, GAP'tan sorumlu Devlet Bakanı bulunur ki bu bakan ayrıca Devlet Planlama Örgütü'nden de sorumludur.

⁴ Balfour Beatty, "The Ilısu Dam Project: Information for Shareholders", Londra, 9 Mayıs 2000.

⁵ Barajın dizaynını beş firma üstlenmiştir. Bunlardan biri Türk, diğerleri, -üçü İngiltere'den olmak üzere ki bunlardan bir tanesi James Williamson ve Ortakları, diğeri de Kennedy ve Donkin'dir- yabancı firmalardır. Bkz.: Turkish Embassy, Water and development in Southern Anatolia: Essay on the Ilısu Dam and GAP içinde Altınbilek, D., "The Ilısu Dam Project," Londra, 2000, s. 31.

⁶ McDowall, David, A Modern History of the Kurds, Londra, 2000, s. 444.

⁷ Dünya Bankası 1984 yılında, açıklandığı kadarıyla çevresel gerekçelerle ve Türkiye'nin güneyindeki komşularıyla sınır-ötesi çatışmaya girmesi tehlikesini artıracığı için herhangi bir GAP projesine mali destek sağlamaktan imtina etmiştir. DSİ Genel Müdürü, Dünya Bankası'nın (ve diğer çok yanlı kalkınma bankalarının) GAP'ı finanse etmekte çekingen davranmasında bir de ayrıca bölgede sürüp giden çatışmanın önemli bir sebep oluşturmuş olabileceğini kabul etmektedir: "Eğer bölgede gerilim varsa, o zaman evet, örneğin Dünya Bankası

1996 yılında Türk Hükümeti gerekli finansmanı, bir Yap-İşlet-Devret projesi olarak özel sektör aracılığıyla sağlama arayışına girmiştir. Ne var ki herhangi bir müteahhit bulunamamış ve bu da projenin ticari açıdan karlı olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiştir. Bir yıl sonra Devlet Su İşleri Müdürlüğü (DSİ) İsviçreli türbin üreticisi Sulzer Hydro'yu projenin ana müteahhiti olarak seçmiştir.⁸ GAP Projesi, bundan önce asla uluslararası piyasaya çıkmış değildir.⁹

1999 yılında Avusturyalı VA Tech'e satılan Sulzer Hydro, İsviçreli ABB şirketiyle ortaklaşa, elektromekanik işlerle ilgili sorumluluğu elinde tutarken inşaat mühendisliği ile ilgili işlerin taşeronluğunu BK menşeli bir inşaat şirketi olan Balfour Beatty tarafından yönetilen bir konsorsiyuma vermiştir. Konsorsiyuma dahil öteki şirketler arasında İtalyan menşeli Impregilo, İsveç menşeli Skanska ve üç Türk inşaat şirketi vardır: Nuro, Kiska ile Tekfen. DSİ'ye bakılırsa projenin mühendislik danışmanları BK şirketi Binne ve Ortakları'dır (şimdi Binnie, Black ve Veatch) ama başlangıçtaki dizayn ekibinin bir parçası olan bu şirket Ilısu Barajı Kampanyası'na kendilerinin "henüz işe karışmadıkları ve projenin finanse edilmesini beklediklerini" söylemiştir.¹⁰ Zaten şu anda DSİ ile konsorsiyumdaki şirketlerden herhangi biri arasında imzalanmış bir kontrat yoktur.¹¹

ABB'nin barajla ilgisi, 2000 yılının Mart ayında, şirketin hidroelektrik santralleriyle ilgili kısmı, İngiliz-Fransız ortaklığı enerji devi Alstom'a, Ilısu'yla ilgili kontrata bağlı bütün sorumluluklarını pazarlığın bir parçası olarak devretmek suretiyle (ve Çin'deki Three Gorges Barajı gibisinden bütün tartışmalı projelerdeki) satılmasıyla kesilmiştir. ABB üç ay sonra, şirketin "devasa" diye tanımladığı bir pazar olan rüzgar ve solar enerji gibi alternatif enerji teknolojileriyle ilgili yeni hedefini açıklamıştır.¹² ABB yenilenebilir ürünler ve küçük ölçekli enerji santralleri satmak suretiyle satışlarını 2004 yılına kadar 400 milyon ABD dolarından 1,4 milyar ABD dolarına çıkartmayı umduğunu beyan etmiştir. Bu karar, İsveçli, İsviçreli ve uluslararası NGO'ların ABB'yi ve öteki santral üreticisi şirketleri hidroelektrik işine katkılarını gözden geçirmeye ikna etmek için sürdürdükleri on yıllık uzun kampanya¹³ sonucunda alınmıştır ki bu kampanyada kitlesel mektuplardan protestolara ve hisse senedi sahiplerinin eylemlerine kadar birçok şeyi kapsayan taktikler uygulanmıştır. ABB kararın bütün pazarı kapsayan bir analiz sonucu alındığının yanısıra, şirketin, sosyal ve çevresel konularda hisse senedi sahiplerinin artan duyarlılıklarını "çok ciddi"ye aldığını da söylemiştir.

2000 yılının Eylül ayında Ilısu konsorsiyumu başlangıçtaki üyelerinden bir tanesini daha, projede yüzde 24 payı olan Skansa'nın projeden çekildiğini açıklamasıyla kaybetmiştir. Yeri Alstom tarafından doldurulan ABB'den farklı olarak Skansa'nın yeri henüz doldurulmayı beklemektedir. Şirket, Financial Times'a kararın, projenin sosyal ve çevresel etkileriyle ilgili kamuoyu protestolarıyla bağlantısı olmayan belirsiz müzakere sorunları sonucu olduğunu söylemiş olmakla birlikte, şirket sözcüsü Thor Krussel, Avrupa'da yayınlanan Özgür Politika Gazetesi'ne, şirketin "toplum ve çevre yararına olmayan" projelere katılmadığını ifade etmiştir.¹⁴ Londra'da basılan Guardian gazetesinde

---

böyle bir projeye ilişkilendirilmek istemez." Bkz.: Turkish Embassy, Water and development in Southern Anatolia: Essay on the Ilısu Dam and GAP Londra, 2000, s. 69.

⁸ Balfour Beatty, "The Ilısu Dam Project: Information and Shareholders", Londra, 9 Mayıs 2000.

⁹ Bosshard, P., "A Test Case of International Policy Coherence: A Case Study of the Ilısu Hydropower Project (Turkey)", Berne Declaration, Zürih, art 1999, s. 1.

¹⁰ Altınbilek, Dam., "The Ilısu Dam Project," in Turkish Embassy, Water and development in Southern Anatolia: Essay on the Ilısu Dam and GAP, Londra, 2000, s. 31. Ayrıca Ilısu Barajı Kampanya'ndan Kate Geary ile Binnie, Black ve Veatch'den Chris Scott arasındaki kişisel iletişim, 1 Şubat 2000.

¹¹ Balfour Beatty'ye bakılırsa, "DSİ ile inşaat konsorsiyumu arasındaki kontrat hala müzakere aşamasındadır. Yalnızca kontratla ilgili değil ve fakat ayrıca projenin gerektirdiği çevre zararlarını hafifletici önlemler ve finansman konusundaki müzakereler tamamlanmadığı takdirde ya da tamamlanmıncaya kadar hiçbir inşaat işine girilmeyecektir. Bunun da 2001 yılı ilkbaharından önce olması beklenmemektedir." Balfour Beatty, "The Ilısu Dam Project: Information for Shareholders," Londra, 9 Mayıs 2000.

¹² Marsh, P., "ABB focuses on 'green' energy to boost revenues/ABB karlarını artırmak için 'yeşil enerjiye odaklanıyor," Financial Times, 9 Haziran 2000.

¹³ Örneğin bkz.: Berne Declaration, High Risk-Low Return? ABB's Hydropower Strategy Under Review, Şubat 1998.

¹⁴ Ucar, S., "Skanska withdraws from Ilısu Project, saying it will harm both the people and the environment/ Skanska hem halka hem de çevreye zarar vereceğini söyleyerek Ilısu Projesi'nden çekildi," Kurdish Observer, 30 Eylül 2000.

yayınlanan bir röportajında Krussel ayrıca, şirketin çevre politikasının, şirketin bundan böyle bütün çalışmalarında “halka ve çevreye özen gösterme” sorumluluğunu üstleneceği biçimde güncelleştirildiğine de dikkati çekmiştir. Krussel, “Skansa, kendi yargımız çerçevesinde bir proje geniş anlamda çevre ve toplum açısından ciddi risklerle sonuçlanacak ise inşaat projelerine katılmaktan imtina edecektir.” Demıştır.^{15 16}

Konsorsiyumda kalan şirketlerden Balfour Beatty, İmpreligo ve Sulzer Hydro, tersine sosyal ve çevresel etkilere yol açmış olan bir dizi baraj inşaatına katkıları dolayısıyla eleştiriye uğramış bulunmaktadır (bkz. 1 numaralı tablo). Balfour Beatty ile İmpreligo halihazırda Lesotho Dağları Su Projesi’ne katılmış olmalarından kaynaklanan yolsuzluk iddiaları dolayısıyla Lesotho’da yargılanmaktadırlar.¹⁷ Ayrıca bir dizi ülkede daha yasaya karşı gelmiştir: 1996 yılında bir yolsuzluk soruşturmasını müteakiben Singapur’da beş yıl süreyle proje almak için ihaleye girmekten men edilmiş ve 2000 yılında Balfour Beatty-Massachusetts Electric büroları, şirketin Amtrak’ın elektrik sistemleri ile inşaat kontratına ilişkin dolandırıcılık suçlamaları dolayısıyla FBI tarafından basılmıştır.¹⁸ Geçtiğimiz yıllarda Balfour Beatty, Birleşik Krallık’ta da ülkenin en yüksek profilli bazı projelerinde, özellikle Heatrow Tünel Uzantısı Projesi’nde, inşaat sırasında sağlık ve güvenlik standartlarına uyma konusundaki başarısızlığından ötürü yargılanmıştır ve üst düzey Balfour Beatty yöneticilerinden kimisi, 2000 yılı Ekim ayında, şirketin bakım kontratı bulunan yan hatlarından birinde meydana gelen ve dört kişinin ölümü, otuz kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan Hatfield tren kazasının sonrasında muhtemelen toplu ölüme neden olma suçlamasıyla karşı karşıyadırlar.

1. Tablo
ŞİRKETLER VE KARNELERİ

Şirket	İlusu’daki Rolü	Yolsuzluk Suçlamaları	Geçmişte Yaptıkları/ Halihazırdaki Baraj Projeleri
Alstom,Fransa/Birleşik Krallık	Elektromekanik İşler. ABB’den devralmıştır.		Tucuru, Brezilya: Yağmur ormanlarının 2 bin kilometrekarelik alanı su altında kalmış, 24 bin kişi evinden olmuş ve böylelikle, zımnen, birçok yerli topluluğunun ortadan kalkmasına yol açmıştır. Three Gorges Barajı, Çin: 1 milyon 4 yüz bin kişinin zorla yerinden edilmesi söz konusudur. İtaipu Barajı, Brezilya: Nadir bulunan Atlantik ormanlarından büyük miktarda araziye su altına bırakmış; 42 bin

¹⁵ Brown, P. “Swedish firm deals blow to British-backed dam project/ İsveç firması, İngiliz destekli baraj projesinden çekilmek için pazarlıkta,” The Guardian, 26 Eylül 2000.

¹⁶ Bulgu Saptama Misyonu ile görüşen kaynaklar, şirketin aldığı bu kararın, projenin uluslararası standartlara uymasının mümkün olmayacağı endişeleri yüzünden hızlandırıldığını önemle vurgulamışlardır.

¹⁷ Lang, C., Hilyard N., Geary K., Grainger, M. Dams Incorporated: The Record of Twelve European Dam Building Companies, A Report by the CornerHouse, Swedish Society for Nature Conservation, Stockholm, 2000.

¹⁸ “Fighting Craft: Clear Laws and Firm Enforcement are Essential Weapons,” Asia Now-Asia Week. Wes sitesine 13 Şubat 2000 tarihinde girilmiştir. Ayrıca bkz.: Burt, T., “BICC appeals over contracts ban/ BICC kontrat yasağı nedeniyle başvuruda bulundu,” The Financial Times, 16 Şubat 1996.

			kişi evinden edilmiş; büyük sağlık sorunları çıkmış; projeye ilgili olarak yaygın bir yolsuzluk söz konusu olmuştur.
Sulzer Hydro (1999 yılının Ekim ayında VA Tech tarafından kendi bünyesine katılmıştır), İsviçre/Almanya/Avusturya	Elektromekanik İşler		Three Gorges Barajı, Çin: 1 milyon 4 yüz bin kişinin zorla yeniden iskanı. Nathpa Jhakri, Hindistan: Barajın yüksekliğiyle ilgili yanlış hesaplamalar yapılmış olduğu ortaya çıktıktan sonra Dünya Bankası bu projeden çekilmiştir, Önceden tahmin edilen miktarın ancak yarısı kadar enerji üretmektedir,
Balfour Beatty, BK	İnşaat	• Lesotho: Yolsuzluk suçlamasıyla yargılanması sürmektedir. • Singapur: Şirketin inkar ettiği yolsuzluk iddialarını müteakiben 5 yıllık yasaklama. • ABD: Dolandırıcılık suçlaması dolayısıyla soruşturma altındadır.	Pergau, Malezya: Baraj, BK kalkınma yardımının usulsüz kullanımıyla inşa edilmiştir. Samanalawewa Barajı, Sri Lanka: Bu sulama barajı, yatağındaki korkunç sızıntıdan dolayı doldurulamamaktadır. Şu anda baraj “yararsız” kabul edilmektedir. Yetersiz yeniden iskan. Victoria Barajı: Yetersiz yeniden iskan. Lesotho Dağlık Bölge Su Projesi, Lesotho: Yetersiz yeniden iskan, yolsuzluk suçlamaları, greve giden işçiler işten kovulmuş; inşaat alanını terkeden işçilere ateş açılmıştır.
İmpreligo, İtalya		• Lesotho: Yolsuzluk dolayısıyla yargılanmaktadır.	Bakalori, Nijerya: Tahliye edilen 12 bin kişiye tazminat ödenmemiştir. 126 protestocu polis tarafından katledilmiştir. Chixoy, Guatemala: Rezervuar alanında yaşayan 400 Maya

			yerlisi katledilmiştir. Yacyreta, Arjantin: Proje, bir “yolsuzluk anıtı” olarak tanımlanmaktadır. Lesotho Dağlık Bölge Su Projesi, Lesotho: Yetersiz yeniden iskan, yolsuzluk iddiaları.

İhracat Kredisi Kuruluşları

Projeyi yürüten DSİ olduğu halde İlisu'nun finansmanı (Türk Hükümeti'nin talebi üzerine) projenin toplam maliyetini yükseltmekle suçlanan inşaat konsorsiyumuna devredilmiştir.¹⁹

İlisu'nun finansman paketi İsviçre Union Bank (UBS) tarafından düzenlenecektir. İnşaat maliyetinin yaklaşık yarısı Avrupa ile ABD'den ithal edileceği için konsorsiyuma dahil olan şirketler, dokuz ülkenin ihracat kredisi kuruluşlarından (İKK'lar)²⁰ devlet destekli ihracat kredileri arama yoluna gitmişlerdir: ABD, Almanya, Avusturya, Birleşik Krallık, İtalya, Japonya, Portekiz, İsveç, İsviçre.

1998 yılının kasım ayında, İsviçre İhracat Kredisi Kuruluşu Exportrisikogarantie (ERG), İlisu'nun müteahhitleri Sulzer Hydro ve ABB için 470 milyon İsviçre Frank'ı tutarında geçici ihracat kredisini desteği sağlamıştır.²¹ 1999 yılında Avusturyalı VA Tech tarafından satın alınmış olan Sulzer Hydro ayrıca 150 milyon Alman Markı (yaklaşık 75 milyon ABD doları) tutarında olup da projenin toplam masrafının yüzde 5'ini oluşturan bir kredi için Alman ihracat kredisi kuruluşu Hermes'e de başvurmuştur. Hermes başvurusu halen askıdadır; NGO'ların yaptığı yoğun kampanyanın ve kamuoyunun yaygın muhalefetine ardından hükümet yetkilileri, bir iskan aksiyon planı ve çevre etkileri değerlendirmesi yapılmaksızın hiçbir karar alınmayacağını vaat etmişlerdir.

Birleşik Krallık'ta Ticaret ve Sanayi Bakanlığı, ABD'deki 'joint venture'u (Ortak ticari girişim) Balfour Beatty International, ABD resmi ihracat kredisi kuruluşu olan Ex-Im Bank'a ayrıca bir 20 milyon ABD doları için başvurmuş iken, Balfour Beatty için 200 milyon ABD doları tutarında bir krediyi onaylamayı 'arzu ettiğini' açıklamıştır. Ex-Im, bir "Ön Taahhüt Mektubu" yayımlamıştır ve Balfour Beatty'nin başvurusunu değerlendirmektedir. Genel olarak kabul edilen İlisu'nun Ex-Im'in varolan standartlarını karşılamakta yetersiz kalacağı veya Ex-Im'in halihazırdaki standartlarını benimseme konusunu irdeleyerek kendi standartlarını gözden geçireceğidir (bkz. S.84).²²

¹⁹ Balfour Beatty, "The İlisu Dam Project: Information for Shareholders", 9 Mayıs 2000, s. 1.

²⁰ Sermaye ve proje bağlantılı mal ve hizmet ihraç etmek için şirketlere yardımcı olmak üzere tesis edilmiş olan İhracat Kredisi Kuruluşları, bu tür şirketlere, yurtdışında iş görmeyen belli başlı ticari ve siyasi risklerine, özellikle de işverenin ödememe yapmaması riskine karşı devlet destekli sigorta sağlarlar. Bir ihracat kredisi garantisi alabilmesi için, ihracatçının, ithalatçının ödeme yapmaması ihtimaline karşı ihraç edilen mal bedelini ihracatçıya ödeme sorumluluğunu üstlenen bir İKK ile sigorta anlaşması yapmış olması gereklidir. Eğer böyle bir ödeme yapmak zorunda kalır ise bir İKK, borcun almış olduğu primlerle karşılanmayan kısmını, İKK'nın kendi devleti ile arasındaki karşılıklı açık hesaba eklemek suretiyle ithalatı yapan ülkenin devletine ciro etmektedir.

²¹ İsviçre Hükümeti garantiyi onayladığında, proje çerçevesinde yapılacak iskanın uluslararası standartlara uymasını ve bağımsız bir kuruluş tarafından durumun düzenli olarak izlenmesini talep etmiştir. Söz konusu garantinin hem İlisu konsorsiyumu, Türk Hükümeti ve ilgili İKK'lar anlaşmaya vardıldıktan sonra onaylanması gerekmektedir, hem de bu garanti, bu sonuca ulaşılabilecek bir mekanizma oluşturmaktadır. Bir İsviçre hükümet sözcüsüne bakılırsa, bu koşul Alman, İsveç ve ABD hükümetleri tarafından da desteklenmektedir.

²² Amerika Birleşik Devletleri Export-Import Bank, "Summary of Minutes of Meeting of Board of Directors," 20 Ocak 1999.

İtalya'nın ihracat kredisi kuruluşu SACE de buna benzer bir biçimde İmpreligo'ya 152 milyon ABD doları tutarında bir kredi için onay vermiştir; ancak bunun bir de Bakanlıklararası Ekonomik Planlama Komitesi tarafından onaylanması gerekmektedir (SACE'den resmen projeye mali ilişkisi konusunda görüş istenmiştir).

Skanska için bir ihracat kredisi verme konusunu irdeleyen İsveç, Skanska'nın çekilmesinin ardından artık projeye ilgilenmemektedir.

Kredi Sağlayan Diğer Kuruluşlar

GAP Bölgesel Kalkınma İdaresi'ne bakılırsa Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının sağlayacağı fon ile, barajdan etkilenenler için bir iskan planlaması yapılacak, bir Hasankeyf Müzesi kurulacak ve kurtarılmış tarihi malzemeyi içeren bir belge hazırlanacaktır.²³

Belli Başlı Endişeler

Şirketler konsorsiyumu ve ihracat kredisi kuruluşları tarafından ilk kez onaylandığında Ilısu, kalkınma projeleri konusunda uluslararası açıdan kabul görmüş, örneğin finansmanı Dünya Bankası tarafından sağlanan projeler için gerekli olan geniş bir dizi yönetmeliği ihlal etmekteydi. Yalnızca Dünya Bankası politikalarına ilişkin beş yönetmeliği onsekiz noktada ihlal etmekle kalmıyor, aynı zamanda Sınıraşırı Su Yollarının Seyirdışı Kullanımları'na ilişkin BM Konvansiyonu'nu ve Sınıraşırı Su Yolları ile Uluslararası Göller'in Korunması ve Kullanımı ile ilgili BM/ECE Konvansiyonu'nu da (Helsinki, 17 Mart 1992) ihlal ediyordu. Proje'nin iskan planı yoktu ve etkilenmiş kişilere veya onların yerel belediye başkanları gibi seçilmiş temsilcilerine danışılmamıştı. Ayrıca, baraj ihalesini almak isteyen şirketler bir EIA kuruluşunu, (Environmental Assessment Impact- Çevresel Etki Değerlendirmesi) görevlendirmiş olsalar dahi barajın çevresel etkileri de büyük ölçüde değerlendirilmemiş; bağımsız gözlemciler, yapılan değerlendirmenin tamamıyla yetersiz olduğu sonucuna varmışlardı. Dahası, barajın Fırat nehrinin su kalitesini olumsuz etkileyeceği, nehrin alt kısmındaki sulama alanlarına ve sulu tarıma zarar vereceği ve Türkiye ile komşuları Suriye ve Irak arasındaki bölgesel su anlaşmazlığını kızıştıracacağı yönündeki korkulara rağmen, uluslararası yasaların gerektirdiği gibi nehrin alt kıyısındaki ülkelere de danışılmamıştı.

Ilısu'ya ihracat kredisi desteği verileceğinin açıklanmasından bu yana hem NGO'lar²⁴ ve hem de resmi kaynaklar²⁵ tarafından hazırlanan bir dizi rapor projenin planlanmasında ve yürütülmesinde ağır aksaklıklar bulunduğunu göstermiştir. Birleşik Krallık'ta ECGD'nin projeye katkısı bir dizi parlamento soruşturmasına yol açmıştır. 2000 yılının Temmuz ayında Parlamento Uluslararası Kalkınma Komitesi şöyle bir nihai karara varmıştır: “Burada yıllar boyunca hazırlık yapıldığı halde hem danışma ve hem de çevresel ve toplumsal etkilerin planlanması açısından uluslararası kabul görmüş hemen hemen bütün testlerden kalmış bir projenin İKK'dan destek istediğini görüyoruz... Ilısu Barajı başlangıcından itibaren uluslararası standartlara ters düşecek biçimde tasarlanmış ve planlanmıştır ve bu terslik hala sürmektedir.”²⁶ Raporun yayımlanmasının ardından söz konusu

²³ GAP/UNDP, “GAP-Sustainable Development Programme,” Ek 1-Proje 24 “Sustainable Urban Living and Social Development Programmes in Batman,” GAP, 1997, s.60.

²⁴ Bosshard, P. “A Test Case of International Policy Coherence: A Case Study of the Ilısu Hydropower Project (Turkey),” Berne Declaration, Zürih, Mart 1999; Kurdish Human Rights Project, The Ilısu Dam- A Human Rights Disaster in the Making, A Report on the implications of the Ilısu Hydroelectric Power Project, Batman Province, Southeast Turkey, Londra, Kasım 1999.

²⁵ Örneğin bkz.: Uluslararası Kalkınma Komitesi (International Development Comitte/IDC), “ECGD, Development Issues and the Ilısu Dam: Reporttogether with Proceedings of the Comitte, Minutes of Evidence and Appendix,” Altıncı Rapor, Avam Kamarası, 1999-2000 Oturumu, The Stationary Office, Londra- bundan böyle Kalkınma Komitesi; Ticaret ve Sanayi Komitesi, “Application for Support from ECGD for UK participation in the Ilısu Dam Project: Report, together with Proceedings of the Comitte, Minutes of Evidence and Appendices,” Avam Kamarası, 1999-2000 Oturumu, The Stationary Office, Londra 2000.

²⁶ Uluslararası Kalkınma Komitesi, “ECGD, Development Issues and the Ilısu Dam,” Altıncı Rapor, 1999-2000 Oturumu, Avam Kamarası, The Stationary Office, Londra, Temmuz 2000, s. vii. Bundan böyle: Uluslararası Kalkınma Komitesi Altıncı Rapor.

komitenin bir üyesi olan ve Parlamenter İnsan Hakları Grubu'nun yönetiminde bulunan milletvekili Ann Clwyd bölgeyi ziyaret etmiştir.²⁷ BK'dan, İtalya'dan ve Almanya'dan başka milletvekilleri de bulgu saptama misyonunu üstlenmişlerdir ve baraj hakkında olumsuz görüş beyan etmişlerdir. Alman Parlamentosu İnsan Hakları Komitesi'nden bir grup ayrıca Ilısu Barajı'nın inşa edilmemesi gerektiğine ve Alman Hükümeti'nin ihracat kredisi garanti desteği vermemesi gerektiğine hükmetmişlerdir. Bu komite ayrıca, Türk Hükümeti'ne Hasankeyf'i bir 'Dünya Mirası Kültür Sitesi' olarak kaydettirmesini tavsiye etmiştir.²⁸

Kamuoyunun ve parlamenterlerin endişeleri bir dizi önemli mesele üstünde odaklanmaktadır:

- Birincisi, Bölgede Türk Devleti'nin Kürt nüfusa karşı uyguladığı baskının uzun ve devam eden tarihçesi, projeden hakça bir netice sağlanmasını olanaksızlaştırmasıdır;
- İkincisi, yaklaşık olarak 78 bin kişinin evlerini su altında bırakacak olan projenin, iskan ve çevre konusunda en temel uluslararası standartları karşılamaktan bile uzak olmasıdır;
- Üçüncüsü, uluslararası arkeolojik bir öneme sahip bir site olan ve kısmen baraj rezervuar alanında kalacak olan kadim Kürt kasabası Hasankeyf'in tahrip edilmesinin proje için kabul edilmez bir bedel olmasıdır;
- Dördüncüsü, barajın Türkiye ile nehrin alt kısmındaki komşuları Suriye ve Irak arasındaki bölgesel su anlaşmazlığını kızıştırma potansiyeline sahip olmasıdır.

Ayrıca önemli proje dokümanları, özellikle de Çevresel Etki Değerlendirmesi açısından şeffaflığın olmaması ve barajın alternatiflerini dikkate alma konusundaki başarısızlıkla ilgili olarak da eleştiriler yapılmaktadır (bkz. Ss. 89-91).

Bu endişeler aşağıda ayrıntılarıyla tartışılmaktadır.

İnsan Hakları ve Kürtler'in Ezilmesi

Ilısu Projesi'nin etrafındaki çekişmenin merkezini, bölgedeki Kürt çoğunluğunun Türk Devleti tarafından hala ezilmekte olması oluşturmaktadır. Bu baskının uzun bir tarihçesi vardır ve kökeni, Kürtler'i Türk toplumu içinde, gerekirse zor kullanarak asimile etme amacına yönelik politikalarda. Bugüne kadar Türk Devleti'nin asimilasyon politikaları içinde, yaygın insan hakları ihlalleri, yerel Kürt adetlerinin ve kültürünün zalimce ezilmesi, Kürt dilinin yasadışı ilan edilmesi, siyasi muhaliflerin hapse atılması, ırzına geçilmesi ve işkence edilmesi ve Kürt köylülerinin zorla yeniden iskan edilmesi bulunmaktadır (bkz. Aşağıdaki 1. Kutu: Bir Baskının Tarihçesi).

1. Kutu

Bir Baskının Tarihçesi

1923 yılında Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde kurulan modern Türk devleti, Türkiye'ye nasyonalizmin yeni bir türünü getirdi. Bütün yurttaşlar tanımları itibariyle "Türk"türler; kendilerini bir başka etnik grubun üyeleri olarak tanımlamaları tasavvur edilemeyeceği gibi, üstelik bu, devlet otoritesine karşı çıkmak olarak görülüyordu.

Bu yüzdendir ki Türkiye'nin onbeş milyon Kürt'ü yıllar boyunca devletin elinde çok zulüm çekti. 1920'li yılların sonunda, 1930'lu yılların başında yeni kurulmuş Türk Devleti'nin güvenlik güçleri, ülkenin isyankar güneydoğusunu pasifize etmek ve Kürtler'i Türk nüfusun içinde asimile

²⁷ Ann Clwyd, ziyaretinin, Türk Hükümeti'nin kendi sözleriyle "o sefil baraj" dolayısıyla etkilenecek binlerce kişiyle anlamlı bir istişarede bulunmamış olması dolayısıyla kendisini tiksinti içinde bıraktığını ve Ilısu'nun ortaya çıkartacağı insan sefaletinin ve acısının boyutuyla "şoka" girdiğini bildirmiştir. Barajın "Kürt azınlık için ciddi insan hakları ihlallerine sebep olacağını, çevreye hasar vereceğini ve hatta bölgede savaşın başlamasına yol açacak kıvılcımı bile çakabileceğini" söylemiştir. Bkz. Ann Clwyd, "Stop This Miserable Dam-Ann Clwyd return from Turkey (Bu Sefil Barajı Durdurun- Ann Clwyd Türkiye'den geri döndü)", Basın duyurusu, 17 Temmuz 2000.

²⁸ Alman Parlamentosu İnsan Hakları Komitesi Bulgu Saptama Misyonu'nun Türkiye'ye yaptığı Geziyle ilgili Raporu, 19-26 Kasım 2000.

etmek için kitlesel sürgün de dahil zalim yöntemler uyguladı. 1924 yılında resmi bir karar ile bütün Kürt okulları, örgütleri ve yayınları yasaklandı. “Kürt” ve “Kürdistan” kelimelerinin kullanılması yasaktı ve bunlara yapılan göndermeler Türkçe tarih kitaplarından çıkartılmıştı. 1934 yılında 2510 sayılı yasa Türkiye’yi üç bölgeye ayırdı: (i) Türk kültürüne sahip insanların yaşaması için ayrılan yerler, (ii) Türk kültürüne sahip olmayan insanların Türk kültürüne asimile olmaları amacıyla tahliye edilecekleri yerler ve (iii) tamamıyla tahliye edilecek yerler. Bu aşamada hemen hemen bütün Kürt köylerine Türkçe yeni adlar verildi. Kürt dilinin yazılması da, konuşulması da yasaklandı. Kürt folkloru, müziği, geleneksel Kürt giysileri ve renkleri ile Kürtler’e özgü yeni yıl bayramı Nevruz kutlamaları, çeşitli zamanlarda birer birer yasaklandı.

20. yüzyılın başlarındaki bu zulüm bugün de sürmektedir. Kürtçe konuşmak, 1991 yılına kadar çeşitli dönemler boyunca yasaklanmıştır ve daha 1999 yılının Nisan ayında Türkiye İçişleri Bakanlığı tarafından, devlet haber ajanslarının, devlet dairelerinin ve üniversitelerin “Kürt sorunu,” Kürt halkı” ve “boşaltılmış köyler” gibi kelimelerin kullanılması yasaklanmış; bunların yerine “Kürtler olarak tanımlanan yurttaşlarımız,” ve terkedilen köyler” gibisinden siyasi olarak kabullenilebilir ifadeler kullanılması emredilmiştir. Pratikte, Kürt kültüründen açıkça söz etmek, yıkıcılık olarak görülmektedir. Türkiye’nin güneydoğusunda, güvenlik güçleriyle PKK militanları arasında 1984 yılında başlayan çatışmalar, güvenlik kuvvetlerince gerçekleştirilen sayısız, zalimce insan hakları ihlaline zemin oluşturmuştur ki bunlar arasında köy yakmalar, işkence, yargısız infazlar ve kayıplar da vardır. Kürt bölgelerindeki durum, sürekli olarak uluslararası toplum tarafından kınanmıştır.

Kerim Yıldız
Direktör
Kürt İnsan Hakları Projesi (KHRP) (Londra)

Bölgenin, son zamanda da, Türk güvenlik güçleriyle PKK arasında 16 yıl süren ve 4 bine yakın köy ve mezraanın yıkıldığı, en az 3 milyon insanın evini terk etmeye zorlandığı, acılı, uzun bir savaş biçimini alan bu çatışma yüzünden enkaz haline gelmiş olması pek de şaşırtıcı değildir.²⁹ Sürgünlerin büyük çoğunluğu 1990’lı yılların başında yer almış ve büyük bir acımasızlıkla gerçekleştirilmiş, bütün köyler yerle bir edilmiş, köylüler kaçırılmış, öldürülmüş, işkence görmüş veya dövülmüşlerdir ve hayvanları da katledilmiştir. 1992 yılının sonuna kadar Şırnak, Silopi ve Eruh da dahil (hepsi de Ilısu bölgesine bitişik) bütün kasabalar, tek bir korucu köyü dışında bütün köylerinden olmuşlardır.³⁰ 1997 yılının Temmuz ayında köy tahliyeleriyle ilgili sorunu izlemek için kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Komisyonu’nun başkanı, savaş sonucunda 1990’dan itibaren 3,185 köy ve mezrada yaklaşık 365 bin köy sakininin evlerini boşaltmaya zorlanmış olduğunu onaylamıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı taşınmaya zorlananların sayısı konusunda “güvenilir tahmin”in 380 bin ile bir milyon arasında olduğunu bildirmiştir.³¹ Başka kaynaklar bu sayıyı 3 milyona kadar yükseltmektedirler.

1995 yılından itibaren sayılarda bir düşme görülmüşse de zorla tahliye şeklindeki şablon yine de sürmektedir. 1997 yılında Türkiye İnsan Hakları Derneği (İHD) 22 köy ile mezranın tahliye edildiğini ve bunlardan bir kısmının devlet görevlilerince yakıldığını rapor etmiştir. Bunlar arasında Siirt ile Eruh kasabasına ilişkin üç zoraki tahliye ile Batman ili Beşiri kasabasındaki üç mezranın zorla tahliyesi de bulunmaktadır. Hem Eruh hem de Beşiri, Ilısu Barajı’nın etkisi altında bulunan yerlerdir. O zamandan bu yana da askerler tarafından gerçekleştirilmiş çeşitli tahliye ve tahribat olayları rapor edilmiştir.

²⁹ Bunlardan birçoğu kentleşmiş bölgelere göçmüşlerdir; Diyarbakır’ın nüfusu bugün 300 binden 1,2 milyona çıkmış durumdadır ve bu işsizliği -ki halihazırda yüzde 60 dolayındadır- ve gecekondü bölgelerini gündeme getirmektedir. Diğerleri Türkiye’nin batısına göçmüşler; bir kısmı da batı Avrupa’daki ailelerinin yanına sığınmışlardır.

³⁰ Bkz. Kürt İnsan Hakları Projesi, “Menteş ve diğerleri v. Türkiye, Türkiye’deki köy tahribatlarına ilişkin bir KHRP Dava Raporu,” Eylül 1998.

³¹ ABD Dışişleri Bakanlığı, “Country Reports on Human Rights Practises 2000: Turkey,” Şubat 2001.

Daha yakın zamanlarda da Türkiye'nin, iddiası tahliye edilmiş binlerce köylüyü Güneydoğu'daki yuvalarına geri döndürmek olan, devlet destekli "Köylere Geri Dönüş Programı"nın gerçek rengi, 2000 yılının sonbaharındaki bir dizi korkunç olayla belli olmuştur. 3 Ekim 2000 tarihinde Diyarbakır'ın Lice kasabasında köylerini yeniden inşa edebilecekleri söylenmiş olan köylüler, 6 aydan fazla bir süre içinde yeniden inşa ettikleri yuvalarının kendilerine "Bu mezranın haritada yeri yok ve burada insan yaşayamaz" diyen askerler tarafından yerle bir edilmesini izlerken savaşın dehşetini bir kere daha yaşamaya zorlanmışlardır. Yine 2000 yılının Ekim ayındaki benzer bir olayda, evlerine geri dönmek için izin almış olan, Hakkarili üç köylü, komşu Şırnak ilinde askerler tarafından öldürülmüşlerdir. Bu operasyondan yaralı ama sağ olarak çıkan dördüncü bir köylü tutuklanmış ve öldürülen üçünün cesetleri ailelerine verilmemiştir.

1999 yılının Eylül ayında PKK henüz bir çözüme kavuşmamış olan "Kürt sorunu"nun siyasi olarak sürdürme amacıyla silahlı mücadelesini bırakmış olduğu halde bölgenin çoğu yerinde Olağanüstü Hal hala yürürlüktedir ve işkence dahil insan hakları ihlalleri hala yaygındır. 1999'un birinci yarısından 2000'in birinci yarısına kadarki insan hakları ihlallerine ilişkin iki yıllık karşılaştırmalı raporunda İHD, PKK tarafından ilan edilmiş olan ateş-kesin, Türkiye'de, yalnızca yüzde 0,6 oranında azalan yargısız infazlar ve işkence sonucu ölüm istatistikleri üstünde pek az etkisi olduğunu açıkça göstermektedir.³² Üst düzeylerde işkence uygulamasının ortadan kaldırılacağına dair somut adımlar atılacağı yolunda verilen güvencelere karşılık, 2000 yılının Mart ayında bir rapor yayımlayan TBMM İnsan Hakları Komisyonu, bir önceki soruşturmasını yürüttüğü 1998 yılından bu yana işkence uygulamasına ilişkin olarak herhangi bir iyileşme olmadığı hükmüne varmıştır.³³ Bu koşullar çerçevesinde İlisu Projesi'nin yararlarına ilişkin özgür ve açık bir tartışma yapmak imkansız gibidir. Gerçekte, barajla doğrudan ilişkili bir dizi insan hakkı ihlali daha şimdiden belgelenmiş durumdadır: Hasankeyf'in tarihini kutlamak için yapılacak bir yürüyüşün organizatörlerine vali tarafından baraja ilişkin endişeleri dile getiren bir dilekçenin dağıtılması izni verilmezken, barajın muhaliflerine gözdağı verilmekte ya da bu insanlar PKK'lı olmakla suçlanmaktadır ki bu 15 yıl hapis cezası gerektiren bir suçtur.³⁴ Bu türden insan hakkı ihlalleri, İlisu Projesi'nin başarılı bir kalkınma örneği oluşturacağı konusunda ciddi endişeler yaratmaktadır.

Şubat 2001 tarihi itibarıyla Proje'yi destekleyen ya da desteklemeyi düşünen İKK'lardan hiçbiri ne İlisu için bölgede sürüp giden baskının akla getirdiklerine dair ne de baraj inşaatının, bölgede marjinalleştirilmiş kişilerin haklarına yansımalarına dair bir değerlendirme yayımlamış değildir. Birleşik Krallık'da Ticaret ve Sanayi Müdürlüğü'nün (DTI), Dışişleri Bakanlığı tarafından projenin insan hakları boyutu hakkında bilgilendirilmediği anlaşılmış ve bu, Uluslararası Kalkınma Komitesi'nin aşığıdaki yorumu yapmasına yol açmıştır:

"Dışişleri'nin önerilen İlisu Barajı ve bölgede yaşayanların insan haklarına ilişkin etkileri konusunda hiçbir soruyu gündeme getirmemesi dolayısıyla hayretler içinde kalmış bulunuyoruz. Birçoğu pekala kendilerini yuvalarından eden Hükümet'in meşruiyetini sorgulayabilecek olan bir nüfusun geniş ölçekli yeniden iskan, kesinlikle Dışişleri'nin ayrıntılı bir analiz yapmasını gerektirir. Gerçekten şeffaf, özgür ve hakça bir müzakere sürecinin gerekliliğine ilişkin yorumlar yapılmış olmasını; bir yandan toplulukların başka yerlere taşınması ve kentlere sürüklenmesi ile diğer yandan anlaşmazlığın taraflarının askeri stratejileri arasındaki ilişkinin tartışılmasını; etkilenen topluluğun insan haklarına ilişkin ve Baraj'ın inşa edilmesinin insan haklarına hangi ölçüde tecavüz etmesinin ve etkilemesinin olası olduğuna ilişkin bir analiz yapılmasını umardık Dışişleri'ni bu konuları ECGD ve DTI'nin gündemlerine ayrıntılı olarak getirmede için eleştiriyoruz."³⁵

³² İnsan Hakları Derneği (İHD), 2000 Yılı'nın İlk Altı Ayına İlişkin İnsan Hakları Raporu," 3. s.

³³ McDowall, David. "Turkey in Europe: Opportunity for Change?" KHRP, Londra 2000.

³⁴ Mesela 2000 yılının Şubat ayında Hasankeyf Belediye Başkanı kimliği belirsiz kişilerden aldığı bir dizi tehdit yüzünden Avrupa'ya yaptığı bir geziyi kısa kesmek zorunda kalmıştır. Belediye Başkanı'nın bir Hermes garantisinin verilmesinde söz kullanan bütün Alman bakanlıklarının görevlileriyle, Alman Parlamentosu'nun çeşitli üyeleri gibi BK'nın İhracat Kredileri Garanti Dairesi'nden (ECGD) sorumlu bakanıyla da görüşmesi planlanmıştı.

³⁵ Uluslararası Kalkınma Komitesi, Altıncı Rapor, s. ix

Dışişleri DTI'ya insan hakları ihlalleri konusunda tavsiyede bulunmakta yetersiz kaldığını inkar etmektedir ama, Uluslararası Kalkınma Komitesi'ne gerekli belgeleri aktarmayı da reddetmiş bulunmaktadır (bkz. Ss 100-101).³⁶

2. Kutu

Savaş Deneyimi

Yanda fotoğrafı görülen kadın, Heyet'e 1993 yılının yazında askerlerin köyünü tahrip ettikleri gece ile ilgili şunları anlatmıştır:

“Günü tarlada çalışarak geçirmiştik. Eve geç vardık, yemek yiyemeyecek kadar yorgunduk ve çok sıcak bir yaz olduğundan uyumak için evin damına çıktık. Karanlıkta silah atışları başladı. Aşağıya inip evin içine girdik. Atışlar gün doğana kadar sürdü ve bir de helikopter sesi duyduk. Evin içinde hepimiz korkmuştuk. Kapıları kilitledik. Herkes heyecan içindeydi. Atışlar yağmur gibiydi ve bütün gece sürdü. Olup bitene inanmıyorduk. Askerlerin evlere kimyasal maddeler püskürttüklerini ve ateşe verdiklerini gördüm. Dehşete kapılmıştık. Komşularımızdan biri “Herkesi toplayacaklar,” dedi. Hepimiz saklanmak için bir mağaraya koştuk; yaklaşık elli kişi kadardık. Bulabildiğimiz bütün akrabalarımızı ve çocukları almıştık. Yalnızca sessiz olmak, görülmemek ya da duyulmamak istiyorduk ama birden çocuklardan birinin amcasının bağırdığını duyduk: “Neden saklanıyorsunuz orada? Saklanmakla elinize bir şey geçmez. Herkesi öldürecekler.”

Askerler kapıları kırıp insanları yakalayıp topluyorlardı; kimi bulurlarsa. Kaçmak istedik, onun için dışarı çıktık. Yedi yaşındaki kızımın askerler tarafından toplanmış grubun içinde olduğunu gördüm. Ne yapacağımızı bilemiyorduk, öyle korkmuştuk ki... Amcamın kızı bizimle yaşıyordu ve daha yeni doğum yapmıştı; onun için uzağa kaçamıyorduk. Belli bir patikadan kaçmaya çalıştık ama daha ileri gidemeyeceğimizi söylediler. Onun için saklanmak üzere başka bir mağaraya girdik, ama başka bir adam bağırdı: “Gidin; burada da bulurlar sizi; boşuna saklanmaya çalışmayın.” Askerlerden biri bir şişe kırdı ve beyaz bir duman çıktı ve hemen ardından evin etrafı alevlerle sarıldı. Kimyasal bomba mıydı neydi. Bir çocuğa neler olup bittiğini sordum ve bir kadının bağırdığını duydum: “Alaaddin ile Fahrettin'i öldürdüler (kardeşiyle kocası)!.. Kadın öyle bir şaşkınlık içindeydi ki “Hayatımda kim varsa kaybettim, o zaman bebeği ne yapayım” diyerek bebeğini alevlere doğru fırlattı. Bebeği kapıldığı gibi alevlerin içine attı. O anda gerçekten aklını kaçırmıştı. Neyse ki kızkardeşi bebeği alevlerin içinde alıp kurtardı. Bebeği kucaklarında taşıyarak köyün dışına kaçmaya çalıştılar. Benim yanımda sekiz çocuk vardı. Hep birlikte komşu köye ulaşmaya çalıştık. Yarı çıplaktık, Hala askerler tarafından yakalanmış olan ve öteki grubun içinde kalan kızımı düşünüyordum. Yalnızca onu düşünüyordum, çok endişeliydim, Öteki köye vardığımızda, sabahın erken vaktiydi. Bütün gün bekledik, akşamüstü bir vakit kızım diğer köylülerle birlikte çıkageldi. Ne olduğunu sorduğumuzda askerlerin onlara bir daire yaptırıp öyle beklettiklerini söyledi. Dairenin etrafına benzin dökmüşler. Evi yanmakta olan bir kadın varmış. Evin içinde birkaç hayvan kalmış. Hayvanlar böğürüyor ve dışarı çıkmak istiyorlarmış ve saatlerce bu sesleri dinlemişler. Sonunda bu berbat ses kesilmiş. Geceyi komşu köyde geçirdik, ama kendi köyümüz için çok endişeliydik. Sabah ilk işimiz geri gidip ne olduğuna bakmak oldu. Köye vardığımızda bir sürü hayvan leşi gördük; tavuklar, eşekler, koyunlar da vardı içlerinde; her yerde; hepsi yanmıştı. Ayrıca orada burada öylece yatan sekiz ceset gördük. Bunlar da katledildikten sonra bir de yanmışlardı. Yedi tanesinin teşhis edebildik. Ayrıca bir patlama duyduk. Salıvermiş olduğumuz hayvanlardan bin tanesi Kobra helikopterlerinden ateş edilerek katledilmişti. Saat dokuz olmuştu ki biri bağırdı: “Askerler yine geliyorlar.” İşte, yine kaçmaya başladık. Korkuyorduk ve diğer köye gittik ve geceyi yine orada geçirdik. Ama sabah tekrar köyümüze döndük, ama hayvan leşleri öyle kötü kokuyordu ki buna tahammül edemedik. Komşu köyden de gelenler vardı. Hep birlikte cesetlerimizi gömmeye çalıştık, ama cesetler öyle kötü durumdaydılar ki. Normal cesetler gibi değildiler. Doğru dürüst tutamıyorduk, çünkü etler kemiklerinden ayrılıyordu; etler ve kemikler birbirinden kopmuştu. İşte, torbalara koyduk cesetleri ve mezara

³⁶ Uluslararası Kalkınma Komitesi, “Exchange of Letter Concerning the Ilisu Dam,” Dördüncü Özel Rapor, Avam Kamarası, 1999-2000 Oturumu, The Stationary Office, Londra, Temmuz 2000.

öyle gömdük. Ama bazı kemiklerle bazı organlar unutulmuştu, işte onları ben kendim topladım ve mezara götürdüm. Gömülmemiş tek bir ceset kalmıştı. Askerler bir kere daha geldiler ve biz yine öteki köye gittik. Yolda yine vurulmuş bir sürü hayvan leşi gördük. Bir kısmının yavruları da yanındaydı; onlar da vurulup öldürülmüşlerdi. Yalnızca yaralanmış olan birkaç tanesine yardım etmeye çalıştık. Herşey kirlenmişti, ortalık berbattı, feciydi. Askerler yakınlardaki bir köye bir akın düzenlemişlerdi ve yine oradan gelen atış seslerini duyduk. Bu seslere alışmıştık artık. Bir delikanlının dışarı çıkartıldığını ve vurulup öldürüldüğünü işittik. Bu adamın (yanında oturuyor) akrabasıydı. Yapabileceğimiz hiçbir şey yoktu, işte, yine köyümüze döndük ve evlerimizin altında zemini, içine saklanabileceğimiz bir çukur açmak için kazmaya başladık. O çukurda üç-dört gün kaldık, ama orada sonsuza kadar kalamayacağımız belliydi, işte öyle dışarı çıkmak zorunda kaldık. Bu sefer başka bir komşu köye gittik ve iki gün de orada kaldık. Bir sabah, herzamanki gibi erkeden kalktık. Birinin kocası namaz kılmak için camiye gitmek istedi, ama ona dediler ki, “Camiye gitme, burada kıl namazını.” Geri geldiklerinde askerler bir eve girdiler ve evdeki genç kadına sordular: “Ramu (evin sahibi) nerede?” Kadın dedi ki: “Ramu’yi siz aldınız. Sizinleydi. Nerede olduğunu bilmiyorum.” Askerler dedi ki: “Evet, biz aldık ama sonra bıraktık.” Üniforma giymeyen bir başka asker vardı, kadının saçından yakaladı ve kafasını birkaç defa yumrukladı ve sonra Ramu’nun karısı ona dedi ki: “Ramu buraya geldi ama sonra yine tarlaya gitti, şimdi tarlada. Kadına dokunma.” Aslına bakılırsa Ramu evdeydi, saklanıyordu ve ötekilerin hepsi ne varsa üstüne örtüp onu saklamaya çalışıyorlardı; battaniyeler, çarşaf.

Şu nehir bir dolmakalem olaydı, o kadar mürekkep bile çektiğimiz acıyı kağıda dökmeye yetmezdi.”

Başka bir adamın, aynı geceye ilişkin izlenimleri ise şöyleydi:

“Ondört yaşındaki oğlum, hayvanları yatıştırmak için dışarıya çıkmıştı. Bir feneri ve bir saati vardı. Askerler fenerini de, saatini de aldılar ve onu yumruklamaya başladılar. Bütün gece dövdüler çocuğu. Daha sonra çırılçıplak soyunmaya zorladılar ve oracıkta ona işkence ettiler. Ben dahil, tanıdığım altı kişiyi aldılar ve bizi de sıkı bir işkenceden geçirdiler ve iki eli de olmayan bir adamı öldürdüler. Ayaklarım hala iyi değil ve doğru dürüst yürüyemez oldum. Oğlan iyidir, artık iyileşti. Hayatını sürdürüyor ve işkenceden sonra hayatla nasıl başedeceğini kendi kendine öğrendi. Ne yardım eden oldu ne tedavi eden. Ama bu iş başka bir yerde, Almanya’da, İtalya’da, ya da herhangi bir yerde olaydı... Başına geleni asla unutamazdı ve hayatını idame ettiremezdi... Tabii ki köyüme geri dönmek istiyorum ama benim köyde 100’den fazla hayvanım vardı, onlarla para kazanıyordum. Şimdi hiçbir şeyim kalmadı. Köyüme gitmek istiyorum ama köyde nasıl hayatta kalacağımı bilemiyorum. Ve güvenlikte olmak da istiyorum. Hayatlarımızı baskı altında kalmadan, kendimizi güvende hissetmemiz sağlandıktan sonra yeniden kurmak istiyoruz biz.”

İlusu, GAP ve Zoraki Asimilasyon

İlusu’nun ve esas itibariyle bir parçası olduğu GAP Proje’nin kalkınma hedeflerinin altındaki siyasi motivasyonla ilgili olarak da endişeler dile getirilmektedir. Özellikle, bölgedeki devlet baskısının tarihçesi, birçok kişinin GAP’a “başka tür bir savaş” gözüyle bakmasına yol açmıştır.

3. Kutu

GAP- Yararlılık İddiaları

Toplam 74 bin kilometre karelik bir alana yayılmış dokuz ili³⁷ kapsayan 32 milyar ABD dolarlık bu proje³⁸, Türkiye’nin üstlendiği en büyük kalkınma projesidir ve kendi türünde dünyanın da en

³⁷ Bu dokuz il şunlardır: Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin, Adıyaman, Batman, Kilis, Şırnak ve Siirt.

³⁸ GAP İdaresi’ne bakılırsa, bu miktarın yarısından biraz fazlası barajlara ve sulama altyapısına harcanacaktır. 2000 yılı Şubat ayı itibariyle, Proje’nin yürürlüğe sokulduğu ilk tarihten 30 yıl sonra, Türk Hükümeti, öngörülen harcamaların yalnızca yüzde 43.3’ünü toparlayabilmiştir. Bkz. Olcay Ünver, “The Southeastern Anatolia Project

büyük projelerinden bir tanesidir.³⁹ Türk Hükümeti, GAP çerçevesinde, Fırat nehri havzasında yedi, Dicle havzasında altı tane suyla ilgili büyük kalkınma projesinden oluşan bir kompleks geliştirmeyi planlamaktadır. Tamamlandığında iki nehrin havzalarında toplam 22 baraj ve 19 enerji santrali inşa edilmiş olacak ve bunlar Türkiye'nin toplam su potansiyelinin yüzde 28'ini regüle edeceklerdir (akarsuyu, yararlanmak üzere düzenli hale getirmek, dizginlemek). Barajlar 27 milyar kilowatt/saat elektrik⁴⁰ üretmenin yanısıra peşin parayla satılan tahıl üretmek ve ihraç edilebilir gıda işleme türünden tarımsal sanayiye teşvik etmek amacıyla 1,7 milyon hektar arazinin sulanmasında kullanılacaklardır.⁴¹ DSİ Genel Müdürü Doğan Altınbilek'e bakılırsa, projenin "Ulusal açıdan önceliği vardır."⁴²

Yeni sulama alanları Türkiye'de sulanan toplam arazi miktarını yüzde 40 oranında artıracaktır. GAP yetkilileri, 1994 rakamlarıyla, bu projenin zaman içinde sebze üretimini yüzde 40, pamuk üretimini yüzde 300, arpa üretimini yüzde 40 ve buğday üretimini yüzde 100 artıracığını öngörmektedirler. Atatürk Barajı çevresindeki bölge, Türkiye'nin en önemli pamuk üretim alanlarından birine dönüşmüştür.⁴³ Tamamı itibarıyla GAP'ın 3,8 milyon kişi için istihdam yaratacağı ve bölgede kişi başına yıllık ulusal geliri yüzde 209 oranında artıracığı iddia edilmektedir.⁴⁴

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesel Kalkınma İdaresi'nin (GAPBKI) kanatları altında GAP'ın yürütülmesi konusunda çalışan sayısız devlet dairesi bulunmaktadır. Bugüne kadar Türkiye kendi kaynaklarından GAP için 14 milyar ABD doları kadar yatırım yapmış; buna ilaveten 3,5 milyar ABD doları da uluslararası kurumlar ile özel sektörden gelmiştir.⁴⁵ Planlanmış su projelerinden 12 baraj ile 6 hidroelektrik santrali inşa edilmiş durumdadır ki bunların arasında devasa Atatürk, Karakaya, Keban ve Birecik barajları da bulunmaktadır. Planlanmış hidroelektrik santrallerinin yüzde ikisi, Türkiye'nin toplam enerji üretiminin yüzde 15'i üretmek suretiyle çalışır durumdadır.

(GAP): An Overview," Türk Büyükelçiliği, "Water and Development in Southeastern Anatolia: Essays on the Ilisu Dam and GAP" içinde, Londra 2000, ss. 14-15.

³⁹ Türkiye Cumhuriyeti Washington DC Büyükelçiliği, <http://www.turkey.org/> Sahan, E., Mason, S., Gilli, A., Zogg, A., "Southeastern Anatolia Project in Turkey-GAP" içinde değerlendirilmiştir, İsviçre Federal Teknoloji Enstitüsü, Zürih 2000, s. 1.

⁴⁰ 27 milyar kilowatt/saat rakamı, sulama için kullanılacak su miktarını hesaba katmadan elde edilmiş bir rakamdır. Bu hesaba katıldığında rakam azalacaktır. Bkz. Olcay Ünver, "The Southeastern Anatolia Project (GAP): An Overview," Türk Büyükelçiliği, "Water and Development in Southeastern Anatolia: Essays on the Ilisu Dam and GAP" içinde, Londra 2000, ss. 14-15.

⁴¹ Güneydoğu Asya Bölgesel Kalkınma İdaresi, <http://www.gap.gov.tr/> Sahan, E., Mason, S., Gilli, A., Zogg, A., "Southeastern Anatolia Project in Turkey-GAP" içinde değerlendirilmiştir, İsviçre Federal Teknoloji Enstitüsü, Zürih 2000.

⁴² Altınbilek, D., "The Ilisu Dam Project," Türkiye Büyükelçiliği, "Water and Development in Southeastern Anatolia: Essays on the Ilisu Dam and GAP" içindedir, Londra 2000, s.30.

⁴³ Olcay Ünver, "The Southeastern Anatolia Project (GAP): An Overview," Türk Büyükelçiliği, "Water and Development in Southeastern Anatolia: Essays on the Ilisu Dam and GAP" içinde, Londra 2000, s. 19.

⁴⁴ Olcay Ünver, "The Southeastern Anatolia Project (GAP): An Overview," Türk Büyükelçiliği, "Water and Development in Southeastern Anatolia: Essays on the Ilisu Dam and GAP" içinde, Londra 2000, s. 16.

⁴⁵ GAP İdaresine bakılırsa, "uluslararası kurumlardan 2 milyar ABD dolarından biraz fazlası gelmiş; yaklaşık 1,5 milyar ABD dolarına denk bir para da Fırat nehriyle ilgili Yap-İşlet-Devret türü bir Avrupa konsorsiyumundan alınmıştır".

⁴⁶ Ünver, O., "The Southeastern Anatolia Project (GAP): An Overview", "Türk Büyükelçiliği, "Water and Development in Southeastern Anatolia: Essays on the Ilisu Dam and GAP" içinde, Londra 2000, s. 17.

⁴⁷ "Turkey set to re-examine the GAP/Türkiye GAP'ı yeniden sınamadan geçiriyor," International Water Power and Dam Construction, Eylül 1999.

⁴⁸ "GAP toprağı kısırlaştırıyor," Özgür Politika, 28 Nisan 2000.

Aralık 1999 itibariyle planlanmış sulama hedefinin yüzde 11'ine ulaşılmıştır ve yüzde 8 ila 10'u inşa halindedir.

Başlangıçta yalnızca bir su kalkınma projesi olarak tasarlanmış olsa da GAP artık okul, sağlık merkezi, yol, konut ve turizm merkezi inşaatlarını da içine alacak biçimde diğer altyapı programlarını kapsamak üzere genişletilmiştir. GAP yetkililerine bakılırsa bu projelerin GAP Programı içine dahil edilmesi Türkiye'nin "Rio ilkeleriyle uyumlu, güçlü, insanı ön planda tutan bir kalkınma" programına bağlılığını yansıtmaktadır. GAP İdaresi Başkanı Dr. Olcay Ünver'in 2000 yılı Şubat ayında Londra'da düzenlenen bir seminerde söylediği gibi: "Bu yaklaşımın merkezinde insan unsuru bulunmaktadır. Bütün fiziksel yapılar ve diğer yatırımlar bu amaca hizmet eden araçlar durumundadırlar."⁴⁶

Mamafih gerçekte GAP, "tepeden inme" kalkınmanın tipik bir örneğidir. Etkilenen topluluklarla ya hiç istişare edilmemiş ya da pek az edilmiştir ve projeler herhangi bir yerel katılım olmaksızın yürürlüğe sokulmuştur. Şu anda yüzbinlerce kişi, çoğu zorla ve pekazı yeterli tazminat almak suretiyle yerinden edilmiş durumdadır. Bu insanların çoğu kapağı büyük şehirlerin gecekondu bölgelerine atmış ve devamlı işler bulamadıklarından zaruret içinde yaşamaktadırlar. Bu durumu kabul eden Türk Hükümeti, 1999 yılında projeyi gözden geçireceğini açıklamıştır.⁴⁷

GAP ayrıca büyük bir çevre skandalına sebep olmuştur. Şu anda sulama alanlarındaki tuzlanma ve toprak erozyonu ciddi sorunlar haline gelmiştir. Ege Üniversitesi'nden Profesör Doktor Alaeddin Taysun'a bakılırsa, "Şu anda sulanan ya da ileride sulanacak olan yedi milyon hektar toprak, erozyon tehlikesiyle karşı karşıyadır. Düşük düzeyli erozyon görülen yaklaşık beş milyon hektar için de erozyona karşı önlem alınması gerekmektedir."⁴⁸

GAP görevlilerinin ve saha çalışanlarının, bu programın yoksulluğa çare olma ve ekonomik kalkınma şeklindeki aşıkara amaçlarına derinden bağlı olduklarına kuşku yoktur (bkz. 3. kutu: GAP: Yararlılık İddiaları) Bölge halkının ki, bu bölge Türkiye'nin en yoksul bölgelerinden biridir,⁴⁹ yaşama standartlarını yükseltecek ve modern teknolojilere, sağlık hizmetlerine ve öğretime kavuşmalarını sağlayacak araçlar peşinde olduğuna da kuşku yoktur. Ancak yoksulluğun çaresi ve ekonomik kalkınma, GAP'ı motive eden yegane (ya da en önemli) amaç değildir. 1970'li yılların ortasındaki başlangıcından⁵⁰ bu yana bu proje, Türk Devleti'nin bölgedeki Kürtlerin Türkiye'nin genel toplumu içinde asimile edilmesi doğrultusundaki uzun vadeli politikalarına alttan alta destek vermiştir. Gerçekten de Türk hükümetinin projeye ilişkin resmi duyuruları GAP'ın "bölgenin sosyal ve kültürel makyajını dramatik olarak değiştirmeyi" amaçladığını açıkça ortaya koymaktadır. DSİ Genel Müdürü ayrıca şunları da ifade etmiştir:

"Bizde Kürt yoktur. Biz hepimiz Türk'üz. Biz Kürtler'i, ABD'de olduğu gibi bir azınlık olarak görmeyiz. Nereli olursa olsun ve kim olursa olsun herkes Türk vatandaşdır. Türkiye'nin politikaları öyledir ki, GAP bölgesindeki yurttaşlara, sırf etnik kökenlerinden ötürü, başka bölgelerdeki yurttaşlarından farklı muamele etmez. Devlet görevlisi olan birçok Kürt vardır ve bunların bir kısmı da önemli mevkilerdedirler."⁵¹

⁴⁹ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1997 yılında yayımlanan Türkiye ile ilgili bir raporda yazarlar, Türkiye'de en yüksek yoksulluk oranlarının doğuda ve güneydoğuda görüldüğüne işaret etmişlerdir: Bkz.: www.undp.org/rbec/pubs/nhdr97/summary/turkey.htm. Ayrıca bkz.: Olcay Ünver, "The Southeastern Anatolia Project (GAP): An Overview," Türk Büyükelçiliği, "Water and Development in Southeastern Anatolia: Essays on the Ilisu Dam and GAP" içinde, Londra 2000, ss. 13-14. Ayrıca bkz.:

"Turkey set to re-examine the GAP/Türkiye GAP'ı yeniden sinamadan geçiriyor," International Water Power and Dam Construction, Eylül 1999.

⁵⁰ 1997 yılına kadar Dicle ve Fırat'ın kalkındırılmasına ilişkin planlar koordine edilmiş değildi. 1997 yılında Devlet Su İşleri iki nehrin havzaları için düşünülmüş çeşitli projeleri tek bir otorite altında birleştirerek "GAP" adını verdi.

⁵¹ ECGD, "stakeholders' Attitudes to Involuntary Resettlement in the Context of Ilisu Dam Project, Turkey," Ticaret ve Sanayi Bakanlığı, Londra, 1999, s. 25'den alıntı yapılmıştır.

Geçtiğimiz yıllarda evlerinden edilen çoğu Kürt içinse bu tür ifadeler, zihinlerde meşum çanların çalmasına neden olmaktadır. Gerçekten de birçok yerde GAP Projesi'nin Türk yetkililer tarafından, Kürtler'in büyük kentlere göçmesiyle bölgede daha geniş bir denetim imkanı sağlanması için bölgenin demografik yapısını değiştirecek bir araç olarak teşvik edildiğine inanılmaktadır. UK Defense Forum'un (Savunma konuları ve bölgesel riskler hakkında hükümete tavsiyelerde bulunan bir 'think-tank', düşünce üretim merkezi) işaret ettiği gibi:

“Başlangıcından itibaren Güneydoğu Asya Projesi'nin güvenlik meseleleriyle ciddi bir alakası olmuştur. Proje'nin, Kürtler'le Türk ordusu arasında acı bir iç savaşın patlak verdiği Türkiye'deki Kürt bölgelerinde konumlandırılması raslantı değildir. Güvenlik açısından gerçekleşeceği umulan yararlar iki katlıdır; şu ana kadar yoksul bırakılmış olan Kürtler'in gelirinin artırılması ile Ankara'daki hükümet, bu yeni refahın insanları hükümeti desteklemeye ikna edeceğini umut etmektedir. Daha pragmatik olanı ise, bu projenin Kürtlerin yaşadıkları bölgelerin coğrafyasını dönüştürecek olmasıdır. Gelişkin iletişim, yeni sanayilerle ve çiftliklerle birleştiğinde Kürtler'i dağa özgü geleneksel hızlarından edip hükümetin üstlerinde daha büyük bir denetim kurabileceği planlı kentsel alanlara sürecektir. Proje'nin altında yatan motiflerden biri PKK militanlarını, içinde eylem yaptıkları alandan mahrum bırakmaktır.”⁵²

Bu görüş, Britanya Kanal 4 Televizyonu Haberleri tarafından röportaj yapılan Türk askerlerince doğrulanmıştır. Askerler, Ilisu Projesi'ne duydukları ilginin tamamen stratejik olduğunu kabul etmişlerdir. Ilisu'nun suları yükseldiğinde PKK militanlarının dağlara kaçış yolları kesilmiş olacaktır.⁵³

GAP'ın kalkınma amaçlı olduğuna dair iddialar ayrıca, yararlarının çarpık dağıtımı ve yoksulluğun önemli yapısal gerekçelerinin hakkından gelmedeki başarısızlığı yüzünden de kuşkuyla karşılanmaktadır. Gerçekten de bu projeden yararlanacak son kişiler Kürtler ve özellikle de yoksul Kürtler'dir. Bölgeye GAP vasıtasıyla yapılan yüklü yatırıma rağmen, mesela, doğunun ve güneydoğunun sosyal altyapısı hala Türkiye'nin en ihmal edilmiş sosyal altyapısıdır: kişi başına ulusal gelir, ulusal ortalamanın yüzde 42'sini ancak bulmaktadır; çocuklardan yalnızca yüzde 9'u orta öğretimi tamamlayabilmektedir; ortalama okur-yazarlık oranı, ulusal ortalamadan yüzde 27 daha azdır; Güneydoğu, ulusal kalkınma bütçesinden yüzde 10'un altında bir pay almaktadır. A Modern History of Kurds/Kürtler'in Modern Tarihi adlı kitabın yazarı David McDowall'ın işaret ettiği gibi bu tür bir ihmal, “uzun solukludur ve kurumsallaşmıştır; kısmen Türkiye'nin Kürt kimliğine ilişkin bütün dışavurumları ezme kararlığının bir neticesi olarak” ve “resmi olarak ifade edilen endişe iddialarıyla çelişmektedir.”⁵⁴

McDowall ayrıca GAP'ın, topraksızlığın yaygın olduğu bölgedeki kırsal yoksulluk bahis konusu olacak ise, önemli bir gereklilik olan vazgeçilmez toprak reformu ihtiyacını kavramadaki başarısızlığına da dikkati çekmektedir. GAP planlamacıları, bunun yerine sermaye ağırlıklı tarımsal kalkınmayı seçmişlerdir ki bu, birçok yorumcu için GAP'ın yoksulluğa çare olacağı yolundaki iddiaların sığlığını gösteren bir işaret olmuştur. McDowall, “Gerekçe basittir,” şeklinde tartışmaktadır, “Toprak sahipleri sınıfı oyları büyük oranda kontrol etmektedir ki bu durum, bölgedeki kasabalarda ortaya çıkan muhalif oyların baskı altına alınmasında yararlıdır.” Toprak reformunun ihmal edilmesi, GAP'ın kendi master planına bakılırsa, çiftçi ailelerinden yüzde 8'inin hala toprağın yüzde 50'sini kontrol altında tutması, yüzde 41'inin 5 hektar ya da daha az toprak sahibi olması (iyi-kötü geçinme düzeyi), yüzde 38'inin ise hiç toprağının olmaması anlamına gelmektedir. GAP'ın bu yüzde 79'luk

⁵² Marsh, N. “Wars Downstream,” UK Defence Forum, <http://www.ukdf.org.uk/ts5.htm>

⁵³ Rugman, J., “Turkish Dam tests Cook's ethical vow/Türk barajı Cook'un etik ahdını sınıyor,” The Observer, 8 Ağustos 1999.

⁵⁴ McDowall, D., “Ilisu: The economic and political context/ekonomik ve politik muhteva,” <http://www.ilisu.org.uk>.

kesime önerdiği ya pekaz bir şey vardır ya da hiçbir şey yoktur. “Bu tür koşullarda, bu proje için gereken yüklü sermaye ya Türkiye’nin başka yerlerinde yaşayan girişimcilerden ya da yurtdışından gelecektir. Kısacası yerli nüfus, yatırım fırsatını kullanamayacak ya da projelerden yararlanacak öğrenimi göremeyecek, yeteneklere sahip olamayacaktır.”

Buna ilaveten, “kalkınmanın en temel bileşeni, bütünsel yerel katılım ortada yoktur.” Sonuç olarak McDowal şunu ifade etmektedir: “Yerel halk, hiç istemediği ya da hakkında hiçbir şey bilmediği bir şey karşısında kendini güçsüz hissetmektedir.”

GAP’ın yararlılık iddialarının değerlendirilmesinde kritik olmakla birlikte bu sorunlar henüz, “GAP çerçevesinde anahtar rol oynayan, amaçlarının herkesi kapsama potansiyeli bulunan Ilısu’ya destek vermeyi düşünen İKKlar tarafından oluşturulmuş değillerdir.”⁵⁵

4. Kutu:

Barajlar ve GAP

Fırat Havzası: 14 baraj ile 11 hidroelektrik enerji santral projesi (HESP)

Karakaya Barajı ve HESP
Atatürk Barajı ve HESP
Şanlıurfa (HESP)
Birecik Barajı ve HESP
Karkamış Barajı ve HESP
Çangazi Barajı
Gomikan Barajı
Kocalı Barajı ve HESP
Sınırtaş Barajı ve HESP
Fatopaşa HESP
Büyükçay Barajı ve HESP
Kahta Barajı ve HESP
Çataltepe Barajı
Erkenek HESP
Hancağız Barajı
Kayacık Barajı
Kemlin Barajı

Dicle Havzası: 8 baraj ile 8 hidroelektrik enerji santral projesi

Kralkızı Barajı ve HESP
Dicle Barajı ve HESP
Batman Barajı ve HESP
Silvan Barajı ve HESP
Kayser Barajı ve HESP
Garzan Barajı ve HESP
Ilısu Barajı ve HESP
Cizre Barajı ve HESP

Kaynak: DSİ web sitesi (<http://www.dsi.gov.tr/gap.htm>)

Not: Resmi GAP web sitesi (<http://www.gap.gov.tr>) yalnızca Fırat Havzası projeleri çerçevesinde 8 barajdan söz etmektedir.

⁵⁵ Altınbilek, D., “The Ilısu Dam Project,” Türk Büyükelçiliği, “Water and Development in Southeastern Anatolia: Essays on the Ilısu Dam and GAP” içinde, Londra 2000, s. 30.

İstişare Etmeden Yeniden Yerleştirme

Muhalifler, bölgede devam eden baskının ve temel özgürlüklerden yoksun bulunulmasının Proje'den etkilenebilecek 78 bin kişinin dahil ve hakça yeniden iskanını imkansız hale getirdiğini tartışmaktadırlar. Barajın yaklaşık olarak İngiltere'nin Manchester⁵⁶ şehri büyüklüğünde bir su depolama alanı olacak; bu 183 yerleşim yerini⁵⁷ ve mezarları ve Hasankeyf'i etkileyecektir. Etkilenecek topluluklarla istişare en alt düzeyde olmuştur; muhalifler Proje aleyhinde görüş belirtmeye korkmaktadırlar; etkileneceklerle ilişkin kesin veriler bulunmamaktadır; baraj rezervuarına yer açmak için evini terketmeye zorlanacaklar için herhangi bir iskan planı yapılmış değildir ki bu zoraki tahliyeleri içeren altyapı projelerini için konmuş uluslararası standartları ihlal etmektedir⁵⁸ ve tazminatlar konusunda da anlaşmaya varılmış değildir. Dahası, öteki baraj alanlarında gerçekleştirilmiş yeniden iskanların tarihçesi, Ilısu için zorla tahliye edilecekler açısından hayra alamet değildir.

Ilısu, Proje'ye destek veren İKK'lara ilk kez sunulduğunda, baraj rezervuarının sular altında bırakacağı 50 köyde "12-16 bin" kişinin bu olaydan etkileneceği iddia edilmişti. Ne var ki 1999 yılının Eylül ayında, bölgeye giden Kürt İnsan Hakları Projesi (KHRP) tarafından organize edilmiş bir delegasyonunun eline geçen bir liste bu sayıyı 68'e yükseltmiş ve 57 köyün de kısmen sular altında kalacağı anlaşılmıştır. KHRP Misyonu herşeyi hesaba katarak yaklaşık 25 bin kişinin etkileneceğini tahmin etmiştir ki bu, Balfour Beatty'nin kabul ettiği sayının iki katıdır. KHRP ayrıca, rezervuar alanındaki 19 köyün silah zoruyla, birçoğunda evler yerle bir edilmemesine, şimdiden boşaltıldığını tesbit etmiştir. Araştırma-İnceleme Heyeti bir de, PKK'ya karşı girişilen askeri operasyonların sonucunda rezervuar alanını terketmeye zorlanan ve fakat eğer mümkün olsa geri dönmeye istekli olan çok sayıda insanın varlığına da dikkati çekmiştir. Heyet, bu köylülerin de, bütün tazminat hakları saklı olarak, Proje'den etkilenecek kişiler arasında sayılmaları gerektiği tartışmasını yapmıştır. Bu, artık, projeyi geliştirenler ve İKK'lar tarafından da kabul görmektedir.

Sonuç olarak 1999 yılının Aralık ayında Britanya İKK'sı, "Stakeholders' Attitudes to Involuntary Resettlement in the Context of the Ilısu Dam Project/Ilısu Barajı Projesi Çerçevesinde Hak Sahiplerinin Zoraki Yeniden İskan Karşısındaki Tutumları" başlıklı bir rapor yayınlamıştır. Bu rapor Proje'den 36 bin kişinin etkileneceğini tahmin etmekte ve "Ilısu Barajı Projesi'nin nihai tasarımı 1982 yılında tamamlanmış olduğu halde" Türk yetkililerin hala ayrıntılı bir yeniden iskan planı üretmediğine dikkati çekmektedir.⁵⁹ Bu çalışma ayrıca, Türkiye'de geçmişteki yeniden iskan projelerinin (tek bir istisna dışında) uluslararası standartlara uymadığına dikkati çekerek Türk yetkililerin verdiği güvencelerin değerine ilişkin ciddi kuşkuları dile getirmektedir.⁶⁰

Söz konusu rapor, Ilısu için yapılan yeniden iskan planlamasında toprakla ilgili intifa hakkı ve ortaklık meselelerine değinilmemiş ve yeniden iskan için de yer belirlenmemiş olduğu uyarısını yapmıştır. Ayrıca bir dizi unsur nedeniyle uygun tazminatları belirleme konusunda endişeler olduğunu da belirtmiştir: Tapu senetlerinin ve mülkiyet kanıtlarının bulunmaması, zoraki toprak istismali ve yerinde olmayan çiftçi aileler. Rapor, Türk Hükümeti'nin, ulusal politikalarını ve zoraki yeniden iskan ile ilgili yasal çerçeve çalışmalarını modernize etme sürecinde olduğunu kabul etmekle birlikte şu uyarıyı da yapmıştır: "Daha önceki yeniden iskan projelerine ilişkin kanıtlar, yürütmenin sorunsallı olacağını göstermektedir."

⁵⁶ Juniper, T., "Stuffing Turkey," *The Ecologist*, 30. cilt-sayı 6, Eylül 2000, s. 52.

⁵⁷ Kudat A., "Ilısu Dam's Resettlement Action Plan (RAP)-Achieving International Best Practice," İhracat Kredisiz Kuruluşları'na dağıtılmıştır, 16 Ağustos 2000, yayımlanmamıştır; bundan böyle Kudat. 183 yerleşim yerinin tamamı 18. sayfada görülmektedir. Bu sayının mezarları da içerdiği anlaşılmaktadır; etkilenecek köy sayısı 56 olarak verilmiştir (s.3).

⁵⁸ Dünya Bankası politikaları şöyledir: "Gönülsüz tahliyeler proje tasarımlarının bölünmez bir parçasıdır ve proje hazırlıklarının ilk aşamalarından itibaren ele alınmalıdır."

⁵⁹ ECGD, "Stakeholders' Attitudes to Involuntary Resettlement in the Context of the Ilısu Dam Project, Turkey" Londra, 1999, 3-6 paras.

⁶⁰ Age. S.19.

Rapor, “proje tasarımı hükümet tarafından 1982 yılında onaylanmış olduğu halde, yerel hak sahiplerinin 20 yıldan beri yeniden iskan konusunda doğrudan bilgilendirilmeyi beklemekte olduklarına”⁶¹ ve “açık istişare süreçlerinin kurumlaşmış kültürün ya da siyasal sistemin parçaları olmadığına”⁶² dikkati çekerek yerel halkla istişare yapılmamış olması konusunu da aydınlığa kavuşturmuştur. Rapor, DSİ’nin halkla istişarelerde bulunmadığını, DSİ’ye yönelik güvensizliğin hayli yaygın olduğunu ve “yerel hak sahiplerinin, kamulaştırılan mülkleri için yeterli tazminat, yeni yerleşim yerlerinin mahalline ilişkin kararlar ve sosyal, kültürel birikim kayıplarına ilişkin endişelerini dile getirebilecekleri bir forum bulunmadığına inandıklarını” ifade etmektedir.⁶³

ECGD’nin raporu, BK Ticaret ve Sanayi Bakanı Stephens Byers’in, BK’nın, biri uluslararası kabul gören pratiği yansıtan bir yeniden iskan planının hazırlanmasını kayda bağlayan dört şarta konu olan projeyi desteklemeye “kararlı olduğunu” ilan ettiği gün yayımlanmıştır. Bunu yapmak suretiyle BK Hükümeti ECGD raporunun, planlama çevriminde bu kadar geç kalmış bir yeniden iskan planlamasının uluslararası kabul gören standartları ihlal olacağını açıkça ifade eden belli başlı nihai hükümlerinden birini görmezden gelmiş gibi görünmektedir. Rapor, bu tür standartların, “farklı hak sahiplerinin katılımına ilişkin planlamanın, proje çevriminde mümkün olduğu kadar erken başlaması gerektiğini açıkça gösterdikleri”ne işaret etmektedir: Oysa Ilısu Projesi’nde hak sahiplerinin katılımı, “DSİ rezervuar alanındaki farklı hak sahipleriyle yapıcı bir angajman oluşturmak yerine, kamuoyunu Proje’nin yararlarına ve iyiliğine ikna etmeye sıvandığından, destekleyici olmaktan ziyade tepkisel olacaktır.”⁶⁴

ECGD Raporu’nun yayımlanmasından bu yana Türk yetkililer, etkilenmesi mümkün kişilerin sayısı ve bu kişilerin sosyo-ekonomik koşullarıyla ilgili araştırmaları yapması için SERMOR adlı danışmanlık firmasını görevlendirerek taslak halinde bir Yeniden İskan Eylem Planı (YİEP) oluşturmuşlardır. Ilısu Projesi’yle ilgilenen NGO’ların yaptığı araştırmalar, başlıca uzmanlık alanı açıkça seminer düzenlemek ve turizm olan bu şirketin yeniden iskan konusunda sınırlı bir deneyimi olduğunu açığa çıkartmıştır (bkz. 5. Kutu: “Sizin Mutluluğunuz Bizim Başarımız Olacaktır”).

Resimaltı:

İmam Abdullah Camii ve Türbesi

Günümüzde hala Hasankeyf halkı tarafından kullanılmakta olan bu cami, Muhammed Peygamber’in akrabalarından Cafer-i Tayyar’ın torunu İmam Abdullah’ın Mezarını da içinde barındırmaktadır. Burası her yıl Yaklaşık otuz bin kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Ilısu Barajı tarafından tahrip edilecek birçok Kadim kalıntının yanısıra bu cami ile mezarlık da, Baraj rezervuarının suları altında kalmayı beklemektedir.

5. Kutu

“Sizin mutluluğunuz Bizim Başarımız Olacaktır”

Türk Hükümeti, Ilısu için önerilen yeniden iskan planını yürütebilmek için gerekli sosyo-ekonomik araştırmaları yaptırmak üzere Seminer Organizasyonu, Danışmanlık ve Turizm Anonim Şirketi SEMOR’u görevlendirmiştir. SEMOR’a ilişkin kamu kayıtları, şirketin bugüne kadar yalnızca tek bir iskan projesinde, Ilısu’nun karşı karşıya bulunduğu karmaşık problemlerden pek azını içeren İzmir Su Projesi’nde çalıştığını göstermektedir.

Adının akla getirdiği gibi, şirketin ana uzmanlık konuları şunlardır: (Sloganı: “Sizin Mutluluğunuz

⁶¹ Age. S.29.

⁶² Age. S.51.

⁶³ Age.”Summary and recommendations/Özet ve tavsiyeler, namaralanmamış.

⁶⁴ Age. S.51.

Bizim Başarımız Olacaktır”)

- Seminer düzenlemek (web sitesinde sıralanmış olan konular arasında şunlar bulunmaktadır: (“Birinci İstatistik Kongresi”, “Bilgisayar Destekli Eğitim,” “CAD’in Etkili kullanımı/şirketlerde, kamera yazılımları”).
- Tatil turları (“otel rezervasyonları, bayi toplantıları, turlar, araba kiralama, araba hizmetleri kiralama, iç ve dış transferler”)
- Ve danışmanlık.

Şirketin web sitesinde danışmanlık işinin bir parçası olarak üstlenilmiş onbir adet proje sıralanmaktadır:

- Bunlardan beşi şirket kurma veya muhasebe/yönetim sistemleri kurma,
- Üçü kent katı atıklarının yönetimine ilişkin raporlar;
- İki ormancılık ve biyolojik farklılaştırma programlarının sosyal değerlendirmeleri;
- Biri de İzmir Su Projesi’nin bir parçası olan Tahtalı Barajı için bir yeniden iskan planı oluşturmak ile

İlgilidir.

İsviçre İhracat Kredisi Kuruluşu, iskan planının ve tazminat önerilerinin uluslararası standartlara uygun olmasının güvence altına alınmasına yardımcı olmak için, kendi kendine, Dünya Bankası’nda çalışan bir sosyolog olan Dr. Ayşe Kudat’ı tutmuştur. Dr. Kudat’ın Türk Hükümeti’ne ait Taslak Yeniden İskan Eylem Planı’na (YİEP) ilişkin eleştirisi, 2000 yılının Ağustos ayında Iısu Barajı Kampanyası ve diğer uluslararası NGO’lar tarafından ele geçirilmiştir.

Bu rapor, daha önce aceleyle getirilerek hazırlanmış ECGD raporunda dile getirilen şüphelerden çoğunu doğrulamış ve aşağıdakileri ortaya çıkartmıştır:

- Iısu’dan etkilenecek kişilerin sayısı, daha önce tahmin edilenden iki-üç misli daha yüksek; yaklaşık 78 bin civarındadır.
- Dünya Bankası ya da OECD yönetmeliklerinin tanımladığı “en iyi uygulama”ya ulaşılmadan önce, Türkiye’de yaygın kurumsal reformların yaygınlaştırılması gerekmektedir.
- Proje, hem Dünya Bankası hem de OECD yönetmeliklerine karşı çıkılarak bir yeniden iskan planı hazırlanmadan onaylanmıştır.
- Türk Hükümeti, hem Dünya Bankası hem de OECD yönetmeliklerini ihlal eden Iısu Projesi için alternatifleri değerlendirmekte başarısız olmuştur.
- Türk yetkililer, tam bir sosyo-ekonomik döküm oluşturmakta başarısız olmuşlardır, ki bu da Dünya Bankası yönetmeliği ihlal etmektedir.
- Uluslararası standartlara uygun bir yeniden iskan planı oluşturabilmek için gereken bilgilerde boşluklar vardır.
- Yeniden iskan bütçesi hazırlanmamıştır (Dünya Bankası ve OECD yönetmelikleri ihlal edilerek) ve, Türkiye’nin kağıt üstünde parayı sağlayacağına dair taahhütte bulunmasına güvenilememesi önerilmektedir.
- Etkilenecek kişilerin, Dünya Bankası’nın talep ettiği gibi Proje öncesindekinden daha kötü bir duruma düşmeyecekleri güvence altına alınmazdan evvel, büyük ekonomik ve siyasi engellerin üstesinden gelinmelidir.
- Dünya Bankası yönetmeliği ihlal edilerek kadınların geçim kaynaklarının korunmasına ilişkin özel hüküm görmezden gelinmiştir.
- Kır hayatını kentlere yeğleyenler, bu durum OECD yönetmeliğine ters düştüğü halde, kaybettikleri topraklar için tazminat almayacaklardır.

Söz konusu rapor, bölgedeki onaltı yıllık çatışmaya bağlı olarak rezervuar alanından şimdiden zorla çıkartılmış olanlar için de tazminat önermektedir. Bunun yanısıra bu kategoriye giren yerinden edilmiş köylülerin ihtiyaçlarının, “güvenlik gerekçeleri”nin bir sonucu olarak görmezden geldiği konusunda sağlam kanıtlar sağlamaktadır. Mesela Kudat şunları ifade etmektedir:

“DSİ saha elemanları 24 köyün (mezralarıyla birlikte) tapu sicil kayıtlarının bulunmadığını hesap etmektedirler. Bu köyler hala güvenlik çemberi içindedirler ve çoğuna giriş izni verilmemektedir. Altyapıları ve evleri harap olmuş ve içinde yaşayanlar bütün ülkeye dağılmış durumdadır. Dolayısıyla tapu sicil memurlarıyla köylüleri bir araya getirmek kolay değildir. Topraksızlık oranlarının yüksek olmasına rağmen, yerinden edilmiş topluluklar yine de tapu sicil kayıtlarının olmamasının, geriye ne kaldıysa onun için tazminat almalarını da zorlaştıracığından endişe etmektedirler. Ağaçlarını ve bahçelerini de yitirmiş olmaları bir başka önemli endişe konusudur.”⁶⁵

Bölgede devam eden Olağanüstü Hal yüzünden ortaya çıkan sorunlar raporun başka yerlerinde de ortaya çıkmaktadır. Mesela Kudat, DSİ’nin yeniden iskan eylem planını yürürlüğe sokup işler hale getirme yeteneğinin güvenlik durumu dolayısıyla engellendiğine dikkati çekmektedir. Iısu Barajı inşaatından etkilenen beş il de halen OHAL kapsamındadır ve Kudat’ın yorumuna göre, “İçişleri bakanlığı ile ordunun,” DSİ’den “çok farklı bir dizi öncelikleri bulunmaktadır.”⁶⁶ Önceden yerinden edilmiş nüfusun ihtiyaçlarının en iyi nasıl karşılanacağı sorusunun karmaşıklığı ve ağırlığı, “Proje kapsamını aşmaktadır ve çözümler, güvenlik yetkililerinin kararlarını gerektirmektedir.”⁶⁷

Rapor ayrıca, Türk Hükümeti’nin, Iısu Projesi’nin alternatiflerini yeterince dikkate almadığını da kabul etmektedir. Bu, hem Dünya Bankası’nın hem de OECD’nin, gönülsüz yeniden iskan gerektiren projelerle ilgili yönetmeliklerini ihlal etmektedir.⁶⁸ Kudat şuna dikkati çekmektedir:

“Iısu iskan planının, baraj tasarımı üstünde bir etkisi olması için bugün artık çok geç kalınmışsa da kamuoyu hala alternatiflerin değerlendirilip değerlendirilmediğini ve barajın yerleşimler üstündeki olumsuz etkilerinin, özellikle Hasankeyf kültürel mirası bağlamında azaltılıp azaltılamayacağını bilmek istemektedir. Iısu’nun yerinin seçildiği tarihte, 10 kadar alternatif yer hakkında değerlendirme yapılmışsa da yeniden iskanla ilgili olarak diğer teknik alternatiflerinin ele alınıp alınmadığı bilinmemektedir.”⁶⁹

Türk yetkililer 2000 yılının Ağustos ayına yetiyecek nihai bir yeniden iskan planı için söz vermişlerse de, bu plan henüz tamamlanmış değildir. BK Ticaret Bakanı Richard Cabon 2000 yılının Aralık ayında “Yeniden İskan Eylem Planı’nın (YİEP) zamanlaması çok kesin değildir ama, yıl içinde bir ilk aşama raporu hazırlanmış olacaktır” iddiasında bulunmuştur.⁷⁰ Bu raporun baskıya girdiği tarihte ilk aşama raporu henüz yayınlanmış değildir.

Kusurlu Çevresel Etki Değerlendirmesi

İKK’lar Iısu için geçici onay verdiklerinde, nasıl ortada bir yeniden iskan konusu yok idiyse, söz konusu proje için kabulü mümkün bir Çevresel Etki Değerlendirmesi de yoktur.

⁶⁵ Age., s.14, dipnot 7.

⁶⁶ Kudat, s.27.

⁶⁷ Kudat, s.6.

⁶⁸ Dünya Bankası yönetmeliği şunu ifade etmektedir: “Fizibl olduğunda, hayata geçirebilir bütün alternatif proje tasarımları araştırılarak gönülsüz yeniden iskandan kaçınılacak ya da minimize edilecektir. BK Hükümeti’nin projeyi değerlendirirken kullanacağını söylediği OECD Kalkınma Yardımı Komitesi yönetmeliği bundan da ileri gitmektedir:

“Yer değişimlerine ve yeniden iskana ilişkin alternatifler yer değiştirme ve yeniden iskan kararları alınmazdan önce tam olarak değerlendirilmiş olmalıdır... Her halükarda, projeyi gerçekleştirmekten kaçınma alternatifi de (eylemsizlik alternatifi) ciddi olarak ele alınmalıdır.”

⁶⁹ Kudat, s.10.

⁷⁰ Richard Cabon, Kate Geary’ye mektup, Iısu Barajı Kampanyası Koordinatörü, 5 Aralık 2000.

Balfour Beatty'ye bakılırsa Ilısu Konsorsiyumu, “başlangıçtan itibaren bütün hidroelektrik enerji santrali şemalarında ortaya çıkan ciddi bir çevre etkisi meselesi olduğunun çok iyi farkında olmuştur.”⁷¹ Konsorsiyum, Türkiye'nin Ilısu için resmi bir ÇED yaptırmadığını keşfeder etmez, bu iş için Hydro Concept firmasını görevlendirmiştir. Netice olarak Balfour Beatty, “projenin, yerel flora ve fauna, iklim, arazi yapısı, toprak, su, zerzele riski, sel riski, çökme ve erozyon üstünde meydana gelebilecek potansiyel etkiler bağlamında bir sorun olmadığı”nın ÇED tarafından doğrulandığını ifade etmiştir.⁷² Avrupa Birliği bilgi edinme özgürlüğü yasaları çerçevesinde yasal eyleme geçeceği tehdidinde bulunan Friends of Earth Örgütü'ne (Dünyanın Dostları) rağmen ÇED henüz açıklanmamış olduğundan bu iddiaları sınamaya tabi tutmanın imkanı bulunmamaktadır.

1999 yılının Aralık ayında BK Hükümeti, Environmental Resources Management (ERM/ Çevre Kaynakları Yönetimi) tarafından ÇED raporunun masa başında hazırlanmış bir eleştirisini yayımlamıştır (ancak, hayati öneme haiz bir takım eklerini değil). Baraj inşaatını müteakiben ortaya çıkacak bir dizi ciddi etkiyi gündeme getirmesine ilaveten ERM, ÇED'in uluslararası en iyi uygulama standartlarına⁷³ uymuyor olmasını ve birçok önemli açıdan eksikleri bulunmasını da kınamıştır.

ERM, ÇED'i “iyi hazırlanmış” bir rapor olarak tanımlamış olmakla birlikte, söz konusu raporun bütünüyle gözardı ettiği bir dizi önemli alana da açıklık getirmiştir. Mesela ÇED raporu, barajın diğer projelerle bağlantılı olarak kümülatif etkileri konusunu hiç irdelememiştir. Yeri değiştirilecek yatağının, nehrin alt kısımdaki sulanan alanlar üstündeki etkileri konusunda hiçbir bilgi verilmemiştir. Buna ilaveten, “Önerilen veri toplama ve çevre koruma önlemlerinin zaman çizelgesi, kurumsal sorumluluklar ve bunların yürürlüğe sokulması kapasiteleri, gerekli kaynaklara ilişkin tahminler (mali ve insan gücü bağlantılı) ve önerilen finansman yöntemleri ve kaynakları bağlamında ya çok az ayrıntı verilmiş ya da hiç verilmemiştir.” Ve barajın destekçileri temiz bir iklim dostu enerji kaynağı iddiasında buldukları halde ERM, baraj rezervuarında çürümeye bırakılacak organik maddelerden sızacak metan gazının (sera etkisinin oluşmasına güçlü bir katkıda bulunan bir gaz) iklim üstünde oluşturması muhtemel olumsuz etkilerine de dikkati çekmiştir.

ERM'nin söz konusu raporu, bir de, Türk yetkililerin gerekli çevre koruma önlemlerinin yürütülmesine ilişkin kurumsal kapasiteleri konusunda ciddi kuşku olduğu uyarısını yapmış ve “ECGD desteği için başlıca ön koşul”lardan birinin, Proje'nin desteklenip desteklenmeyeceği konusunda bir karar verilmezden önce “dış hatlarıyla bir kurumsal değerlendirme” yapılmasının bir gereklilik olduğunu şarta bağlamıştır.⁷⁴ Bu tavsiyeye rağmen BK Hükümeti böyle bir değerlendirme yapılmadan Proje'ye şartlı onay vermeyi seçmekle kalmamış, aynı zamanda ihracat kredisi desteği için bu değerlendirmeyi bir şart haline dönüştürmeyi de başaramamıştır.

ERM'nin gerekli gördüğü “başlıca diğer ön koşullar” da Hükümet tarafından reddedilmiştir. Bunlar ERM'nin aşağıdaki tavsiyelerinden ibarettir:

- “Gelecekte çıkabilecek herhangi bir sorunun dile getirilip havale edilebileceği uluslararası bir havza komisyonu (ya da yetkili kurumunun) oluşturulması” konusu değerlendirilmelidir.⁷⁵
- “Bölgede, Cizre Barajı ve öteki GAP tasarıları ve Ilısu Projesi'yle ilgili herhangi bir büyük dağıtım projesi de dahil olmak üzere büyük altyapı kalkınma çalışmalarının her birinden önce standartlara uygun (uluslararası en iyi uygulama) tam ve kapsamlı ÇED'ler yapılmalıdır.”⁷⁶

⁷¹ Balfour Beatty, “The Ilısu Dam Project: Information to Shareholders,” 9 Mayıs 2000, s.2.

⁷² Balfour Beatty, “Ilısu Barajı ve hidroelektrik enerji santrali projesi: Proje brifingi,” Temmuz 1999.

⁷³ ERM'nin nihai hükmü şöyledir: “Analizin uluslararası en iyi standartlara ulaşabilmesi için, bu güne kadar yapılan işin hacminin genişletilmesi gerekmektedir.”

⁷⁴ ECGD,, Environmental Review of Ilısu Dam Project: Desk Review of EIA and Associated Documents, Environmental Resources Management, Londra, 1999, s. 13.

⁷⁵ Age, s.13.

⁷⁶ Age, s.14.

- Proje'ye katkıda bulunan İKK'ların her biri bağımsız bir izleme kurulunun "kompozisyonu ve referansları bağlamında bir söz hakkına (ve bir veto hakkına) sahip olmalıdır."

Proje, Suriye Hükümeti'ni daha şimdiden, Baraj'ın, diğer GAP projeleriyle birlikte, Türk yetkililer tarafından siyasi bir silah olarak kullanılması olasılığına (bkz.aşağıda: Su Savaşları- Bölgesel Çatışma Riski bölümü) karşı mümkün olan en yüksek düzeyde protesto etmeye yöneltmiş olduğu halde, ERM, "bu gelişmeyle ilişkili olabilecek sosyal, ekonomik ya da politik etkiler"nin bir analizini özel olarak yapmamıştır.⁷⁷

Ilısu Konsorsiyumu son zamanlarda yeni bir ÇED yaptırmıştır ("ilk rapor şimdi iki yılını doldurduğundan bir güncelleme söz konusudur) ve bu rapor şu anda DSİ'nin elindedir. ECGD'nin ve diğer İKK'ların raporun açıklanacağı doğrultusundaki vaatlerine rağmen BK Hükümeti, ÇED Konsorsiyum'un malı olduğundan raporu açıklama durumunda olmadığını ifade etmektedir.

Hasankeyf'in Tahrip Edilmesi

Ilısu'nun rezervuarı, Diyarbakır'ın 90 kilometre kadar güney doğusunda, Dicle nehrinin bir kıvrımı üstünde kurulu olan Hasankeyf kentini sular altına bırakacaktır. Tarihçiler ilk yerleşimcilerin kadim Mezopotamya'daki Hasankeyf'e on bin yıl kadar önce gelmiş olduklarını iddia etmektedirler. Nehir kıyısında olağanüstü stratejik bir konuma, aradan geçen yıllar boyunca katman katman uygarlık dokunmuş veya birbirinin üstüne kurulmuştur ama, kenti asıl meşhur eden mağaralarda hala, kültürel açıdan benzersiz bir hayat sürdüren bir yerleşim vardır. Kent dikkate değer bir tarihi bilgi ve arkeolojik değerler deposudur ki bunlar arasında mağara kiliseler, süslemeli camiler ve müslüman mezarları da bulunmakta; bütün bunlar, Bizans'tan ve Sasaniler'den Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler, Mervaniler ve Artuklular vasıtasıyla Eyyubiler'e ve yakın zamanlarda da Osmanlılar'a kadar yayılan şaşırtıcı bir mimari ve dini miras karmaşası yaratmaktadırlar.⁷⁸

Hasankeyf, Kültür Bakanlığı tarafından 4 Nisan 1978 tarihinde 1. sınıf sit alanı ilan edilerek tam bir korunma altına alınmıştır; bu nedenle, kentin bütünü itibariyle olumsuz etkilere karşı korunması gerekmektedir. Bu, müzelerde bulunan kalıntıların muhafaza altına alınmasının yeterli olmadığına ve uzman yetkililerin Hasankeyf'in tahrip edilmesini kabullenemeyeceklerine delalet etmektedir.⁷⁹

Balfour Beatty, Hasankeyf'i "bir ortaçağ kentinin harabeye dönüşmekte olan kalıntıları"⁸⁰ olarak tanımlamaktadır. Şirket, kentin tepe noktasının bir yarın üstünde olduğu ve dolayısıyla gölün içinde dramatik bir çıkıntı halinde güvenlikte olacağı tartışmasını yapmaktadır. "Şehrin alt kısımlarının su altında kalacağı"ni; bununla birlikte "birkaç tane önemli binanın başka bir yere taşınması konusunun değerlendirildiği"ni ve "bunlardan hiçbirinin UNESCO tarafından dünyaca önemli eserler olarak kabul edilmediği"ni varsaymaktadır.⁸¹ Türkiye bugüne kadar Hasankeyf'in Dünya Mirası Listesi'ne alınması için asla başvuruda bulunmuş değildir; dolayısıyla UNESCO'dan Hasankeyf'in önemine dair görüş bildirmesi talep edilmemiştir ve bu yüzden de bir parça namusu olan herhangi bir şirket tarafından böyle bir iddiada bulunulamaz. UNESCO ancak Kültürel ve Doğal Dünya Mirasının Korunması ile İlgili Konvansiyon'a taraf olan bir devletin talebi üzerine bir siteyi listesine alabilir.⁸²

Şirket, bu ana kadar, Hasankeyf'in tarihi öneminin büyük kısmının, gözle görülen yüzeyin altında yattığını değerlendirmekte açıkça ve tamamen başarısız olmuştur. Tepe noktası, bu önemli sit alanın yalnızca küçük bir parçasıdır. "kentin alt kısımlarının" sular altında kalması, insanlığın, mağara yerleşimlerini ve mağaraların içinde hala varlığını sürdüren bu nadir ve benzersiz hayat biçimini

⁷⁷ Age, s.1.

⁷⁸ Hasankeyf'le ilgili daha fazla bilgi için bkz. Ek.3, (Ancient City of Hasankeyf Booklet/Kadim Hasankef Kenti Broşürü) ve Hasankeyf web sayfası: <http://www.hasankeyf.cjb.net>.

⁷⁹ Bosshard, P. "A Test Case of International Policy Coherence: A Case Study of the Ilisu Hydropower Project (Turkey)," Bern Deklarasyonu, Zürih, Mart 1999.

⁸⁰ Balfour Beatty, "Ilisu dam and Hydro-electric Power Project," Temmuz 1999, s.15.

⁸¹ Age.

⁸² UNESCO Kültürel ve Doğal Dünya Mirasının Korunması ile İlgili Konvansiyon 16 Kasım 1972 tarihinde benimsenmiştir.

tamamen yitirmesi anlamına gelecektir. Belli binaların taşınması fiziksel olarak gerçekten mümkün olsa bile, binlerce yıl boyunca toprağın içine oyulmuş olduklarından mağara yerleşimlerinin taşınmasının mümkün olmadığı aşıkardır.

Şirketin bakış açısına göre, İlisu Projesi gerçekte, tepe noktasının muhafaza altına alınması için fon oluşturma konusunda bir katalizör görevi yapabilecektir. Şirket, Türkiye Kültür Bakanlığı, tek tek bazı binaların kurtarılmasının yararları konusunda karar verebilecek olan en iyi kurumdur ve katılımcı İKK'lar Kültür Bakanlığı'nın etkinlikleri hakkında düzenli raporlar almayı talep etmelidirler. Ne var ki Türkiye Kültür Bakanlığı, yirmibir yıl önce kültür mirasının parçası bir sit alanı olarak ilan etmesinden bu yana Hasankeyf'le hiç ilgilenmemiştir (bkz. ss. 72-78).

Projeyi geliştirenler, Hasankeyf'in hem yerel ve hem de global olarak Kürtler açısından nasıl derin bir tarihi ve manevi önemi olduğunu ya çok hesaba katmakta ya da hiç hesaba katmamaktadırlar. Mesela, Kürtlerin Romeo Juliette'i olan Mem-u Zin'in mekanı, Verona'nın bir eşi olan Hasankeyf'tir. Kürt topluluğu içinde birçok kişi, Hasankeyf'in sular altında bırakılacak olmasını, Kürt kültürünü yok etme yolunda daha geniş bir siyasi stratejinin bir parçası olarak görmektedirler.

Arkeologlar da Hasankeyf'in tahrip edilmesi konusunda endişelerini ifade etmişlerdir. 2001 yılının Ocak ayında Dünya Arkeoloji Kongresi'nin (World Archaeological Congress/WAC), İngiltere Başbakanı Tony Blair'e yazarak, Britanya'nın İlisu konusundaki desteğiyle ilgili olarak "ciddi bir endişe" içinde olduğunu ifade etmiş ve Proje'den çekilmesini istemiştir.⁸³ WAC, Baraj'ın olası kültürel etkileri bağlamında Hükümet'in durumunu tartışmaktadır;"Hasankeyf arkeolojik mirasının mümkün olduğu kadar fazlasını muhafaza altına almak için ayrıntılı bir plan hazırlamak," yetersizdir ve gerçekleşeyeceğe de benzememektedir. Yetersizdir çünkü, "Baraj rezervuarının kültür mirasına etkisi, Hasankeyf'in safi fiziksel sınırlarının çok ötesine geçmektedir;"⁸⁴ ve gerçekleşeyeceğe benzememektedir, çünkü; "bu bölgede sürüp giden koşullar tatmin edici bir koruma planının oluşturulup yürürlüğe sokulmasını çok güç" bir hale getirmektedir. DSİ yönetimindeki barajlar tarafından etkilenmiş diğer sit alanlarına, münhasıran da şimdi artık Birecik Barajı'nın suları altında kalmış olan Roma kenti Zeugma'nın kalıntılarının yalnızca son dakika "kurtarma operasyonları"na konu olduğuna özellikle dikkati çeken WAC, şunu beyan etmektedir: "Bu tür çalışma koşulları, Hasankeyf'teki kültürel mirasın durumu bağlamında icraat yapılmasına asla elverişli değildir." WAC ayrıca, bu barajın kültürel etkilerinin "etkilenmiş topluluklar ve genel olarak bölge içindeki sosyal kararlılık durumu açısından sert, geri döndürülemez ve faciaya yol açacak" gibi görüldüğüne de işaret etmiştir.

Hasankeyf'te, Türk Devleti tarafından sürdürülen kazının başkanı Profesör Oluş Arık da bizatihi, Hasankeyf'teki arkeolojik kurtarma misyonunun yeterliliğini sorgulamıştır. History Today'e yaptığı açıklamada, "En az elli yıla ihtiyacımız var ve eğer barajı durduramazsak yalnızca dokuz ya da on yılımız olacak," demiştir.

Türkiye Kültür Bakanlığı İlisu Barajı'nın ve bununla bağlantılı çalışmaların sular altında bırakacağı alan içindeki arkeolojik araştırmaların tamamı için 76 bin İngiliz Sterlin'i harcama yapmaktadır. Hasankeyf arkeoloji ekibi bunun yaklaşık 15 binini alacaktır. Proseföör Arık, bunu çölde bir bardak su olarak tanımlamaktadır.

Bu misyonun, Hasankeyf'i mümkün olduğunca muhafaza etmek ve kentin alt ve orta kısımlarından seçilip kurtarılacak binalar ve arkeolojik değerlerle ulusal bir müzeye dönüştürmek şeklinde tarif

⁸³ Martin Hall'dan Başbakan Tony Blair'e mektup, Dünya Arkeoloji Kongresi Başkanı, 16 Ocak 2001.

⁸⁴ WAC şuna işaret etmektedir: "İnsanlık tarihinin her dönemine ait yüzlerce farklı kültürün yerleşim yerleri, Baraj için önerilen rezervuar alanının geniş havzası içinde kalmaktadırlar ve dolayısıyla sel ile veya inşaatla ilgili inşaat ve sulama çalışmalarıyla tahrip olma tehdidi altındadırlar. Yerel,bölgesel ve uluslararası önemi olan tek tek siteler arasında, tarih itibariyle sırasıyla Neolitik, Kalkolitik, Neo-Asuryan, Geç Roma, Bizans ve Ortaçağ'ın geç dönemlerine ilişkin örnekler bulunmaktadır. Bu bölgedeki yerel nüfusların çok daha yakın tarihlerinin yeterince anlaşılabilmesi açısından hayati öneme haiz diğer birçok site ki bunlar arasında ataların mezarları da bulunmaktadır, ya tahrip olma ya da bundan böyle ulaşılamama tehdidi altındadır.

edilen resmi amacı da Profesör Arık tarafından kuşkucu bir tutumla değerlendirilmektedir: “Herşeyin aslı gibi olması için doğru dürüst bir projeye ihtiyacımız var. Taşları taşımakla iş bitmez.”⁸⁵

Su Savaşları- Bölgesel Çatışma Riski

Birçok merkezde, İlisu'nun, diğer GAP barajlarıyla bir arada, Dicle'nin Suriye ve Irak'taki alt kısım akıntısını ciddi olarak azaltabileceğine ve bunun mevsimsel tarıma dayalı toplulukları etkileyip zaten alev almaya çok müsait olan bu bölgede Türkiye ile komşuları arasında siyasi gerilimi yükselteceğine ilişkin korkular dile getirilmektedir. Bu korkular, bölgedeki silahlı çatışma 1984'den sonra sürüp giderken, Türkiye'nin Suriye'yle arası, PKK'yı barındırdığı için giderek açıldıkça artmıştır.

Türkiye'nin su politikaları genel olarak komşularının haklarını dikkate almamaktadır. Cumhurbaşkanı Demirel, 1992 yılında Atatürk Barajı'nı açarken yaptığı konuşmada, “ne Suriye ne de Irak, Türkiye'nin suları üstünde, Ankara'nın onların petrolü üstünde sahip olduğundan fazla bir hak iddiasında bulunabilirler,” demiştir.⁸⁶ 2001 yılının Şubat ayında, günlük yayınlanan Arap gazetesi Asharq Al-Awsat'a Türkiye'nin Fırat'ı uluslararası bir nehir olarak değil ve fakat bir Türk nehri olarak gördüğünü söylemiş olan Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz tarafından da buna benzer görüşler dile getirilmiştir. “Fırat rezervuarı, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasının geleceği açısından çok önemlidir,” demek suretiyle Türkiye'nin nehir üstünde inşa etmekte olduğu bir dizi baraja Suriye'nin muhalefetini reddetmiştir. Yılmaz, Türkiye'nin Suriye ile çatışma arzusunda olmadığı yönünde garanti vermekle birlikte, “Fırat da, herhangi bir diğer Türk nehri gibi, esas itibarıyla Türk halkının çıkarlarına hizmet etmekte kullanılacağından suyun bölüşümü eşit olmayacaktır,” beyanında bulunarak Türkiye'nin Suriye'ye bırakılacak suyun miktarına tek tarafı olarak karar verme hakkının bulunduğu dair görüşü yinelemiştir.⁸⁷

Geçmişte Türkiye, nehrin alt kısmındaki komşularını suyu bloke etme konusunda zaten tehdit etmiş durumdadır: Gerçekten de Türkiye, 1980'li yılların sonunda Fırat sularının akışını dokuz gün süreyle kesmiştir.⁸⁸ Fırat üstüne inşa edilmiş olan barajlar, bir de bölgedeki kuraklıkla birleştiğinde Irak'a giden suyun akışında yaklaşık yüzde yirmi oranında bir azalma olduğu tahmin edilmektedir.⁸⁹ Daha geçen yıl Türkiye tek tarafı olarak, bölgedeki şiddetli kuraklık nedeniyle Suriye'ye verdiği suyun akışını daha önce kararlaştırılan miktarın üçte biri oranında azaltacağını duyurmuştur.

Analizciler daha şimdiden bölgede su yüzünden ve su ile ilgili savaşların patlak verebileceğini beyan etmektedirler. Tek başına İlisu'nun planlanmış rezervuarının tutacağı büyük su miktarı bile Dicle nehrinin akışını yılda iki ya da üç ay bloke etmeye yeterli olacaktır. Yıllardır suyun matematiksel olarak paylaşılmasını talep etmekte olan Suriye, İngiltere'yi bu baraja katkısından dolayı protesto etmiş durumdadır.⁹⁰ Türkiye'nin çok zengin olan su kaynaklarının stratejik önemine dikkati çeken UK Defence Forum bir raporla, bir bütün olarak GAP Projesi hakkında uyarıda bulunmuştur:

“GAP, Bölge'nin en tehlikeli su zamanlı bombalarından biridir. Anlaşmazlık henüz patlak vermemiştir, çünkü proje henüz bütün potansiyelini ortaya çıkartacak biçimde tamamlanmış değildir.

⁸⁵ Young P., “Hasankeyf- A City in Peril,” History Today, Kasım 2000.

⁸⁶ Bosshard, P. Tarafından, “The İlisu Forum: An NGO Perspective-Vested Interests and Politics,” International Water Power and Dam Construction, Nisan 2000, s. 36'dan alıntı yapılmıştır.

⁸⁷ Asharq Al-Awsat, 12 Şubat 2001.

⁸⁸ Türkiye, başlangıçta suyun onaltı gün süreyle kesileceğini duyurmuş, ancak Suriye ve Irak'ın protestoları üzerine yumuşamıştır. Bkz. Türk Büyükelçiliği, Water and Development in Southeastern Anatolia: Essays on İlisu Dam and GAP, Londra 2000, ss. 68-69.

⁸⁹ Channel 4, “Thirsting for Water/Suya Susamak,” 30 Eylül 2000, yönetmen Christopher Mitchell. Londra'daki School of African and Oriental Studies'den Muhammed El Necim daha yüksek bir rakam vermektedir: “Dicle ve Fırat nehirlerine ilişkin su meselesi ... GAP'tan ciddi olarak etkilenmektedir. Şu ana kadar ortaya çıkan etki itibarıyla suyun hacmi, Suriye sınırından giriş noktasında önceki miktarın yarısı kadar azalmış durumdadır.” Bkz. El Necim, “Tigris-Euphrates Water- Political, Economical and Regional Relations,” SOAS, Londra Üniversitesi, yayımlanmamıştır.

⁹⁰ Christopher Walker, “Mubarek acts as Turk move rattles Syria/Türk hareketleri Suriye'yi salladıkça Mubarek harekete geçiyor,” The Times, 5 Ekim 1998.

Planlandığı gibi 2010 yılında tamamlandığında, işin içindeki hayati çıkarlar bu potansiyeli, bölgedeki en tehlikeli ısınma noktalarından biri haline getirecektir.”⁹¹

Proje’yi geliştirenler bu korkuların abartılı olduğu tartışmasını yapmaktadırlar. Şunları ileri sürmektedirler:

- Ilısu sulama için değil ve fakat enerji için tasarlanmıştır ve hidroelektrik için kullanıldığında nehir alt akıntıları etkilenmezler;
- Fırat’ın tersine Ilısu bölgesinin alt kısmında Dicle’ye önemli yan kollar katılmaktadır;
- Bu proje için önerilmiş olan işletme rejimi, bütün mevsimlerde tatmin edici bir deşarj düzeyi olmasını güvence altına alacaktır.

Balfour Beatty, kritik dolum dönemi için minimum deşarj oranlarının şimdiden kararlaştırılmış olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca, bu projeye katkıda bulunan İKK’ların temel amaçlarından birinin, Türk Hükümeti ile “Su akışı konusunda, Sınırşırı Su Yollarının Seyirdışı Kullanımları ile İlgili BM Konvansiyonu ile uyumlu ve fakat bir başka devletin resmi muvaffakatını gerektirmeyen bir idare rejimi konusunda” mutabık kalmak olduğu tartışmasını yapmaktadırlar.⁹²

Su tutma sırasındaki minimum deşarj oranlarına ilişkin anlaşmanın ayrıntıları henüz yayınlanmamıştır. Dolayısıyla Suriye ile Irak’ın bu projeye ilgili endişelerini hangi ölçüde gidereceklerini değerlendirmek mümkün değildir. Dahası, Friends of Earth (Dünyanın Dostları) Politikalar ve Kampanyalar Direktörü (İngiltere, Galler ve Kuzey İrlanda) Tony Juniper’in işaret ettiği gibi:

“... Akış oranlarının sabit kalacağı konusundaki güvence ancak uygulama esnasında kanıtlanabilir. Türkiye, gelecekte suyu siyasi amaçlarla kullanmaya karar verir ise, projeye katılan ihracat kredisi kuruluşlarının bu konuda yapabileceği pek az bir şey olacaktır. Ve eğer su anlaşmazlıkları çatışmaya dönüşür ise, bu barajı destekleyen ülkelerden çoğu, NATO üyesi olmaları hasebiyle Türkiye’nin yanında yer alma baskısı altında olacaklardır.”⁹³

Friend of Earth tarafından alınan yasal bir görüş, eğer Türkiye, Ilısu önerisini geliştirmeden önce nehrin alt kısmındaki komşuları ile istişare etmez ise, bunun uluslararası yasayı ihlal anlamına geleceği nihai hükmüne varmıştır.⁹⁴ Juniper’e bakılırsa, ECGD’nin bu projeye destek vermesinin yasal sonuçları önemlidir:

“Çünkü, ihracat kredisi kurallarının en gevşek yorumu dahi, bir başka ülkeye uluslararası antlaşmaları ihlal etmesi için yardım edilmesini haklı çıkartmaz; o zaman BK’nın kredi verme konusundaki herhangi bir kararı Britanya Mahkemeleri’ne götürülebilecektir.”⁹⁵

Türkiye, en başından itibaren her GAP projesiyle ilgili olarak Suriye ile Irak’ı bilgilendirdiği tartışmasını yapmaktadır.⁹⁶ Bununla birlikte, 2000 yılının Temmuz ayında Suriye Dışişleri Bakanı şu açıklamayı yapmıştır:

“... Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, uluslararası yasanın ve iki ülke arasında nihai hükme bağlanmış Dicle Nehri’yle ilgili anlaşma ve diğer anlaşmaların gereklerine uymayarak bizi, Dicle nehri üstündeki Ilısu Barajı Projesi konusunda resmen bilgilendirmemiş, bizimle herhangi bir istişarede bulunmamış ya da bir müzakere yapmamıştır.”⁹⁷

⁹¹ Marsh, N., “Water Wars,” UK Defence Forum, s. 6, bkz. <http://www.ukdf.org.uk/ts5.htm>.

⁹² Balfour Beatty, “Ilısu Dam and hydro-electric power project,” Temmuz 1999.

⁹³ Juniper, T., “Stuffing Turkey,” The Ecologist, 30. cilt, no.6, September 2000, s. 53.

⁹⁴ Friends of Earth, “In the Matter of an Application Pursuant to Export and Investment Guarantees Act and in the Matter of the Proposed Ilısu Dam,” yayımlanmamış yasal görüş, 2000.

⁹⁵ Age.

⁹⁶ Turan, İ., “International Aspects of Water Issues,” Türk Büyükelçiliği, op.cit., s. 41.

⁹⁷ Suriye Dışişleri Bakanı Nasır Kaddur’un Friends of Earth’e yazdığı mektup, 3 Temmuz 2000.

Bunun gibi Irak da “bu barajın inşa edilmesi uluslararası yasanın ihlali olacak ve Irak’ın nehir sularına ilişkin haklarına ciddi bir biçimde zarar verecektir,” beyanında bulunmuştur.⁹⁸ 2000 yılının Ağustos ayında Dışişleri Bakanlığı Hukuk Bölümü Başkanı Fehmi El-Kaysi şunu beyan etmiştir: “Irak Devleti, Türk Devleti’nden Ilısu Barajı’nın inşaatına ilişkin planlarıyla ilgili hiçbir resmi uyarı almamış ve Türk tarafının niyetlerini medya haberleri vasıtasıyla öğrenmiştir.”⁹⁹

Bu nedenledir ki BK’da ECGD’nin bu projeyi destek vermesi yasal çekişmeye açıktır. Önemli bir konu, BK Hükümeti’nin Ilısu’ya ilişkin herhangi bir ihracat kredisi onaylanmazdan önce Türkiye ile nehrin alt kısmındaki komşuları arasında istişare yapıldığına dair kanıt isteyeceğini duyurmuş olmasıdır.¹⁰⁰

---

⁹⁸ L.N. El-Saidi, Irak Çıkarları Bölümü, Ürdün Haşimi Krallığı Büyükelçiliği, Friends of Earth’e mektup, 24 Mart 1999.

⁹⁹ Dr. Fehmi El-Kaysi, Hukuk Bölümü Başkanı, Dışişleri Bakanlığı, Friends of Earth’e mektup, 18 Ağustos 2000.

¹⁰⁰ Avam Kamarası Ticaret ve Sanayi Komitesi, “Government observations on the Sixth Report from the Trade and Industry Committee (1999-2000 oturumu),” House of Commons Stationary Office, Londra 2000.

İkinci Bölüm

Heyet ve Saptamaları

Heyet'in Üstlendiği Aracılık Görevleri

Kamuoyunun NGO'ların ve parlamenterlerin artan baskısı üzerine İKK'lar, projeye destek vermek için Türk Hükümeti'nin krediler verilmezden önce gerçekleştirmek zorunda olduğu dört şart eklemiştir. 1999 yılının Aralık ayında açıklanan söz konusu dört şart şöyledir:

1. Uluslararası kabul görmüş bir pratiği¹⁰¹ yansıtan ve bağımsız denetimi de içeren bir iskan programı uygulayınız;
2. Irmağın üst tarafında, su kalitesinin muhafaza edileceğini güvence altına alabilecek kapasitede su işleme tesisleri için hazırlık yapınız;
3. Irmağın alt tarafında, yeterli akıntının sürekli muhafaza edileceği konusunda bir güvence veriniz;
4. Hasanköy'deki arkeolojik mirasın büyük kısmının mümkün olduğunca korunması için ayrıntılı bir plan geliştiriniz.

Bu şartlar, kağıt üstünde, muhaliflerin endişelerini bir ölçüde giderir gibiyse de uygulamaya geçirilebilir geçirilemeyeceklerine veya geçirilip geçirilmeyeceklerine ilişkin ciddi kuşaklar vardır. Endişelerden, İKK'lar tarafından Türk yetkililerin taslak halindeki iskan planını değerlendirmek üzere görevlendirilmiş bir Dünya Bankası danışmanının raporunda ortaya konmuş olan bir tanesi, Türkiye'de uluslararası standartta bir iskan programını üstlenecek kurumsal kapasitenin bulunmayışıdır. Diğer bir tanesi, bizzat İKK'larda bu görevin uygun bir biçimde ifa edilmesini denetleme yeteneği ve isteği olup olmadığı; bunu gerçekleştirirken ihtimam gösterip göstermeyecekleri ve Türk yetkililerin sözlerinde durmamaları halinde kullanabilecekleri bir kaldıraç gücünün olup olmadığı ile ilgilidir.

Kontrolü daha güç olanlar ise, Türkiye'nin bölgedeki Kürt çoğunluk üstünde uyguladığı belgelerle kanıtlanmış baskı, yerel nüfusa yönelik insan hakları ihlallerini durdurma yönündeki daha önceden verilmiş sözleri tutma konusundaki isteksizlik ve Kürtleri Türkiye'nin toplumu içinde zorla asimile etme doğrultusundaki ırkçı politikalarına uyum sağlanacağı doğrultusundaki göstergelerdir. Gerçekten de İlisu üstündeki anlaşmazlıkta, devam eden insan hakları ihlalleri temel konudur. Daha şimdiden barajla ilgili olarak gözdağı vermeye yönelik insan hakları ihlalleri belgelenmiş durumdadır ve gözdağının yanısıra işkence, ifade özgürlüğünün reddi ve baskı, bölgede norm halindedir ki bunlar bu projenin adil bir neticesi olması umudunu imkansız kılmıyorsa da çok zorlaştırmaktadır.

Araştırma-İnceleme Heyeti ve Üstlendiği Aracılık Görevi

2000 yılının Ekim ayında, Kürt İnsan Hakları Projesi ile İlisu Barajı Kampanyası'nın himayesinde, Birleşik Krallık'tan, Amerika Birleşik Devletleri'nden, Almanya'dan ve İtalya'dan NGO'ların katıldığı bir Araştırma-İnceleme Heyeti kurulmuştur. Heyet'in görevi şöyle belirlenmiştir:

1. İKK'lar tarafından ortaya konan dört şartın Türk Hükümeti tarafından karşılanması konusunda yapılan aşamayı değerlendirilme; göze çarpmaya devam eden kurumsal ve öteki sorunları belirleme; çözümleri için umut olup olmadığını saptama;
2. Uyulmuş olunsalar dahi söz konusu şartların projeyi, sürekli gelişen uluslararası en iyi uygulama ile aynı düzeye getirmeye yeterli olup olmadığını değerlendirme. Heyet açık olarak, İlisu'yu Barajlarla ilgili Dünya Komisyonu tarafından geliştirilmiş yeni yönetmeliklerin ışığında değerlendirme konusunda görevlendirilmiştir;

¹⁰¹ Söz konusu şartlar, bu şartlardan hangisinin hangi standartla uygunluğu ile ölçüm yapılabileceğini belirlememektedirler. Ne var ki İKK'lar tarafından gönderme yapılan standartlar çoğunlukla Dünya Bankası'nın ve OECD Kalkınma Yardımı Komitesi'nin şartlarıdır. Daha derinlemesine tartışma için bkz. 3. Bölüm.

3. İlisu'ya ilişkin anlaşmazlığa katkıda bulunmuş olan destekçi İKK'ların uygulama ve prosedürle ilgili şirket yönetimi hatalarını tanımlama; bu hataların, OECD'nin İhraç Krediler Çalışma Grubu'nun yeni prosedürleri dikkate alındığında hangi ölçüde giderilebileceğini değerlendirme ve giderici eylemler önerme;
4. BK Export Credit Guarantees Department (ECGD/ İhracat Kredileri Garanti Dairesi) tarafından geliştirilmiş yeni prosedürler ışığında BK Hükümeti'nin İlisu'ya yönelik desteğinin devam etmesinin haklı bulunup bulunamayacağını yanısıra, diğer hükümetlerin de İKK yönetmeliklerini, çevre, toplum ve kalkınma ölçütünü hesaba katarak reforma tabi tutma konusundaki açık taahhütlerini değerlendirme.

Araştırma-İnceleme Heyeti, 9-16 Ekim 2000 tarihleri arasında İlisu bölgesini ziyaret etmiştir. Heyet, barajdan etkilenmiş kişilerle, önemli belediye görevlileriyle, avukatlarla, projeye ilgili yerel profesyonel görevlilerle görüşmüştür. Bölgede bulunduğu süre içinde Heyet'i polis sürekli izlemiş ve davet edilmediği halde görüşmelere de katılmıştır. Polis ayrıca, Araştırma-İnceleme Heyeti'nin İstanbul'a dönüşünde yaptığı bir basın toplantısına da katılarak bu basın toplantısının yasadışı olduğu tehdidinde bulunmuştur.

Heyet üyeleri ayrıca 2000 yılının Kasım ayında Barajlarla İlgili Dünya Komisyonu'nun (BDK) açılışına katılıp bir dizi komisyon üyesiyle ve BDK tarafından kurulan ve konuyla ilgili hükümet, özel sektör çokuluslu kalkınma kuruluşları ve etkilenmiş toplumların temsilcilerinden oluşan 68 üyeli danışma grubu BDK Forumu'nun önde gelen üyeleriyle gayriresmi görüşmeler yapmıştır.

Heyet'in Belli Başlı Bulguları

Heyet nihai olarak aşağıdaki kararları vermiştir:

- İKK'lar tarafından öne sürülen dört şart henüz yerine getirilmemiştir ve gelecekte yerine getirilecekleri umudu da oldukça uzaktır. Bölgedeki Kürt çoğunluğun sosyal, siyasal ve ekonomik hakları tanınmadığı ve gerçekte baskı altında tutulduğundan, Türk yetkililerin şartlara uyacağına ilişkin bir güven duyulamamaktadır. Ayrıca bizzat İKK'ların da şartlara uyulmasını izleyecek ve güvence altına alacak bir kapasiteleri ve iradeleri mevcut değildir.
- Yerine getirilseler bile bu dört şart birçok temel endişeyi (özellikle şeffaflığa ve insan haklarına ilişkin olanları) konu dışı bırakmaktadır ve projenin uluslararası standartlara uygun olmasını sağlamayı başaramayacaktır. Proje, BDK'nin en önemli politika tavsiyelerinin her birini ihlal etmektedir ve dört şart tamamıyla yerine getirilse bile BDK standartları yine de ihlal edilmiş olacaktır.
- İKK'ların İlisu Projesi'ne katılmalarının tarihçesi halihazırdaki İKK uygulamasının ve prosedürünün belli başlı açıklarını ortaya sermektedir. Özelde, ortak zorlayıcı standartların bulunmaması, hem etkilenen toplulukların ve hem de sanayinin zararına çalışan flaster (yara bandı) tipi bir proje finansmanı yaklaşımını teşvik etmiştir. OECD Çalışma Grubu'nun İKK reformunu için yaptığı öneriler, özellikle de dönüm noktası konusundaki vurgusu, bu açığın giderilmesinden ziyade alevlenmesine yol açacaktır.
- İlisu Projesi'ne verilen desteğin sürdürülmesi, ECGD tarafından benimsenmiş olan yeni İş İlkelerinin hem özünün hem sözünün ihlal edilmesidir. Dolayısıyla İlisu ECGD'nin yeni ilkeler konusundaki taahhüdünün bir turnusol kağıdıdır: Proje doğrultusunda ilerlemek, BK Hükümeti'nin kabul ettiği, ECGD'nin reformdan geçmesi ve katlanılabilir ölçüde kalkınma ilkelerini benimseme amacıyla ciddi bir sapmaya işaret edecektir. İlisu Projesi'nin desteklenmesi ayrıca Alman Hükümeti'nin, koalisyon anlaşmasında beyan etmiş olduğu gibi Hermes garanti sistemini, çevre, toplum ve kalkınma ölçütü çerçevesinde reforma tabi tutma amacı ile de çatışacaktır. İlisu barajı için garantör olmak bu tür reform çabalarının hepsini geçersiz kılacaktır.

Heyet'in bölgeye yaptığı ziyarete ilişkin ayrıntılı bulgular aşağıda verilmektedir. İlisu ve Barajlarla İlgili Dünya Komisyon'u ve ihracat kredisi reformuyla ilgili bulguları ise 3. bölümdedir.

Resimaltı:

Hasankeyf ve civarında, aralarında bu çocuklarında bulunduğu yaklaşık 78 bin kişi, Ilisu Barajı inşaatından etkilenecekleri günü beklemektedir.

Dört Şarta Uyulması Konusundaki İlerlemelerin Değerlendirilmesi

1. ŞART

“Uluslararası kabul görmüş bir pratiği yansıtan ve bağımsız denetimi de içeren bir iskan programı uygulayınız”

Ilisu’yu destekleyen İhracat Kredisi Kuruluşlarının baskısı sonucu Türk Hükümeti, uluslararası standartlara uygun bir iskan planı yapmayı vaat etmiştir. 2000 yılının başlarında DSİ, bir Türk danışmanlık şirketi olan SEMOR’u, bir Yeniden İskan Eylem Planı’nın (YİEP) oluşturulabilmesi için Baraj dolayısıyla etkilenecek kişilerin sayısına ve sosyoekonomik koşullarına ilişkin araştırmalar yapmak üzere görevlendirmiştir. SEMOR’a ilişkin kamu kayıtları şirketin bugüne kadar yalnızca tek bir iskan projesinde, Ilisu’nun karşı karşıya bulunduğu karmaşık problemlerden pek azını içeren İzmir Su Projesi’nde çalıştığını göstermektedir (bkz. yukardaki 5. kutu: “Sizin Mutluluğunuz Bizim Başarımız Olacaktır”). İKK’lar, bundan bağımsız olarak, taslak halindeki İYEP’i değerlendirmesi için, daha önce Dünya Bankası’nda çalışmış bir sosyolog olan Ayşe Kudat’la anlaşmışlardır. Ayşe Kudat’ın, sözkonusu kuruluşlara Ağustos ayı başlarında gönderilen değerlendirmesi, taslak planla ilgili olarak, Dünya Bankası ve OECD yönetmeliklerinin yedi kere ihlal edilmiş olması da dahil taslak plana ilişkin belli başlı endişelerin altını çizmiştir (aşağıdaki 103 sayılı dipnota bkz.).

Bulgu Saptama Misyonu bu endişeleri doğrulamıştır. Misyon, özel olarak şunları saptamıştır:

- Türkiye’de geçmişe ve bugüne ilişkin iskan projelerinin Türk Hükümeti’nce de kabul edilen belgeli başarısızları hala somut olarak giderilmemiştir ve bu gerek Türk yetkililerin ve gerekse şirketlerin Ilisu çevresinden evinden edilecek kişilerin doğru bir biçimde yeniden iskan edilecekleri konusunda alınan güvencelerin değerine ilişkin olarak kuşku yaratmaktadır.
- Potansiyel olarak etkilenecek kişilerin gerçek sayısı konusunda hala kuşku vardır;
- Ilisu bölgesinde etkilenmiş insanlarla yapılan parça parça müzakereler yetersizdir, bunların formatı taraflıdır ve bir yıldırma havasıyla gerçekleştirilmektedir. Gerçekleştirildiği rapor edilen bazı hizmetler, gerçekte varılmamaktadır.
- Dünya Bankası standartlarına ters düşülerek bölge sakinlerinden oluşan topluluklardan iskan planları hazırlamaları istenmemiş, bütçe ihtiyaçları değerlendirilmemiştir.
- Uluslararası standartlara uyması gereken sosyoekonomik araştırmaların yeterliliği sorgulanmaya açıktır.
- Kapasite yoksunluğu ve kurumsal parçalanmışlık, parçaları birbiriyle uyumlu bir yeniden iskan programını ulaşılmaz kılmaktadır. İskanın uluslararası standartlarla sürdürüleceği konusunda emin olmak için büyük bazı kurumsal reformların yapılması gerekecektir. Ayrıca varolan tazminat prosedürlerini aşma ihtiyacı da vardır.

Misyon, yeniden iskan planlaması bağlamında Dünya Bankası ve OECD standartlarının defalarca ihlal edildiğini saptamış ve bölgede, ifade özgürlüğü, taşınma ve siyasi haklar konusundaki temel yoksunlukların uluslararası standartlara uygun adil ve hakça bir yeniden iskan yapılmasını imkansız

hale getirdiğine hükmetmiştir. Dahası, baraj muhaliflerinin sindirilmesinin yanısıra güvenlik güçlerince sürekli takip edilmesi doğrultusundaki kendi deneyimi de Heyet'I, kağıt üstünde bağımsız izleme konusunda ne gibi önlemler alınıralsa alınsın, bunların uygulamaya geçmesinin imkansız olacağı hükmüne varmasına da sebep olmuştur.

Bu endişeler aşağıda daha ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

Etkilenmiş insanların sayısına ilişkin karışıklık

Başlangıçta Ilısu Projesi'ne katılan destekçiler ve şirketler, etkilenen insanların sayısını 12 bin ile 16 bin olarak saptamışlardır.¹⁰² 1999 yılındaki daha eski bir Araştırma-İnceleme Heyeti'nin gezisinin ardından bu 25 bine yükselmiştir. Bunu müteakiben Britanya Hükümeti'nin bir raporu sayıyı daha da yükselterek 35 bine çıkartmıştır. Kudat Raporu, bu sayının bile büyük bir yanılgı olduğunu ifade etmektedir. Kudat'a bakılırsa, muhtemelen 78 bin kişi Proje'den etkilenecektir ve Kudat, bu yüksek sayının önemini açıkça vurgulamaktadır:

“... YİEP etkilenmesi mümkün kişilere ilişkin en yüksek tahmin değeri ile hazırlanmalıdır. Hem kullanılan uluslararası ilkeler çerçevesinde hem de etkilenmiş toplulukların hacimce büyüyecekleri varsayımı çerçevesinde doğru olan budur.”¹⁰³

Kudat'ın verdiği sayıya, bölgedeki iç çatışma yüzünden Ilısu Barajı'nın rezervuar alanından şimdiden tahliye edilmiş (ya da göçe zorlanmış) ve fakat barış tam anlamıyla tesis edildiğinde geri dönmeye istekli olanlar da dahildir. Kudat, etkilenen insanların bu kategorisine ilişkin ayrıca sayı belirtmemiş; ancak etkilenecek 183 köyden 85'in şimdiden tahliye edilmiş olduğuna işaret etmiştir.¹⁰⁴

Heyet, bağımsız olarak 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca güvenlik güçlerinin yürüttüğü operasyonların bir sonucu olarak yakılmış ve sakinleri zor kullanılarak tahliye edilmiş 85 köyün listesini ele geçirerek, Kudat'ın boşaltılmış köylerle ilgili sayılarını doğrulamıştır. Heyet ayrıca, bölgeden çıkartılan insanlara destek veren Türkiye çapında bir NGO olan GÖÇ-DER (Göçedenler Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği) ile de görüşmüştür. Heyet, en az 45 bin, muhtemelen 50 bin kişinin rezervuar alanından şimdiden çıkartılmış olduğunu öğrenmiştir (bkz. 6. Kutu: GÖÇ-DER-Göçedenler Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği). Bu, genel müdürü, 2000 yılının Şubat ayında “Ekonomik ve güvenlik gerekçeleriyle belki on-onbeş bin kişi bölgeden taşınmıştır” beyanında bulunmuş olan DSİ tarafından kabul edilen sayıdan üç-dört kat fazladır.¹⁰⁵

İKK'lar, Kudat rakamlarının benzer tahminlere mi dayalı olduğunu ve eğer öyle değil ise bunun, ilerde etkilenmesi olası kişiler ile aktüel olarak etkilenmiş kişilere ilişkin rakamları yükseltip yükseltmediğini doğrulamalıdır. Rakamlar Kudat'ın tahminlerinden yüksek ise, İKK'lar, Proje'nin finansman mali açıdan hayata geçirilebilir olup olmadığının yeniden değerlendirilmesinden başka bir de henüz finalize edilmemiş olan yeniden iskan bütçesinin yeniden değerlendirilmesi için ısrarcı olmalıdırlar.

Kayıp köylülerin izinin aranacağına dair vaatler konusunda kuşkular

Kudat, baraj inşa edildikten sonra yuvalarına dönmeleri söz konusu olamayacağından rezervuar alanından şimdiden çıkartılmış olanlara tazminat ödenmesi için hazırlıklı olunması gerektiği konusunda uyarıda bulunmaktadır. Bu ilke projeye ilgili İKK'lar, şirketler ve takdire şayan bir biçimde Türk Hükümeti tarafından da kabul edilmiştir.

2000 yılının mayıs ayında Balfour Beatty hissedarlarına, “(tahliye edilmiş) köylerin eski sakinlerinin izini bulmak ve tazminat konusundaki meşru haklarını kararlaştırmak amacıyla DSİ tarafından büyük

¹⁰² Kendi adına bağımsız bir değerlendirme yapmayı beceremeyen Almanya Maliye Bakanlığı, saçma sapan bir biçimde yeniden iskan edilecek insanların sayısını, 1999 yılının Aralık ayı itibarıyla sekiz bin olarak belirlemiştir.

¹⁰³ Kudat Raporu, s. 26.

¹⁰⁴ Age., s. 24.

¹⁰⁵ Altınbilek, D. “The Ilısu Dam Project,” Türkiye Büyükelçiliği, Water and Development in Southeastern Anatolia: Essays on the Ilısu Dam and GAP, Londra, 2000, s. 34.

bir programın başlatılacağını” söylemiştir.¹⁰⁶ Heyet, DSİ'nin bu konuda kaydettiği ilerlemeyi değerlendirmek için araştırma yapmış ve 2000 yılının Ekim ayına kadar, Türk yetkililerin, tahliye edilmiş topluluklara yardım etmedeki ciddi rolüne ve uzmanlığına rağmen GÖÇ-DER ile temasa geçme konusunda hiçbir çaba sarf etmediğini öğrenerek büyük ölçüde endişe duymuştur. GÖÇ-DER, İhsu bölgesinden göçeden savaş mültecileriyle çalışan birkaç gruptan bir tanesidir ve eski sakinlerin izini sürme konusundaki herhangi bir girişimle ilgili olarak başvurulacak ilk kaynaklardan biri olduğunu varsaymak, özellikle savaş mültecilerine yardım sağlayacak ya da bu kişileri izleyecek resmi bir devlet kurumu ya da bakanlıklararası bir kurum bulunmadığına göre, mantıklıdır. GÖÇ-DER'le temasa geçilmemiş olması ya DSİ'nin vaat ettiği eski sakinlerin nerelerde olduğunun araştırılmasının yürütülmesi için kurumsal kapasitenin mevcut olmadığı ya da bunu yapma konusunda siyasi isteğin bulunmadığı veya her ikisine birden işaret ediyordur olabilir.

Heyet ayrıca, savaş mültecileriyle yaptığı görüşmelerden DSİ'nin rezervuar alanından zor kullanılarak tahliye edilenlerle, bu kişilerin muhtemel tazminat iddialarını değerlendiren bir bakış açısıyla doğrudan temasa geçme konusunda bir çaba harcanmadığını da öğrenmiştir. Dolayısıyla herhangi bir yeniden iskan bütçesinde karşılanması gereken yükümlülükler büyük ölçüde bilinmemektedir.

6.Kutu:

GÖÇ-DER: Göçedenler Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği

1997 yılında “zoraki göç kurbanları arasında dayanışma oluşturmak ve insanca bir yaşam konusundaki taleplerini dile getirmek” amacıyla kurulan Türkiye çapındaki GÖÇ-DER adlı NGO, günümüzde Güneydoğu'dan Türkiye'nin başka taraflarına göç etmiş olan binlerce kişiye destek ve hizmet vermektedir.

1990'lı yılların ortalarında Güneydoğu'daki yaygın köy tahripleri ve askeri şiddet yüzünden yığınlar halinde İstanbul'a akan ve zoraki göçmen statüleri devlet tarafından sürekli inkar edilen mültecilerle yüzyüze kaldıklarında GÖÇ-DER'in kurucuları Hükümet'in vermeyi başaramadığı yardımı ve desteği bu iç mültecilere sağlama kararı almışlardır.

Kuruluşundan bu yana geçen dört yıl içinde GÖÇ-DER mültecilere bedava tıbbi bakım, çeviri yardımı ve hukuksal tavsiyeler de dahil olmak üzere fevkalade ihtiyaç duyulan pratik yardımları yapmakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin en büyük şehirlerinin tanıdık olmayan dünyasında, kırsaldaki yuvalarından yüzlerce kilometre uzağa sürülmüş olan köylülere bir topluluğa ait olma duygusunu da yaşatmıştır. Buna karşılık olarak GÖÇ-DER'in kendini bu işe adanmış yöneticileri tehditlere ve yıldırma kampanyalarına, baskınlara, hapis cezalarına, büro kapatmalarına ve davalara maruz kalmışlardır.

Şehirlerdeki mültecilerin yaşantısı uç noktada yoksulluk şeklinde karakterize olmuştur. Güneydoğulu Kürtler Türk ayrımcılığı yüzünden, fabrika işine ve diğer kentsel işlere alışık olmamaları yüzünden veya yalnızca Türkçe konuşamıyor olmaları yüzünden iş güvencesi elde etmekte büyük zorluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Çocuklar çoğunlukla dilenmeye veya ailenin gelirlerine bir biçimde katkıda bulunmaya zorlanmakta ve dolayısıyla okula gidememektedirler. Ve bütün mülteciler için, küçükler kadar büyükler için de, şiddetin, işkencenin ve köylerinin tahrip edilmiş olmasının travması Türkiye'nin en büyük şehirlerinin dışındaki gecekondu alanlarında yeniden iskan olmanın sosyal travmasıyla birleşerek hayatı sürüp giden bir sefalet ve zorluk haline getirmektedir.

İhsu Barajı bölgesinin yerlisi olan mülteciler: Tanıklık

Heyet tarafından GÖÇ-DER'deki mültecilerle gerçekleştirilen görüşmelerden yapılan aşağıdaki alıntılar İhsu Barajı bölgesinden ayrılmış ve şimdilerde İstanbul'un gecekondu bölgelerinde yaşamakta olanların yüzyüze kaldığı realiteyi gözler önüne sermektedir.

¹⁰⁶ Balfour Beatty, The İhsu Dam Project: Information for Shareholders, 9 Mayıs 2000, s. 3.

Siirt ili, Barae köyünden, yedi çocuk babası:

“Yedi yıldır ailemle birlikte İstanbul’da yaşıyorum. Köyde kendi evim, bahçelerin, elmalıkların, bağlarım, tarlalarım ve kendi koruluğum vardı. Halimiz vaktimiz çok iyiydi. Çocuklarımız okula gidiyordu ve her şey yolundaydı. Şimdi İstanbul’da yoksulluk içinde yaşıyoruz. Çocuklarım, çalışmak zorunda olduklarından doğru dürüst ders çalışmıyorlar. Ben işsizim ve kendimi çaresiz hissediyorum. Bağlarım ve elmalıklarım yedi yıldır bakamadım; ağaçlar kurumuş olmalı. Bölgede inşa edilecek olan Ilisu Barajı, mülkünden ve haklarımdan geriye ne kaldıysa hepsinin suların altına gömüleceği anlamına geliyor. Çocuklarım, oyun oynayacakları bir yaşta çalışıyorlar. Çocuklarım tekstil işinde çalışıyorlar. İşveren bazen ödeme yapmıyor ve bizi zora sokuyor. Çocuklarım şehir hayatına alışamadılar. Çok sıkılıyorlar. Bizim için de aynı şey; hayatlarımız çok tekdüze. Evden işe, işten tekrar eve... Çocuklarımın yüzünü zor görüyorum. Artık hakikaten canımıza yetti. Burada, eski günlerde köylerde düğünlerde ve özel günlerde yaşadığımız keyif ve heyecanı da yaşayamıyoruz. Dertlerimizi paylaşıp birbirimizi teselli etmek için ancak ayda yılda bir dini bayramlardadır ki köyden dostlarımızı ziyaret edebiliyoruz. Yolculuk çok masraflı olduğu için birbirimizi arzu ettiğimiz kadar sık göremiyoruz. Doğduğumuz yerde toprağımız, bahçemiz, meyveliklerimiz vardı ve çocuklarımızın meralarda otlatmaya götürdüğü ineklerimizle kuzularımız. Akşam geri döndüklerinde kıyamet kopardı; kimi süt sağır ötekiler hayvanları beslerdi. Bahçelerimizi çapalar, ağaçlarımızı budardık. Koruluklarda, temiz havayı ciğerlerimize çeke çeke akşama kadar avarelik edebildik. Artık bunların hiçbiri yok. Kadınlarımız sıla hasreti çekmekten bir hal oldular ve bütün gün hiçbir şey yapmayıp sadece televizyon seyrediyorlar. Ve televizyonda da seyredecek bir şey olmadığından kendi evimizde hapis hayatı yaşıyoruz. İstanbul’un yerlileri bize el gözüyle bakıyorlar. Komşularımız bile bize nasıl olduğumuzu sormuyorlar ve bir selamı bile bizden esirgiyorlar. Kendi yerimden ayrıldığımdan beri içime taze hava çekemedim. Köydeki sohbetleri ve tabiatın yeşilini özlüyoruz. İçimizde sürekli bir stresle yaşıyoruz. Bayramlarda çok ziyaretçimiz olurdu. Burada ölsek kimsenin ruhu duymayacak. Kimse bizi ziyaret etmiyor. İstanbul’da ciğerlerim yanıyor ve hasret duygusu yakamı hiç bırakmıyor. Toprağımızın gelecekte Ilisu Barajı’nın suları altına gömülecek olması işleri daha da beter ediyor. Sanki bizim haksız yere burada olmamız yetmezmiş gibi, çocukluğumuzu geçirdiğimiz yerlerin suya gömülecek olması sıkıntılarımızı artırıyor. Kayıplarımın ve haklarımın güvence altına alınması için, derneğimize gerekli adımları atmasını ve baraj inşaatının önlenmesini talep ediyorum.”

Mardin ili, Çelik köyünden dokuz çocuk anası:

“1993 yılından köyü bırakıp şehre gelmeye mecbur edildik. Şehir hayatı beni çok olumsuz etkiledi. Çoğu gece köyü merak etmekten ve şehir hayatının olumsuz etkileri yüzünden gözümde uyku girmiyor. Bunalımlı ve gerginim. Yaşadığım apartmandaki ailelerin yirmisi Türk ve yalnızca bir tanesi Kürt... Komşularımın dilini bilmiyorum. Türkçe bilmediğimden alışveriş de yapamıyorum. Dışarı çıktığımda sanki hayat kapısını yüzüme kapatmış gibi... Köyde ekonomik durumumuz da, sosyal durumumuz da çok iyiydi. Bir traktörümüz, tarlalarımız, meyveliklerimiz, ineklerimiz, tavuklarımız ve kazlarımız vardı ve ürünümüz çok bereketli olurdu. Toprağımız güzelce sulanıyordu; biz, karı-koca çalışıyor ve çocuklarımızı besleyip okula gönderebiliyorduk. 1993 yılında köyümüz boşaltıldıktan ve yakıldıktan sonra her şeyimizi kaybettik; mülkümüz, hayvanlar ve ev eşyalarımız da dahil olmak üzere yanmıştı. Bir tek kaşık bile kurtaramadık. Önce Dargeçit’e taşındık. Traktörümüz o gün köyde değildi; dolayısıyla şans eseri kurtulmuştu ama treyleri ve ekim için kullandığımız bütün araçlar yanmıştı. Traktörümüzü sattık ve Dargeçit’te çok önceden satın almış olduğumuz bir parça toprağın üstünde yaşamaya çalıştık. Dargeçit’te iki yakamızı bir araya getiremedik. Sekiz ve on yaşındaki çocuklarımı İstanbul’da yaşayan kardeşimin yanına yolladım. Çocuklar sokaklarda ayakkabı boyayarak kazandıkları parayı bize yolladılar. Kocam çalışmak için Rusya’ya, Libya’ya ve Suudi Arabistan’a gitti. Dargeçit’te dört yıl kaldık. İki yakamızı bir araya getiremediğimizden iş buluruz umuduyla İstanbul’a geldik. Kocam iş bulamadı. Kızlarımdan iki tanesi, oniki ve onbeş yaşında olanlar çalışmaya başlayıp geçimimizi sağladılar. Köyde herkesi tanır ve herkesle iyi geçinirdik. Birbirimizden birşeyler ödünç alır verirdik. Birbirimize düğünlerde, dini bayramlarda ve törenlerde yardım etme alışkanlığımız vardı. Köyde mutluyduk. İstanbul’da köydeki müziğimizin ve adetlerimizin hayalini kurarak yaşıyorum. Bazen köyde geceyarısından sonralara kadar geleneksel danslarımızı oynardık. Burada ne dantel örebiliyor ne beşik süsü yapabiliyor ne yün örüyor ne öteki

elişlerimizi yapabiliyoruz. Malzemede yok, yapacak ortam da. Baskının, soruşturmanın, dayağın olmadığı bir atmosferde köyümüze geri dönmek istiyoruz. Barajın inşa edilmesine karşıyız ve bu umutla yaşıyoruz. Devletin, güvenlik güçlerince bize verdirilen kayıplar için ödeme yapmasını talep ediyoruz. Yıllardır şehirdeki sorunlara tahammül ettik ama geri köye döndüğümüzde korkusuzca özgür yaşamak istiyoruz.”

Mardin ili, Balçelik köyünden erkek muhtar:

“Köyde çiftçilik ve hayvancılık yapardık. Yani kendi kendimizin patronuyduk. Hasat zamanı köyde olurduk, geri kalan zamanlarda çalışmak için şehre giderdik. O zamanlar şimdi olduğumuzdan adaha iyiydi halimiz. Baskı 1992’de başladı. Ben bir köyün muhtarıydım... Birçok defa işkenceye maruz kaldım. Dövülüp serbest bırakılıyordum. Bu, köyümüzün yakıldığı 22 Temmuz 1993 tarihine kadar söyle sürüp gitti. Yakıldığında ben de köydeydim. Bir gece önce atışlar başlamıştı. Daha önceden tehdit edilmiş olduğumuz için yakalanırsak öldürüleceğimizi biliyorduk. Bizler, kendini kurtarmayı başarabilmiş olanlar... Köye geri döndüğümüzde tam bir yıkıntıyla karşılaştık... Korkunç bir sahneydi. Her yerde hayvan leşleri vardı. Bizim köyden yedi kişiyi öldürmüşlerdi ve cesetler tanınmasın diye yakılmıştı. Malımızdan mülkümüzden geriye kurtarabileceğimiz hiçbir şey kalmamıştı. Komşu köylerde bir hafta kadar kaldıktan sonra iki başka aileyle birlikte bir taşıt kiraladık ve İstanbul’a taşındık. Erkek kardeşim zaten burada olduğu için bize yardımcı oldu. Akrabalarımız sağ olsunlar, onlar sayesinde hayatta kalabildik. Hala kendimizi toplayabilmiş değiliz ve hem duygusal hem ekonomik açıdan sıkıntıdayız. Bizim köyde çok sayıda tarihi eser vardı. Artık İstanbul’da yaşamak zorundayız. Şimdi diyorlar ki köyümüz barajın suları altında kalacakmış. Burada bizi ayakta tutan tek şey bir gün köyümüze geri dönme umuduymuştu. Burada çok kısıtlı şartlar altında yaşıyoruz. İş bulabilirsek çalışıyoruz, geri kalan zamanlarda işsiz geziyoruz. Derneğimizin köyümüze dönmemizi sağlayacak imkanları sağlamasını istiyoruz. Şu anda dönemeyiz, çünkü baskı devam ediyor. Tek umudumuz geri dönmek; toprağımızı, bahçelerimizi ve meyveliklerimizi özgürce işlemek.”

Tazminat İddialarıyla İlgili Gerçekçi Olmayan Varsayımlar

Kudat’a bakılırsa rezervuar alanından savaş yüzünden tahliye edilmiş olanların büyük çoğunluğu tazminat talebinde bulunacak değildir:

“Aralarından kısmen etkilenmiş olan yarısından azının bugün ile barajın tamamlanmış olacağı altı-yedi yıl sonrasına kadar köylerine geri döneceklerini varsaymak doğru olacaktır. Geri kalanlar, eğer geride kalan yalnızca yıkılmış bir babaevi ise tazminat peşinde koşmakla ilgilenmeyeceklerdir. Buna benzer bir varsayım, tamamı etkilenmiş boş köylerle ilgili olarak da yapılabilir.”¹⁰⁷

Heyet, yüzeysel olduğuna ve kanıttan yoksun bulunduğu inandığı bu görüşe karşı çıkmaktadır. Rezervuar alanından gelen savaş mültecileri Heyet’le yaptıkları görüşmelerde eğer toprakları barajın suları altında kalır ise tazminat talep etme konusunu içtenlikle benimsemişlerdir. Heyet’in, bu görüşün mülteci topluluğu içinde çokça taraftarı olduğu konusunda kuşkusuz bulunmamaktadır.

Bununla birlikte görüşülen kişilerin esas itibarıyla yalnızca mali tazminat değil ve fakat adalet ve haklarının tanınması peşinde olduklarının önemle vurgulanması da gerekmektedir. Aynı ölçüde önemli vurgulanması gereken bir başka husus da birçok mültecinin mali sınırlamalar, kamu fonlarından yoksun olma, tapu sicil kayıtlarının bulunmaması ve halkın hukuk sistemini kullanmasına konusundaki genel yıldırma havası gibi nedenler yüzünden kendisini tazminat talebinde bulunma konusunda kısıtlanmış hissediyor olmasıdır.

Bu atmosfer ayrıca daha önce savaş nedeniyle yerinden edilmiş olanların kendi topraklarına geri dönme konusunda resmen başvuruda bulunmasını da zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla Kudat’ın “İlisu yüzünden yerinden edilmiş topluluklara mensup olup da geri dönmek için imza vermiş kişilere ilişkin

¹⁰⁷ Kudat, s. 26.

valilik listesi, [muhtemel geri dönüşler konusunda] bir örnek oluşturabilir” şeklindeki varsayımı büyük oranda gerçekçilikten uzaktır.¹⁰⁸

7. Kutu

Tazminat Alma Konusundaki Sorunlar

Heyet, GAP altyapı çalışmalarının bir neticesi olarak evlerinden çıkartılanlar için tazminat alma konusunda uzman olan avukatlarla görüşmüştür. Heyet, aşağıdakileri öğrenmiştir:

1. DSİ tarafından istimlak edilen toprak değeri karşılığında kararlaştırılan miktar konusunda dava açmak isteyen kişilerin kullanabileceği bir kamu fonu bulunmamaktadır. Binaenaleyh ancak bunu yapmaya muktedir olanlar tazminat olarak kararlaştırılan miktarın yukarı çekilmesi için yerel mahkemeye başvuruda bulunacaklardır. Bunlar, ilk ağızda kendilerine yeterli tazminat verilmediğine inananların bir oranını oluşturacak gibi görünmektedir. Genel olarak kararlaştırılan tazminat miktarı hektar başına bir milyon Türk Lirası düzeyindedir ve dava edildiğinde bu düzey hektar başına altı-yedi milyon TL’ye yükselmektedir ki genel inanç, bu miktarın toprak değerini daha doğru yansıttığı doğrudur.
2. Yerel mahkeme davacı lehine hüküm verse ve kararlaştırılan miktarı yeniden hesaplasa bile Hükümet, çoğu kez, bu miktarı ödemek için çok uzun süre beklemektedir. Bu, inter alia (Lat: Diğerleriyle birlikte) “Kamulaştırma bedelleri derhal ve nakit olarak ödenecektir...Bu şekilde ödenmemiş bir bedel hem tazminat masraflarının hem de Devlet borçları karşılığında ödenebilen en yüksek düzeyde faizin ödenmesini gerektirir” ifadesini kullanan Anayasa’nın 46. maddesine aykırıdır.
3. Tazminatın hesaplanması, istimlak edilecek toprağın değeri konusuna bağlı görünmektedir. Böylelikle, istimlak sonucu ortaya çıkan, mesela meyvecilikle geçinen bir çiftçinin işinin temelini oluşturan dikili meyve ağaçlarının kaybı gibi diğer kayıplara karşılık olarak da bir tazminat alınmasını sağlayacak herhangi bir mekanizma bulunmamaktadır. Yer değiştirme zorunda kalmanın neden olduğu rahatsızlığı yansıtacak bir mekanizma ve bütün bir topluluğun yerinden edilmesinden kaynaklanan sayısız kaybı karşılayacak bir mali mekanizma da yok gibidir. Türk mahkemelerinde toprak sahibi olmayanlar için farklı türden tazminat talepleriyle dava açılmasını sağlayacak bir mekanizma da bulunmamaktadır.
4. Sözkonusu dönem için Türkiye’deki ekonomik durum öylesine aşırı ölçüde kararsız olmuştur ki enflasyon oranları genel olarak göze batacak kadar yüksek gerçekleşmiştir. Nitekim, 1994 ile 1997 arasında enflasyon oranlarının yılda %97 dolayında olduğu bilinmektedir.

Geliştirilmiş Yeniden İskan Uygulamalarıyla İlgili Yanıltıcı İddialar

Gerek Kudat gerekse İlisu’yla ilgili şirketler geçmişteki yeniden iskan olaylarıyla ilgili problemleri kabul etmektedirler. Kudat şöyle bir yorum yapmaktadır: “Türkler bağlamında, özellikle yeniden iskan için kullanılacak binaların yetersiz ve uygunsuz bir biçimde teslim edilmesi, kendi kendilerine ev kuranların refahına ilişkin ilgi yoksunluğu, yeniden iskan kararlarında etkilenmiş insanların şeffaf katılımı ve baraj inşaatı esnasında ve sonrasında sosyal etkilerin izlenmesi konusundaki başarısızlıklar ciddi boyutlardır.”¹⁰⁹

Bununla birlikte Balfour Beatty Türkiye’nin yeniden iskan projelerinin artık uluslararası standartlara uygun olduğu tartışmasını yapmaktadır. 1999 yılında Balfour Beatty tarafından hazırlanmış bir brifing bakılırsa:

“Yeniden iskana ilişkin Türk yasaları ve prosedürleri geçtiğimiz yıllar içinde değiştirilmiş ve uluslararası standartlar benimsenmiştir. Şimdiden tamamlanmış hidroelektrik santrali projelerinde

¹⁰⁸ Kudat, s. 25.

¹⁰⁹ Kudat, s. 6.

yaşanan deneyim uygun bir hukuksal temelin oluşması için dikkate değer bir gelişmeye yol açmıştır. Özelde, ilkeler, statülerinden bağımsız olarak bir yeniden iskandan etkilenen bütün kişilerin, kendi tercihlerine bağlı olarak ya yeni bir eve veya toprak parçasına yerleştirilmesi ya da bir kasaba veya kentte iş kurmaya yetecek parasal tazminatın ödenmesini sağlayacak biçimde kurumsallaştırılmıştır.”¹¹⁰

Yeniden iskan konusundaki geçmişe ilişkin sicillerini canla başla savunan devlet yetkilileri,¹¹¹ de aynı şekilde, Birecik Barajı yüzünden yeni yerlerine yerleştirilen 30 bin kişinin iskanını ‘katılımcı’ iskan konusundaki güvence taahhütlerinin ve yerel yaşama standartlarının geliştirilmesindeki başarılarının delili olarak göstermektedirler. BM Kalkınma Programı’ndan (United Nations Development Programme/UNDP) alınan fonla yönetilen sözkonusu iskan programı 1997 yılında¹¹² ve rezervuar 1999 yılının Aralık ayında dolmaya başlamıştır (bkz. aşağıdaki 8. Kutu: Birecik Barajı: Şirketler ve Banka).

8. Kutu:

Birecik Barajı: Şirketler ve Bankalar

Suriye sınırına yakın bir yerde Fırat nehri üstündeki 672 MW’lik Birecik Barajı ile Hidroelektrik Santrali Türk yetkililer tarafından hem geleceğin bir proje finansman modeli hem de katlanılabilir ölçüde katlanma kavramına bağlılığının bir kanıtı olarak göklere çıkartılmaktadır.¹¹³

Özel sektörün baraj için koyduğu 1,853.400 Alman markı dolayında bir finansman paketi ile Yap İşte Devret (YİD) temelinde inşa edilen Birecik dünyanın en büyük YİD türü hidroelektrik projesi olarak tanımlanmaktadır. Türkiye Maliye Bakanlığı tarafından imzalanmış olan anlaşma başlangıçta, siyasi kavgalar ve siyasi risk ile YİD anlaşmalarının hukuksal statüsüne ilişkin endişeler yüzünden ertelenmiştir. Ne var ki bunlar Türk mahkemeleri YİD anlaşmalarının imtiyaz olmaktan ziyade ticari anlaşmalar olduğu; dolayısıyla anlaşmadan doğabilecek herhangi bir anlaşmazlığın Türk mahkemelerinde değil de uluslararası hakemlik kurumları vasıtasıyla çözülebileceği hükmüne varmasından sonra yatışmıştır. Bu hüküm ayrıca daha çekici bir vergi rejimine de izin vermiştir.

Baraj yılda 2,5 milyar kWh enerji üretecek biçimde tasarlanmıştır ve baraj rezervuarı da ayrıca Gaziantep ile Araban yaylalarında yetmiş bin hektar kıraç toprağı sulayacaktır. İnşaatın finansmanını karşıladıktan sonra kar da getirecek onbeş yıllık bir işletme döneminin ardından inşaat konsorsiyumu santrali hiçbir bedel almaksızın Türk Devleti’ne devredecektir.

Rezervuarı 2000 yılında dolmaya başlayan Baraj, Almanya menşeli Philipp Holzmann AG’nin (yüzde 16,9) yerel ortak olarak Gama Endüstri AŞ ile (yüzde 18) birlikte başı çektiği bir konsorsiyum tarafından inşa edilmiştir. Katılan diğer firmalar arasında şunlar vardır: Avusturya menşeli Strabag AG (yüzde 8,4)¹¹⁴, Belçika menşeli GEC Alshom ACEC Energie SA (yüzde 7,4), Fransa menşeli GEC Alsthom Nypere SA, CEGELEC ACEC SA, CEGELEC SA, İsviçre menşeli Sulzer Hydro GmbH ve Avusturya menşeli Verbundplan GmbH da vardır.

¹¹⁰ Balfour Beatty, “Ilisu Hydro-Electric Power Plant (HEPP), Turkey,” Briefing taslağı, Haziran 1999, s. 7.

¹¹¹ DSİ Genel Müdürü Profesör Doğan Altınbilek, 2000 yılının Şubat ayında Londra’daki Türk Büyükelçiliği’nde yapılan bir seminerde şunları söylemiştir: “197 büyük ve birçok küçük barajın inşaatı sırasında, önce yerel halkla ilgili bir düzenleme yapmaksızın asla yolumuza devam etmedik.” Bkz. Türk Büyükelçiliği, Water and Development in Southeastern Anatolia: Essays on the Ilisu Dam and GAP, Londra 2000, s. 32.

¹¹² Yaşınok, K. “Participatory Resettlement in GAP: A Case Study,” Türk Büyükelçiliği, Water and Development in Southeastern Anatolia: Essays on the Ilisu Dam and GAP, Londra 2000, s. 22

¹¹³ Bu kutu esas olarak Jim Bogdener, “Birecik Dam opens BOT floodgates/Birecik Barajı Yap İşlet Devret’in sel kapaklarını açıyor,” Middle East Economic Digest, 1 Aralık 1995’den alınmıştır.

¹¹⁴ 672-MW, \$ 1,6-billion Birecik Project in Turkey reaches financial close/ Türkiye’nin 672 MW, 1,6 milyar ABD dolarlık Birecik Projesi finansman işi çözülüyor,” Independent Power Report, 17 Kasım 1995.

Chase Manhattan Bank, Birecik YİD girişiminin finans danışmanı olarak faaliyet göstermiştir. 7,5 yıl içinde geri ödenebilir 464 milyon Alman markı tutarında bir ticari kredi 44 bankadan oluşan bir bankalar grubundan alınmış ve bunun üstüne 327 milyon Alman markı da YİD konsorsiyum üyelerinin payları oranındaki katılımlarıyla sağlanmıştır. İhracat kredileri bütün paylar, aralarında Almanya'nın Bayerische Landesbank'ı, Fransa'nın Societe General'i, Belçika'nın General Bank'ı ve Avusturya'nın Girozentrale Vienna'sı da bulunmak üzere yerel bir banka tarafından karşılanacak biçimde Almanya'nın Hermes, Fransa'nın COFACE, Belçika'nın OND ve Avusturya'nın Oesterreichische Kontrollbank'ından alınmıştır.¹¹⁵

Köylüler taşındıktan aylar sonra, 2000 yılının Şubat ayında GAP İdaresi Başkan Yardımcısı Kaya Yaşınok, Londra'daki Türk Büyükelçiliği tarafından düzenlenen bir seminerde şunları söylemiştir:

“ Birecik Barajı Projesi'nden etkilenmiş insanların yeniden iskanına ilişkin yaklaşımımız, iskanın olumsuz neticelerinin dikkatli planlama ve müdahale ile minimize edileceği doğrultusundadır... Bu [yeniden iskan] proje, etkilenmiş kırkbeş yerleşim bölgesindeki insanların yeni yerlerinde yerleştirilmeleri ile ilgilidir ve iskan mahallerinin seçilmesi, yeni alanlarda ekonomik yatırımların yapılması ve iş bulunması gibi konulara da değinmektedir... GAP'ın dengeli kalkınma ve katılım ilkelerine bağlılığının bir parçası olarak bölge insanları ve bütün ilgili taraflar Proje'nin her aşamasından haberdar edilmişlerdir... Proje'nin her aşamasında bölge insanların ve bütün tarafların konuyla ilgilenmesi ve katılımları sağlanmıştır... [Bu plan] yeni bir hayat tarzının benimsenmesi için açıkça yardım sağlayan bir süreci içermektedir... Nihai amaç, bireylerin Proje'den evvel sahip olduklarından daha yüksek bir hayat standardına kavuşmalarıdır.”¹¹⁶

Türkiye'nin yeniden iskan konusunda geçmişe ve bugüne ilişkin yaptıklarının kaydı, Ilısu'da olabileceklerin en iyi göstergesi olduğundan bu tür iddialar önemlidir. Dolayısıyla Heyet, Birecik'te ciddi iskan başarısızlıkları olduğunu öğrenmekle ciddi bir endişeye kapılmıştır:

- İskan programının katılımcı olması bir yana, inşaat alanlarına yakın olan yaklaşık olarak 18 köyün sakinleri 1996 ve 1997 yıllarında askerler tarafından zorla tahliye edilmişler ve hiçbir tazminat almamışlardır.
- Halfeti yakınlarında bir köy olan Kavalıca'dan binden fazla köylü, evlerinin kısmen yükselen rezervuar sularının altında kaldığını görmek üzere uyandıklarında evlerini ve eşyalarını terk etmeye zorlanmışlardır. Proje görevlileri kendilerini suların yükseleceğinden haberdar etmeyi başaramamışlardır. Köylüler, halen Hükümet'in vaat ettiği tazminatı almayı umduklarından evlerini terk etmemişlerdir.
- Toprağı olmadığından tazminat alamamış sayısız aile vardır ve yeni evlere yerleştirileceklerine ilişkin vaatlere rağmen kendilerine ev verilmiş değildir. Tazminat mücadelesi çerçevesinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne götürülmüş birçok dava bulunmaktadır (bkz. 10. Kutu: GAP'la İlişkili Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Davaları).
- Yeni iskan sitelerine taşınan köylüler yeni evlerinin aşırı kalabalık olduğundan ve kendileri içine taşındıklarında henüz tamamlanmamış olduğundan şikayetçidirler. Akan damlar ortak bir şikayet konusudur. Köyünden kovulmuş olanlardan biri Heyet'e şunu demiştir: “Yeni köyler ölüm gibi...”
- Heyet ayrıca proje yetkililerinin atalardan kalma mezarların rezervuar altında kalması konusunda gösterdikleri aşıkır ilgisizliği öğrenerek dehşete düşmüştür. Köylülere mezarlarını taşınmaları için yardım edilmemiştir. Taşınan mezar taşları varsa bu ancak, köylüler kendi paralarını ve emeklerini bu iş için sarf ettikleri için olmuştur. Birçok köylü açısından ata mezarlarının sular altında kaldığını görmenin psikolojik etkisinin çok derin

¹¹⁵ “Bank of America strikes deals in US and Europe/Bank of America strikes deals in US and Europe/Bank of America, ABD ve Avrupa'da anlaşmalar yapıyor,” Petroleum Economist, Ağustos 2000.

¹¹⁶ Yaşınok, K., “Participatory esettlement in GAP: A Case Study,” Türk Büyükelçiliği'nde, Water and Development in Southeastern Anatolia: Essays on the Ilısu Dam and GAP, Londra, 2000, ss. 22, 24, 25, 28.

olduğu bildirilmiştir. Diyarbakır Mimarlar Odası'nın bir üyesinin Heyet'e söylediği gibi, "Köylüler, mezarlıkların suyun altında kaldığını gözledikleri için psikolojik açıdan mahvoldular... Halk ata mezarlarını su altında bırakacaklarını fark ettiklerinde, buldukları yerden ayrılmak istemediler."¹¹⁷

- Özel bir endişe konusu da yeniden iskan edilenlerin kalıcı bir iş bulması için hiçbir imkanın bulunmamasıdır. Yerinden edilmiş köylüler devlet tarafından kaba saba inşa ettirilmiş yaşama birimlerine taşındıklarında, kendilerini, Hükümet tarafından vaat edilmiş olan ticaret merkezlerinin ve fabrika işçiliğinin hayata geçirilmemiş olduğu tecrit edilmiş mekanlarda bulmuşlardır. Tahliye edilmiş köylülerden bir tanesi 1700'lü yıllardan bu yana arsız ailesi tarafından aynı topraklar üstünde sürdürülmüş olan üç yüz yıllık meyvecilik işinin sona ermesinin yasını tutmaktadır. Bu adam ile ailesi evlerinden, hayvanlarından ve hayat tarzlarından da olmuşlardır ki buna kültür anlamında bir devamlılık da dahildir. Bu aileye Birecik Barajı'na yukardan bakan bir tepede yeni bir ev verilmiş ve aile reise Zeugma arkeolojik sitesinden (kadim çağlarda Apamea-Seleucia olarak bilinen, Helenistik Dönem'in an önemli ticaret ve kültür merkezlerinden biri olup çağdaş arkeologlar tarafından "ikinci bir Pompeii" olarak tanımlanıyor) arta kalanlara bekçilik üzere geçici bir iş bulmuştur. İşinin kısa ömürlü olduğunu bilmekte ve bölgede başka bir iş bulmasının gerçekçi bir ihtimal olmadığını görerek ailesinin kaderiyle ilgili kasvetli bir tablo çizmektedir.
- Ekonomik açıdan herhangi bir fırsatın bulunmamasının bir sonucu da, tazminat almış olanların ellerindekini avuçlarındakini hızla tüketiyor olmalarıdır. Bunların birçoğu, hizmetler açısından zaten aşırı zorlanmakta olan ve işsizlik oranlarının yüksek olduğu yerel kent merkezlerine göç etmekten başka çare görmemektedir.

Birecik'teki yeniden iskan yenilgisinin tam da Türk yetkililer ve şirketler, İhracat Kredisi kuruluşları da dahil olmak üzere uluslararası topluluğa herkese doğru düzgün tazminat verileceği ve geçmişte, Atatürk Barajı'nda olduğu gibi iskan konusundaki başarısızlıkların (bkz. 14. Kutu: Atatürk Barajı'nın Kurbanları: Sürüp Giden Sefalet) tekrarlanmayacağı konusunda teminat verirken ortaya çıktığı göz önüne alındığında, bu bulgular özellikle önemli ve rahatsız edicidir. Heyet, geçmiş iskan projelerinin problemleri tatmin edici bir biçimde ele alınıp çözüme kavuşturulmadan önce İlisu'yla ilgili hiçbir ihracat kredisinin onaylanmamasını tavsiye etmektedir.

9. Kutu:

Yeniden İskan- İmkanları Geliştirmek ya da Yavaş Ölüm

Sayırsız yorumcunun da kabul ettiği gibi gönülsüz yeniden iskan, kişinin sosyal veya ekonomik geçmişi ne olursa olsun travmatik bir süreçtir. Örneğin Dünya Bankası bu bildirimde bulunmuştur:

"İnsanlar taşınmaya mecbur edildiklerinde, üretim sistemleri parçalanabilir, zaman içinde kurumlaşmış yerleşim düzenlerinin düzeni bozulur ve akraba grupları dağılır. Bir sürü iş ve değer kaybolur. Günlük geçim sistemlerinin parçası olarak çocuk bakımı, yiyecek temini, kazancın dönüştürülmesi emek alışverişine sosyoekonomik desteğin diğer temel kaynaklarıyla ilgili olarak karşılıklı yardımlaşmayı sağlayan gayriresmi sosyal şebekeler, farklı farklı yerlerde yaşanması nedeniyle çöker. Sağlık hizmetleri gerilemeye başlar. Üreticiyle tüketicisi arasındaki bağlar, genellikle kopar ve bölgesel emek pazarları zarar görür. Bölgesel örgütler ile resmi ve gayriresmi dernekler, üyelerinin aniden ve genellikle farklı farklı yönlere gitmek üzere ayrılmaları yüzünden ortadan kaybolur. Geleneksel yetki ve idare sistemleri liderlerinden olur. Atalardan kalmış türbe ve mezarlar gibi sembolik işaretler terk edilir ve insanların geçmişle ve kültürel kimlikleriyle ilgili bağları kopar. Her zaman gözle görünür ve elle tutulur olmasalar da bu süreçler yine de gerçektir. Bunun kümülatif etkisi sosyal dokunun ve ekonominin parça parça olmasıdır."

Bu konuyla ilgilinen NGO'lar da tıpkı yeniden iskanın psikolojik ve kültürel etkilerini yeniden

¹¹⁷ Görüşme, 12 Ekim 2000. Savaş yüzünden yerleri değiştirilen mülteciler de ayrıca Misyon'a, ata mezarlarının hayatlarındaki önemini ifade etmişlerdir. Bir kadının yanmış olan köyüne neden geri dönmek istediğini izah ederken söylediği gibi: "Babalarımızın kemiklerini barındıran yuvamıza geri dönmek istiyoruz."

araştıran akademisyenler gibi aynı fikri paylaşmaktadırlar. Ackermann şuna işaret etmiştir:

“Planlamanın yürürlüğe sokulduğu hallerde bile bazıları (özellikle yaşlanmış olanlar) yeni yuvalarıyla asla uyum sağlamayacaklardır. Onlar için geçiş dönemi bir tek ölümle sona erer.”¹¹⁸ Yerli halkın ve etnik azınlıkların söz konusu olduğu durumlarda, yeniden iskanın psikolojik ve sosyal travmaları, toplum genelinin sık sık uyguladığı ayrımcılık; sahip oldukları belli bir toprak parçasına kendilerini bağlayan güçlü kültürel, ekonomik ve dinsel bağlar ve birçok durumda da baskı , yerinden edilme ve sömürüden oluşan bir geçmiş sayesinde alevlenmektedir.

Bu nedendir ki yeniden iskana mecbur edilmek, büyük çoğunlukla, bu kişilerin bir insan olarak bütünlüklerini yitirmelerine yol açan son damlaya dönüşmektedir. Planlamacılara önemsiz bir etki gibi görünen şey¹¹⁹, örneğin ata mezarlarının, hatta belli korulukların ya da nehir havuzcuklarının dahi sular altında kalması, birçok topluluğun, özellikle de yerli topluluğunun ekonomik ve dinsel hayatı, üstünde yaşanan toprağın kendine özgü topografyasına bağlı olduğu için ciddi sosyal geri tepmeler oluşturabilir.

Heyet ile görüşen NGO liderlerinden birine bakılırsa, GAP bölgesinde inşa edilmiş olan barajların yüzünden köylerini bırakıp kentlere yerleşenler arasındaki kültürel yabancılaşmanın bedeli şimdiden görünür hale gelmiştir: “Barajlar yapılsın diye köyleri bırakıp kentlere yerleşenler arasında intihar oranı çok yüksek; büyük oranda yaşları onyediyi ile yirmibir olan kadınlar arasında. Yalnızca Batman’da (nüfusu yaklaşık 500,000) dört ay içinde yirmisekiz kişi intihar etti. Bu onyediyi yıllık savaşın bir etkisi ama yeniden iskan sorunları da bu durumu büyük ölçüde kötüleştirirdi.”

Heyet ayrıca, yeniden iskan programlarının (Birecik de dahil), kent gecekondü sakinleriyle köylüler arasında var olmayan bir kültürel homojenliği varsaydığı için insanların hayatlarını iyileştirmeyi başaramadığını gösteren birçok öykü duymuştur. Yeniden iskan edilen köylülere yardımcı olmaya çalışan önemli bir avukat şunları söylemiştir: “Yeniden iskan edilenler kentte yabancı gibiler. Kente adapte olmalarını engelleyen ciddi ekonomik ve kültürel sorunlar var. En ciddi sorunlardan biri aldıkları tazminatı nasıl harcayacaklarını veya neye yatırım yapacaklarını bilememeleri. Kurdukları işletmelerin başarısızlık oranı yüksek ve yeniden iskan edilen insanlar, sahtekarlarla sahte ortaklıkların tuzağına düştükten sonra para buharlaşıp uçtu... Bazı aileler göç ettiler, bazıları ailelerini geride bırakıp gitti, çoğu borç içine girdi. Parasını gerçekten doğru kullanmış olan yalnızca birkaç aile biliyorum. Güvenebilecekleri geleneksel bir aile içi destekleme ağı var ama, bu da aile içindeki borç yükünü artırarak aile bağlarını tahrip ediyor ve bunun neticesinde aile içi anlaşmazlıklar çıkıyor... Yerel idare sistemleri geleneksel olarak feodal; sürü başı tazminat paralarının çoğunu alıyor. Bazen de hepsini alıyor. Ama para almış olanların büyük çoğunluğu yalnızca bir ev alacak ve küçük bir iş kuracak kadar para aldılar. Birçok insan ise hiçbir hiçbir şey almadı.”

Dünya Bankası yeniden iskan standartları, yeniden iskan edilenlerin daha önce sürdükleri hayattan kötüsünü sürmemelerini gerektirmektedir. Proje tarafları tam tersini garanti ediyor olsalar bile Türkiye’nin güneydoğusunda bu koşula uyulmadığını açık açık gösteren, geçmişe ve bugüne ilişkin bol miktarda yeniden iskan başarısızlığı bulunmaktadır.

¹¹⁸ Ackermann, W., “Summary and Recommendations,” Ackermann, W. et al. Man-Made Lakes: Theirs Problems and Environmental Effects, American Geophysical Union, Washington DC, 1973, s. 28.

¹¹⁹ Planlamacılar ile su bürokratları toprağı yalnızca, bir parçası kolayca bir başkasıyla ya da parayla değiştirilebilen bir menkul olarak görme eğilimindedirler. İster yerli olsun ister olmasın bazı insanlar için toprağın manevi ve duygusal önemini kavramayı başaramayabilirler. Bu nedendir ki bir toprak parçasından kalkıp bir başka toprak parçasının üstüne yerleşmek sorunsallı görülmeyebilir. Örneğin International Institute for Hydraulic and Environmental Engineering/ Uluslararası Hidrolik ve Çevre Mühendisliği Enstitüsü’den Ernest Ravan şuna değinmektedir: “Fazlaca gelişmiş yöreleri su altında bırakacak barajlar yapılması tasarlanmaz. Yeri değiştirilen yerli nüfusun hayat kalitesi genellikle düşük olmuştur ve dolayısıyla onlar açısından hayat standartlarını geliştirmek bir fırsattır; büyük barajların inşa edilmesi bazen böyle bir fırsat yaratır. Bununla birlikte eğer bu insanlar geçmişte yaşadıkları gibi yaşamayı tercih ediyorlar ise nehir vadisinin yukarı kısımlarına yerleşip bunu yapabilirler.”

Tapu Sicillerinin Olmaması

İlisu için tazminat koşulları henüz ilan edilmiş değildir.¹²⁰ Bununla birlikte öteki GAP projeleri çerçevesinde yeni yerlere yerleşenlere ilişkin deneyim, tazminatın kısa zamanda verileceğine, yeterli ya da günün şartlarına uygun olacağına dair hiçbir umuda yer bırakmayacak bir numune oluşturmaktadır. Yeniden iskanla ilgili Türk yasalarına uyulmaması çok sık rastlanan bir durumdur ve nispeten daha yoksul, topraksız kişiler ölçüsüz acılar çekmişlerdir. Örneğin Atatürk Barajı ve daha yakın zamanlarda Birecik Barajı olaylarında, yeniden iskan için tazminat alanlar önceden toprak sahibi olanlar olmuş; tapusu bulunmayanlar, önceden verilmiş garantilere rağmen tazminat alamamışlardır.

Dolayısıyla İlisu rezervuar alanındaki insanların büyük çoğunluğunun tapusunun bulunmaması çok ciddi bir endişe konusudur. Örneğin Hasankeyf’de Heyet, Kudat’ın büyük çoğunluk topraksız olduğu doğrultusundaki tahminini doğrulandığını görmüştür. Bir bütün olarak Proje alanı içinde, etkilenecek kişilerden yalnızca beşte birinin araziye sahip olduğunu belgeleyen tapu sicilleri bulunmaktadır.¹²¹

Türk yetkililerin tapu sicili bulunmayanlara da tazminat verileceği yolunda verdikleri güvenceler aşırı bir titizlikle irdelenmelidir. Geçmiş deneyimler, bu türden güvencelerin doğrudan ziyade yanlış çıktığını göstermektedir. Hasankeyf’de Heyet 1960’lı yıllarda mağaralarını terk etmeye zorlanan sakinlere evler verildiğini, ne var ki bu evlere ait tapuların, içine ilk taşındıklarında bedelini ödemiş oldukları halde aynı evler için bir kere daha ödeme yapmak zorunda kaldıkları üç yıl öncesine kadar verilmediğini öğrenmiştir. Yetkililer, topraksız kişilere tazminat ödenmesi konusundaki vaatlerine yerine getirmediklerinden Birecik’teki deneyim de önemlidir.

Heyet ayrıca, büyük bir endişe ile, OECD yönetmeliğine ters düşen yürürlükteki istimlak yasası gereğince baraj rezervuarı için tazminat verilmeyeceğinden, otlaklara ulaşması engellenmiş kişilerinin durumuna da dikkati çekmektedir. OECD yönetmeliği şunu ifade etmektedir: “Eski kullanıcıların muhtaç duruma düşürülmemesi için tazminata hükmedilirken tapusuz toprak sahipliği ve intifa hakları da tanınmalıdır.”

Kudat, “toplulukların ortak malı olan otlaklara girişin bütünüyle etkilenen topluluklar açısından tehlikeye girmiş” olacağını kabul etmektedir. Bununla birlikte, örneğin sığırlarını satmaya zorlanmış olanların tazminat alma hakkı olmayacaktır. Kudat’a bakılırsa:

“Ulusal yasal çerçeve otlak olarak kullanılan ortak mülkler meselesini etraflıca irdelememektedir. Ortak mülklere ilişkin politikadaki boşluk bugüne kadar, hayvan sahiplerinin muhtemel kazançlarının karşılanması konusunun önemsenmemesi anlamına gelmiştir.”¹²²

Heyet, tapu sicil kayıtları tatminkar bir biçimde tamamlanmaya ve ortak mülklerin kaybı karşılığı tazminat hakkı yasayla güvence altına alınmaya kadar ihraç kredisi verilmemesini tavsiye etmektedir. Bu, halihazırda rezervuar alanında yaşamakta olan topraksız köylülere, barajın inşa edilmesi halinde doğru dürüst bir tazminat ödenmesini güvence altına almak kadar çatışma yüzünden rezervuar alanından göçmeye zorlanmış insanların (muhtemelen yaklaşık elli bin kişi) da adil birer tazminat almaları açısından da önemlidir.

10. Kutu

GAP’la İlişkili Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Davaları

Heyet Birecik’te avukatlarla görüşmüş ve toprakları istimlak edilen insanlar için mahkemelerin ne gibi yasal haklar sağlayacağını sormuştur. Avukatlar halen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nde

¹²⁰ Bosshard, P. “A Test Case of International Policy Coherence: A Case Study of the İlisu Hydropower Project (Turkey),” Bern Deklarasyonu, Zürih, Mart 1999, s.3.

¹²¹ Görüşme; Mimarlar Odası, 12 Ekim 2000.

¹²² Kudat, s. 26.

görülmekte olan çok sayıda dava olduğunu belirtmişlerdir.

Heyet daha sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından çözüme ulaştırılmış iki dava ile bir hükmün metinlerini incelemiştir. Bütün davalarda başvurular tazminat miktarının ödemesindeki gecikmenin, Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu Birinci Protokolü'nün 1. maddesinin ihlaline neden olacak kadar fazla olması temeline dayandırılmıştır. Birinci Protokol'da ifade edilen şudur:

“Doğal ya da hukuksal her şahıs, huzur içinde mülklerinden yararlanma hakkına sahiptir. Yasa ile uluslararası yasanın genel ilkeleri tarafından belirlenmiş koşullar çerçevesinde olmak kaydıyla kamu yararına yapılması hariç, hiç kimse mallarından yoksun bırakılamaz.”

Yaşar ve diğerleri v. Türkiye. (Hüküm)
Dava sayıları 27697/95 ve 27698/95

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuru Birinci Protokol'ün 1. maddesi bağlamındaki hakların ihlaliyle ilgili olarak Yaşar ve onunla birlikte onyedisi tarafından yapılmıştır.

1998 yılının Ağustos ayında DSİ Bağacık köyünde, baraj inşaatı planlarının bir parçası olarak toprak istimlakı yapma amacıyla olduğunu duyurmuştur. Tapular 1992 yılı Temmuz ayının 1. günü ile Eylül ayının 1. günü, başvuru sahiplerine 30,790.000 ve 34,456.100 TL tazminat ödemek kaydıyla devredilmiştir. 1992 yılının sonlarına doğru birinci seviye mahkemesine tazminat miktarlarının yeniden değerlendirmeye tabi tutulması için talepte bulunulmuştur (dava sayıları: 93/93 ve 93/109). Mahkeme heyeti araziye değer biçilmesi için bilirkişiye başvurulmasına karar vermiştir. İlk bilirkişi raporuna DSİ tarafından itiraz edildiği için ikinci bir rapor hazırlanmıştır. Bunun ardından, 93/93 sayılı davada DSİ, toplama, tapunun devredildiği 1 Eylül 1992 tarihinden itibaren hesaplanmak üzere, yüzde 30'luk faizin de dahil olduğu 91,824.379 TL ödemeye mahkum edilmiştir. 93/108 sayılı davada ise DSİ, faiz 1 Haziran 1992 tarihinden itibaren başlamak üzere yine yüz 87 milyon TL ödemeye mahkum edilmiştir. Temyiz Mahkemesi bu hükümleri 20 Ekim 1992 tarihinde onaylamıştır.

10 Ekim 1996 tarihinde 93/93 sayılı davanın davacıları 209,230.000 TL ve 93/108 sayılı davanın davacıları da 432,607.000 TL almışlardır. Söz konusu dönemde devlete olan borçlara ayda %7, yani yılda %84 oranında faiz uygulanmaktadır. (6183 sayılı yasanın 51. Maddesi ve 89/14915 sayılı Bakanlar Kurulu kararnamesi) Bununla birlikte 3095 sayılı yasaya göre, söz konusu dönem içinde devlet kendi borcunu öderken yılda yüzde 30 tutarında faiz tahakkuk ettirilmektedir. 1994 ile 1996 arasında Türkiye'de enflasyon oranının yüzde 93,76 olduğu da bir vakiadır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuran davacılar, başlangıçtaki ilk seviye mahkemesi hükmünün verilmesinin üstünden dört ve temyiz mahkemesinin daha fazla tazminat konusundaki taleplerini onaylamasının üstünden de iki yıl geçmiş olduğundan 1. Protokol'ün 1. maddesi bağlamındaki haklarının ihlal edildiğini iddia etmişlerdir, Türk ekonomisinin korkunç durumuyla katlanan ödemedeki bu gecikme, şikayet ettikleri ihlallerin gerekçesini yaratmıştır. Davacılar ayrıca Türk hukukunda, devletin kendilerine borçlu olduğu parayı ödemesini sağlayacak hiçbir yaptırım bulunmadığını da iddia etmişlerdir.

Avrupa Mahkemesi, verdiği hükümde, bir devletin, vatandaşlarına yönelik yükümlülüklerini aklında tutmak suretiyle, faiz oranlarını belirlerken hangi sınırlar içinde kalarak değerlendirme yapmak zorunda olduğu konusunda mütalaa vermiştir. Ayrıca bireyin hakları ile toplumun mufassal hakları arasında bir denge kurulması gerektiği konusunda da mütalaa bulunmuştur. Gecikmenin doğası ve derecesi yüzünden ortaya çıkan haksızlığın ele alındığı daha önceki hukuk uygulamalarına da değinmiştir [Akkuş v. Türkiye, 9 Temmuz 1977, Lithgow ve diğerleri v. Birleşik Krallık, 8 Temmuz 1986]. Nihai hükmü, son yargı kararı ile tazminatın ödenmesi arasındaki gecikmenin sorumlusunun Türk Hükümeti olduğu ve bunun başvuru sahiplerine yönelik orantısız bir haksızlık olduğu olmuştur. Başvuru sahiplerinin tahammül etmek zorunda kaldıkları prosedürün uzunluğuyla katlanan gecikme, mülk sahibi olan bireyin hakları ile toplumun mufassal hakları arasında düzgün bir denge durumunu yansıtmamaktadır. 1. Protokol'ün 1. maddesi ihlal edilmiştir. Dolayısıyla istimlak bedeli, zarar

karşılığı tazminat ve yerel mahkemelerdeki duruşma masrafları olarak toplam 24,895 ABD doları (faiz oranı yılda yüzde 6 olmak üzere) ödenmesi gerekmektedir.

BT ve diğerleri v. Türkiye. (Anlaşmayla sonuçlanmıştır)
Dava sayıları 26093/94 ve 26094/94

Bu davada dokuz tane başvuru sahibi bulunmaktadır. DSİ, 1990 yılında baraj inşaatı programı çerçevesinde Bulanık'ta üç ayrı arazi parçasını istimlak etmek niyetinde olduğunu haber vermiştir. İstimlak bedelleri, söz konusu üç parça arazinin kamulaştırdığı tarih itibarıyla ödenmiştir. 1992 yılının Ağustos ayında başvuru sahipleri, tazminat bedellerinin yeniden değerlendirilmesi için ilk seviye mahkemesine başvurmuşlardır. Başvurulara üç ayrı sayı verilmiştir: 92/51, 92/65 ve 92/70. Yerel mahkeme 1992 yılının Kasım ayında üç parça arazinin her biri için tazminat düzeylerinin yükseltilmesine ve üç parça arazinin her biri için yeni bedellerin ödenmesine karar vermiştir. Kararlaştırılan miktar, zararın karşılığı ile arazilerin devredildiği 1992 yılının Temmuz ve Kasım tarihleri başlangıç kabul edilerek yılda yüzde 30 üstünden hesaplanacak faizi içermektedir. Bu kararlar Temyiz Mahkemesi tarafından 1993 yılının sırasıyla Mayıs ve Kasım aylarında onaylanmıştır.

92/51 sayılı davada kararlaştırılan tazminat Temyiz Mahkemesi kararından üç yıl altı ay sonra 1996 yılının Kasım ayında; 92/65 sayılı davada bir yıl dokuz ay sonra ve 92/96 sayılı davada üç yıl dokuz ay sonra ödenmiştir.

Türk Hükümeti, başvuru sahiplerine tazminat ve masrafları için toplam 23,200 ABD doları ödemeyi kabul ettiğinden, başvuru sahipleri bu davaları Avrupa Mahkemesi'nde takip etmekten vazgeçmişlerdir.

V.N.K. ve 44 kişi v. Türkiye. (Anlaşmayla sonuçlanmıştır)
Dava sayıları 29888-96/96

DSİ 1993 yılında Tekağaç'ta arazi kamulaştırmıştır. Başvuru sahipleri istimlak bedelinin yeniden değerlendirilmesi için yerel ilk seviye mahkemesine başvurmuşlardır. 1993 ile 1995 yılları arasında otuzbir davadan olumlu sonuç alınmıştır. 1994 ile 1995 arasında bu hükümler Temyiz Mahkemesi'nce onaylanmıştır. Strasburg Mahkemesi'ne başvurular 1995 ile 1997 yılları içinde yapılmıştır ki bu arada DSİ hükümlerle ödeme arasında onbir ile yirmiüç aylık gecikmelerle istimlak bedellerini ödemiş bulunmaktadır. 12 Ağustos 2000 tarihinde Türk Hükümeti, başvuru sahiplerine masraflar ve faiz de dahil olmak üzere 66,840 ABD doları ödeyerek davaları sona erdirmiştir.

Yetersiz İstişare

Uluslararası standartlar, tam bir sosyoekonomik araştırmanın yanı sıra etkilenmiş topluluklarla tam bir istişare yapılmasını gerektirmektedir. Dünya Bankası yönetmeliğinde şu ifade kullanılmıştır:

“Etkilenmiş ev sahiplerinin ve sakinlerin yeniden iskan planının hazırlanması sırasında, kullanabilecekleri fırsatlar ve hakları konusunda sistematik olarak bilgilendirilmeleri ve kendileriyle istişare edilmesi gerekmektedir.”¹²³

Ayrıca şöyle bir ifade de vardır:

“Yeniden iskan planları, yeri değiştirilen nüfusun yeniden iskanının ölçeği ve etkileriyle ilgili en son bilgilere dayandırılmalıdır. Standart eviçi karakteristiklerinin tanımlanmasının yanı sıra sosyoekonomik araştırmalar (a) yer değiştirme olayının büyüklüğünü; (b) etkilenmiş nüfusunun bütün kaynaklarının dayandığı temel ile ilgili enformasyonu ki buna gayriresmi sektör çerçevesinde ve

¹²³ Dünya Bankası, Operational Directive 4.3 (8).

çiftçilik dışındaki etkinliklerden ve ortak mülklerden elde edilen gelirler de dahildir; (c) grupların sahip oldukları mal varlıklarının bütünüyle veya kısmen kaybının hangi ölçüde olacağını; (d) etkilenecek olan kamusal altyapı ve sosyal hizmetleri; (e) resmi ve gayri resmi kurumları...; (f) yeniden iskan olasılıklarına ilişkin tavırları da tanımlamalıdır. Etkilenmiş ailelerin isimlerini kayıt altına alan sosyoekonomik araştırmalar mümkün olduğunca erken yapılmalıdır...¹²⁴

Kudat raporu, kırkbeş yerleşim yerinde toplam 2,100 ev, Hasankeyf'teki evlerin üçte biri ve yerinden edilmiş "yüzden fazla" ev ile istişare edildiğini göstermektedir. İlisu Barajı'ndan etkilenecek 183 yerleşim yeri arasında istişare edilmiş olanların oranı bu kadardır. Gerçekte etkilenecek yerleşim yerlerinin üçte birinden azında araştırma yapılmıştır, Kudat, diğerleriyle, bölgedeki güvenlik durumu dolayısıyla istişare edilemediğini kabul etmektedir: "Yerleri değişmemiş olsa da bazı topluluklar, sosyoekonomik araştırmaların yapıldığı zaman içinde, güvenlik gerekçesiyle ulaşılmaz haldeydiler."

Araştırma-İnceleme Heyeti, istişare sürecine ilişkin endişelerini dile getiren Hasankeyfli köylülerle görüşmüştür. Söz konusu köylüler, DSİ'nin sözleşme yaptığı SEMOR adlı danışmanlık firmasının yüzde 80'i okuryazar olmayan ya da Türkçe bilmeyen 300 kişiyle görüştüğünü bildirmişlerdir. Kadınlar ile yaşlılar, için aile üyeleri değil ve fakat SEMOR tarafından sağlanan tercümanlar aracılığıyla görüşülmüştür ki bunu birçok köylü sosyal açıdan tuhaf karşılamıştır. Köylülere, barajın inşa edilmesi kararının alındığı ve kendilerine yeniden nasıl iskan edilecekleri konusunda olasılıklar sunulduğu söylenmiştir: Başka bir yerde başka bir köye yerleşmek mi isterler yoksa kendilerine yeni bir yere yerleşmek için para verilmesini mi isterler; yeni evlerinde kaç oda olsun isterler; baraj inşaatında çalışmak isterler mi. Köylülere kamulaştırma karşılığı arazi önerilmediğini vurgulamak önemlidir ki bu, "yeni arazinin en azından kaybedilen arazi değerinde olması koşuluyla 'arazi karşılığı arazi' yaklaşımlarını teşvik eden" Dünya Bankası yönetmeliğinin bir ihlalidir.¹²⁵ Kudat raporunun ifade ettiği gibi, kullanılabilir halde çok az arazi vardır ve Kudat'a bakılırsa, eldeki ne kadar küçük ise, muhtemelen köylüler açısından kabullenilebilir bir iskan arazisi olmaktan o kadar uzak olacaktır.¹²⁶

Hasakeyf'de ve çevredeki bazı yerleşim yerlerinde köylülere Türkçe bir soru formu dağıtılmıştır. İlk soruda köylülere barajdan yana olup olmadıkları sorulmuştur. Birçok köylü Heyet'e, Hasankeyf'i sular altında bırakacak bir baraja muhalif oldukları halde bu soruya olumlu cevap vermekten başka şanslarının olmadığını söylemişlerdir. Bunun nedeni kısmen barajın bir emrivaki olması ve kısmen de baraja muhalefetin yetkililer tarafından PKK hareketine duyulan sempatinin bir kanıtı olarak yanlış değerlendirileceğine dair geçmiş tecrübeleridir.

Köylüler Araştırma-İnceleme Heyeti'ne soru formunda vermiş oldukları cevapların daha sonra değiştirilmiş olabileceğinden endişe ettiklerini de söylemişlerdir. SEMOR yetkililerinin formları kurşun kalemle doldurduklarını ve fakat kendilerinden mürekkepli kalemle imzalamalarını istediklerini ifade etmişlerdir. Bir köylünün yorumu şöyle olmuştur: "SEMOR'cular otele geri döndüklerinde cevapların değiştiğinden endişe ediyoruz." Bulgu Saptama Misyonu kullanılan soru formlarının kopyalarını göremediğinden bu meseleyi daha ileriye taşıması mümkün olmamıştır. Kuvvetle, İKK'ların, özgün belgelerin kopyalarını talep etmelerini tavsiye etmektedir.

Köylülerin yaptığı açıklamalar, Misyon'un, SEMOR tarafından yürütülen sosyoekonomik araştırmanın Kudat raporunda iddia edildiği kadar özenli olmadığı hükmüne varmasına neden olmuştur. Hasankeyf'deki bir yerleşim yerinde yaşayan köylüler Heyet'e, Semor'un kendilerine ürün rekoltesi, evlerin sahiplik durumu, sahip oldukları hayvan sayısı ve sosyoekonomik statülerine ilişkin diğer konularda da sorular sorduğunu söylemişlerdir. Ancak Hasankeyf'de görüşülen köylüler, kendilerinin doldurduğu soru formlarında böyle sorular bulunmadığı konusunda çok ısrarcı olmuşlardır.

¹²⁴ Dünya Bankası, Operational Directive 4.3 (11).

¹²⁵ Dünya Bankası, Operational Directive 4.30

¹²⁶ Kudat, s.21.

Heyet, ziyareti esnasında köylülerden yalnızca çok az bir kısmıyla görüşüğünü kabul etmektedir. Yine de Hasankeyf köylülerinin, kendilerine sosyal statülerine ilişkin soru sorulduğunu inkar etmekte gösterdikleri tutarlılık İKK'lar tarafından soruşturulmayı hak etmektedir.

Yetkililerin Hasankeyf'in yerel belediye yöneticileriyle yeniden iskan planı ya da baraja ilişkin diğer konularla ilgili olarak doğrudan istişarede bulunma yönünde bir çaba göstermedikleri açıktır. Görüşülen görevliler, Heyet'e, Hasankeyf'in arkeolojik kurtarma planı konusunda da kendilerine danışılmadığını söylemişlerdir. Heyet'in Hasankeyf'de ve Batman'da görüştüğü insanlardan hiçbiri Yeniden İskan Eylem Planı'nın taslağını görmüş ya da SEMOR'dan, bölgedeki bir haftalık ziyareti boyunca bu konuda bir şey duymuş değildir.

Araştırma-İnceleme Heyeti, barajı desteklediklerini göstermeleri için Hasankeyf sakinlerine yapılan açık baskıdan rahatsız olmuştur. Heyet'e, bir İsveç heyetinin kısa bir süre önce köye yaptığı bir ziyaretten bahsedilmiştir ki bu ziyaret sırasında, "Ülkemi seviyorum, barajımı seviyorum" gibisinden sloganlar yazılı baraj yanlısı pankartlar sergilenmiştir. Baraj karşıtı pankartların kullanılmasına izin verilmemiştir. Heyet ayrıca, baraja muhalif olaylar organize etme konusunda köylülerin karşılaştığı güçlüklerden de haberdar olmuştur. Örneğin 2000 yılının Haziran ayında Hasankeyf'i Kurtarma Platformu, Hasankeyf için bir festival organize etmiş, ancak bu festivalde herhangi bir dilekçenin elden ele dolaştırılarak imzalanmasına ve basına demeç verilmesine izin verilmemiştir. PKK sempatanı şüphelisini bekleyen çok ciddi sonuçlar ortadayken, yetkililerin İlisu'ya muhalefeti ayrılıkçılıkla bir tutmaları, herhangi bir anlamlı muhalefeti imkansız hale getirmektedir. Sözün özü, insanlar kamuoyu önünde baraj karşıtı bir tavır almaktan korkmaktadırlar. 2000 yılının Şubat ayında Hasankeyf belediye başkanı, BK ECGD'dan sorumlu bakanla da görüşmesinin planlandığı Avrupa'ya ziyaretini, aldığı isimsiz ölüm tehditlerinin ardından kısa kesmiştir.

Yine de Hasankeyf muhtarı (köyün seçilmiş idarecisi), Heyet'e şunu söylemiştir: "Burada ifade ediyorum ki Hasankeyf'i sular altında bırakacak bir barajı biz istemiyoruz. Benim bunun tersine bir şey söylediğimi ya da yazdığımı görürseniz ya bana bunun için baskı uygulanmış ya da beyanatlarım değiştirilmiş demektir."

Heyet'e görüşmeler sırasında devamlı olarak eğer bu baraj Türkiye'nin batısında olsaydı inşa edilmeyeceğinin ya da Batı'da muhalefeti dile getirmek için daha çok şans olduğunun söylendiğini belirtmek de belki önemli olabilecektir. Ayrıca birçok kişi barajı Kürt kimliğini ezme için tasarlanmış bir araç olarak değerlendirmiştir.

Ev sahibi topluluklar

Uluslararası yönetmelikler ev sahibi konumundaki, yani İlisu'dan tahliye edilenleri kabul edecek olan topluluklarla da istişare edilmesinin zorunlu olduğu şartını getirmektedirler.

Kudat raporu, bu türden istişarelerin yapılmış olduğunu iddia etmektedir. Ne var ki Bulgu Saptama Misyon'ununca toplanan bütün bilgiler bunun tam tersine işaret etmektedir.

Kudat raporu "Valilerle, belediye başkanlarıyla ve YİEP'nin yürürlüğe sokulmasından sorumlu devlet daireleriyle istişarelerde bulunulduğunu" iddia etmektedir. Ancak misyon, Diyarbakır ile Batman belediye başkanlarına kendilerine danışılıp danışılmadığını özellikle sormuştur. Misyon'a bu tür bir istişarenin gerçekleşmediği söylenmiştir.

Her iki belediye başkanı da, çatışmaların yarattığı karışıklığa ve birçok köyün zorla boşaltılmasına bağlı göç yüzünden fazlasıyla büyüyen iki şehrin şu andaki nüfuslarına altyapı (okullar, hastaneler, sağlık kuruluşları, kanalizasyon, vb) sağlama konusunda karşılaştıkları sorunların altını çizmişlerdir.

Bu konuların gündeme getirilmesi için ciddi çabalar sarf edilmektedir ve Diyarbakır'da Belediye Başkanı, uluslararası fonlar sayesinde, altyapı yatırımlarındaki iyileştirmenin "şehri geçmişteki göçün yarattığı sorunlarla baş edecek hale getireceğine" inancını ifade etmiştir. Ancak İlisu'dan gelecek yeni bir göçmen akımı altyapıya, her iki şehrin de merkezi hükümetin para yardımı olmaksızın başa

çıkamayacağı bir dizi ek yük getirecektir. Merkezi hükümet ne Diyarbakır'dan ne de Batman'dan mali talepleri konusunda bir rapor hazırlamalarını istemiştir ve herhangi bir fon aktarımına ilişkin bir vaat de yapılmış değildir. Heyet ayrıca köy ve kasaba düzeyindeki devlet görevlilerine, geçmişte inşa edilen baraj bölgelerinde yaşayan insanların yerleştirildiği bölgelerdeki meslektaşlarıyla karşılaşma fırsatı da verilmemiş olduğuna da dikkati çekmektedir. Dolayısıyla geçmişin tecrübelerinden ders çıkartma fırsatı da kaybolup gitmiştir

Batman Belediye Başkanı, altyapı sorunlarına ek olarak şehirde son onbeş yılda intihar oranının üçe katlandığına dikkati çekerek daha fazla göç alma konusundaki endişelerini dile getirmiştir. Bu sorun, onun görüşüne göre, doğrudan doğruya köy boşaltmaların, bunu izleyen göçün ve yerleşip yeni bir hayata başlamaya çalışan köylülerin karşılaştıkları sorunların yarattığı travmayla bağlantılıdır. Belediye Başkanı şu yorumu yapmıştır: “Batman’a yerleşenlerin göçü büyük bir endişe konusu... Buraya sonradan gelip yerleşenler ile burada yerleşik olanlar arasında bir kültür çatışması var... Zor olan adaptasyon süreci. Zaten işsizlik oranı yüzde elli dolayında, altyapı sorunları, kanalizasyon sorunları, kolonileşme sorunları var... Ve sağlık kurumlarına, okullara, vb yeterince fon ayrılmıyor.”

Ev sahibi topluluklarla ve bunların seçilmiş temsilcileriyle istişare edilmemesi Dünya Bankası yönetmeliklerini iki açıdan ihlal etmektedir. Birincisi, yönetmelik şu türden bir istişare gerektirmektedir: “[Yerleşim] planı, yeni iskanın ev sahibi topluluklar üstündeki etkisini de ele almalı ve bunun hafifletmelidir. Ev sahibi topluluklar ve yerel yönetimler bilgilendirilmeli ve kendileriyle istişare edilmelidir... Ev sahibi toplulukların koşulları gelişmeli ya da en azından geriletilmemelidir.”¹²⁷ İkincisi, yönetmelik, Yeniden İskan Eylem Planı'nın bir parçası olarak ayrıntılı bir yeniden iskan bütçesinin hazırlanmasını gerektirmektedir: “Büyük ölçekli yer değiştirme¹²⁸’in kaçınılmaz olduğu durumlarda ayrıntılı bir yeniden iskan planı, zamanlama çizelgesi ve bütçe gereklidir.” Ev sahibi toplulukların bütçe gereksinmelerinin ayrıntılı bir değerlendirmesi yapılmaksızın, YİEP çerçevesinde yapılacak herhangi bir bütçe önerisi yeniden iskan masraflarının gerçek ölçeğini hatalı yansıtabilecek ve bu projenin mali açıdan hayata geçirilebilirliği konusunda iyimser tahminlerde bulunacaktır. Heyet, bütçeyle ilgili gerekliliklerin aylarca sürecek ayrıntılı ve uzun istişareler ve araştırma gerektireceğine dikkati çekmektedir. İKK'lar, Yeniden İskan Planı'nı kabul etmezden önce ev sahibi topluluklar açısından böyle bir bütçenin yapılmış olduğu ve doğru düzgün değerlendirilmiş olduğunu doğrulattırmalıdır.

Resmi yetkililerin, ev sahibi toplulukların bütçe ihtiyaçlarını değerlendirmemiş olmaları, 2000 yılının Ağustos ayı başlangıcı itibariyle proje için yeniden iskan bütçesinin hazırlanmamış olduğuna değinen Kudat Raporu'nda zaten gündeme getirilmiş olan endişeleri güçlendirip bir yenisini eklemektedir. Kudat ayrıca, yetkililerin kağıt üstünde paranın hazır edileceği yolunda taahhütte bulunmalarına itimat edilemeyeceğini de belirtmiştir:

“Hala bir yeniden iskan bütçesinin hazırlanması beklenmektedir ve bu, daha önceki tahminleri aşacak gibi görünmektedir. Bu konuda en önemli mücadele, Devlet'in bu bütçe için ulusal bütçeden ikna edici bir taahhütte bulunması için olacaktır.”¹²⁹

Proje Sonrası Etkiler Konusunda, Öngörülen Ekonomik Büyümeye Bel Bağlamak- Bir Standart İhlali

Uluslararası standartlara göre yeniden iskan projeleri, yeniden iskan edilen kişilerin proje öncesi hallerinden daha kötü duruma düşmemelerini güvence altına almalıdır.¹³⁰ Yeri değiştirilen bir nüfusun hayat standartlarının restore edilmesi veya geliştirilmesi konusunda gelecekteki ekonomik büyümeden medet ummak, Dünya Bankası yönetmeliklerince özellikle teşvik edilmemektedir. Dünya Bankası şunu ifade etmektedir:

¹²⁷ Dünya Bankası, Operational Directive 4.3.

¹²⁸ Dünya Bankası, Operitaional Directive 4.3 (4).

¹²⁹ Kudat, s.31.

¹³⁰ Dünya Bankası, Operitaional Driective 4.3 (3b). Hem Dünya Bankası hem de OECD şunu beyan etmektedirler: “

“Normalde, projeden etkilenen nüfusun refahını koruma konusunda genel ekonomik büyümeye dayanılmaz.”¹³¹

Ne var ki önerilen yeniden iskan planının bu iki yönetmeliği ihlal ettiği Kudat Raporu’ndan açıkça anlaşılmaktadır. Örneğin Kudat, topraksız ve daha yoksul kişilerin geçimini güvence altına almanın, bölgenin gelecekteki büyümesine bağlı olacağına dikkati çekmektedir:

“Proje sonrası durumların daha iyi olup olmayacağı,, önümüzdeki on yılın, şimdilik olumlu görünen gelişmelerine bağlıdır ama, bu konuda kesin olarak tahminde bulunmak zordur.”¹³²

Kudat ayrıca şunu da söylemektedir:

“Etkilenen toplulukların içindeki yoksulların daha kötü duruma düşüp düşmeyecekleri, bölgenin kısa vadeli ekonomik ve siyasi görüntüsüne bağlıdır.”¹³³

Ve:

“Kırsal yeniden iskan, bütün olaylarda eski gelir düzeyine ulaşılmasını ve/veya bunun aşılmasını sağlayacak gibi görünmediğinden, kentleşme şansı artacak ve etkilenmiş nüfusların lehine gelişecektir.”¹³⁴

Bizzat Kudat Raporu da “bir yeniden iskan planının yalnızca bölgenin kalkınması temelinde geliştirilmesinin genelde riskli olduğu”nu kabul etmektedir.¹³⁵ Böyle bir kalkınmanın hiçbir anlamda garanti olmadığını zımnen kabul eden bu rapor, ev sahibi topluluklar için şu tavsiyede bulunmaktadır: “YİEP... Umulan olumlu bölgesel kalkınmanın belli bir zaman içinde gerçekleşmemesi ihtimalinden hareketle ev sahibi toplulukların ihtiyaçlarını dikkate almalıdır.”¹³⁶

Daha önemlisi, Kudat Raporu’nun, etkilenmiş topluluklar için hazırlanan ve önemli sosyal sorunlara ve ekonomik açıdan yoksulluğa neden olan geçmişteki GAP projelerinin başarısızlığını açıkça dile getirmiş olmasıdır. Dipnotların biri çok daha açıkça ifade etmektedir ki:

“Türkiye’nin güneydoğusunda, yüksek oranda göç alan kent merkezleri yaygın bir işsizliğin ve yoksulluğun acısını çekmektedirler. Öğrenim düzeyleri düşük ve tifo, dizanteri ve buna benzer virütik hastalıklar yaygındır. Okullarda ve sağlık sektöründe personel yetersizliği hala akut haldedir. Diyarbakır kentinin bazı bölgelerinde insanlar, sulama kanallarının suyunu içmeye devam etmektedirler.”¹³⁷

Araştırma-İnceleme Heyeti, bölgenin gelecekteki ekonomik büyümesinin büyük ölçüde, çatışmayı sona erdirecek ve demokrasinin yeniden ihdas edilmesini sağlayacak bir barış sürecinin başarılı sonuç vermesine bağlı olduğunu doğrulamaktadır. Şu anda bölgede, temel özgürlükleri ciddi bir biçimde perdeleyen Olağanüstü Hal yürürlüktedir. Bu nokta Heyet’e arka arkaya belirtilmiştir. Heyet ayrıca, ticari şirketler ile uluslararası kalkınma kurumlarının da bölgede Olağanüstü Hal yürürlükte iken geleceğe yönelik yatırımların güvenliğine ilişkin endişelerini dile getirdiklerini belirtmektedir.

Bölgenin ekonomik ve siyasi istikrarsızlığı veri olduğundan Heyet, ekonominin gelecekte büyüyeceği varsayımının yapılamayacağına inanmaktadır. Umut edilen büyüme gerçekleşse bile, Heyet’in görüştüğü kişilerden çoğunun görüşü, bunun, İhsu Barajı ile ırmağın alt kısımda bulunan Cizre’ye

¹³¹ Dünya Bankası, Operational Directive 4.3 (18)

¹³² Kudat, s.7.

¹³³ Kudat, s.16.

¹³⁴ Kudat, s.22.

¹³⁵ Kudat, s.25.

¹³⁶ Kudat, s.25.

¹³⁷ Kudat, ss. 25-26.

yönelik proje tarafından etkilenecek binlerce insan açısından istihdam ve hizmetleri güvence altına alacağını garantisini oluşturmayacağıdır. Merkezi hükümetin desteği de gerekmektedir; ancak, bölgede böyle bir destek yoktur ve gelecekte de olacak gibi görünmemektedir.

Kurumsal Başarısızlıklar ve Reform İhtiyacı

Kudat Raporu, önerilen Yeniden İskan Eylem Planı'nın bazı veçheleri itibariyle uluslararası standartları, hiç olmazsa bazı açılardan karşılayacağı konusunda iyimser olmakla birlikte, bir yandan da Plan'ın gerçek hayata geçirilmesinin önünde duran ciddi kurumsal sınırlamaları ortaya çıkartmaktadır.

Bunların arasında Plan'ı hayata geçirecek kurumların kurumsal yetersizlikleri ve kurumlar arası haberleşmenin bulunmaması da vardır. Kudat, bu sorunların üstesinden gelinmesi için kurumların yeniden yapılanmasının ve reformun gerekeceği tartışmasını yapmaktadır. Kudat Raporu şunu ifade etmektedir: “Bir dizi alanda, eğer en iyi uygulama standartına ulaşılacak ise ilave verilerin toplanması gerekecektir. Ayrıca, ilgili kurumlar arasında yeni kurumsal düzenlemelerin formüle edilmesi ve bunlar üstünde anlaşmaya varılması gereklidir.” Şöyle devam etmektedir: “Bir başına GAP çerçevesi, yeniden iskan projelerinin bütün kurumsal karmaşasını çözmeye yeterli değildir. Çok daha birleşik bir kurumsal çerçeve, yeniden iskanın yürürlüğe sokulması için tek bir bütçe tahsisi ve kalite güvencesi, uygulama, izleme ve geliştirme için mekanizmalara ihtiyaç duyulmaktadır.”

Kudat, DSİ'nin YİEP'yi üstlenip uygulamaya sokma yeteneğinin güvenlik durumu ve her biri diğerinden bağımsız olarak ve ayrı bütçelerle çalışan kurumlar arasında bir koordinasyon bulunmadığı için engellendiğine işaret etmektedir. İlısu Barajı inşaatından etkilenen beş ilin tamamında da hala Olağanüstü Hal yürürlüktedir ve Kudat'ın yorumladığı gibi: “İçişleri Bakanlığı ile askerlerin [DSİ'den] çok farklı bir öncelikler düzeneği bulunmaktadır.” Daha önceden yeri değiştirilmiş nüfusların ihtiyaçlarının en iyi nasıl karşılanacağı konusu “Proje'nin yeteneklerinin ötesindedir ve çözümler, güvenlik kurumlarının kararlarını gerektirmektedir.”

Heyet bu görüşleri desteklemektedir. Buna ilaveten, yukarıda daha önce de değinildiği gibi, kamulaştırma ve tazminat yasalarının, tazmin işinin, uluslararası hukukun gerektirdiği gibi hızla, yeterli ve etkili bir biçimde yapılmasını güvence altına almaktan uzak olduğu konusunda kanıtlar da bulmuştur. Halihazırda uygulanan prosedür çerçevesinde, kamulaştırılacak bütün taşınmaz mallar ve kaynaklarla ilgili sahiplik iddiaları, kadastro araştırmalarıyla belirlenecektir. Her ilde kamulaştırılmış gayri menkullerle ilgili değerlendirmeyi yapmak üzere, etkilenmiş topluluklardan iki temsilci de dahil beş daimi üyeden oluşan bir değerlendirme komitesi kurulacaktır. Değerlendirme sonuçlarından hoşnut olmayan toprak sahiplerinin itiraz etmek için yalnızca bir ay süreleri olacaktır. Üstelik, etkili bir itiraz bir avukatın hizmetini gerektirmektedir ki, en düşük gelir gruplarına dahil olan kişilerin bunu yapacak maddi güçleri olmayacaktır.

Buna ilaveten Atatürk Barajı'ya ilgili bazı davalarda kanıtlandığı gibi bazı avukatlar, kendi adlarına daha fazla para kazanmak için her köyden on-onbeş davayı birden üstlenmek suretiyle yeniden iskan olayını sömürmektedirler. Tipik bir itiraz davası bir yıl sürmekte ve yoksul köylüler için hem zaman itibariyle tüketici hem de masraflı olacak biçimde yerel mahkemeye gidilip gelinmesini gerektirmektedir. Birçok köylü ise ya itiraz etme hakkına sahip olduklarını bilmemekte ya da bunu bilse bile itirazın bir ay içinde yapılacağını bilmemektedir. Birçoğu zaten okuma-yazmayı bilmemektedir ve sözkonusu süreçten yılmaktadır. Bir kısmı yalnızca Kürtçe bilmektedir.

Bir dava başarılı olsa ve daha yüksek bir tazminata hak kazanılsa bile bu tazminat yıllar sonra ödenebilmektedir. Böylesi, ödeme yapmadığı için ceza ödemek zorunda olan yetkililere fazladan bir takım masraflar çıkartsa dahi ülkedeki yüksek enflasyon oranı, ödeme yapmamayı ödeme yapmaktan daha ucuz bir seçenek haline getirmektedir. Köylüler tazminat aldıkları zaman, fazladan eklenen miktar, enflasyon ile önemli ölçüde azalmaktadır.¹³⁸ Netice olarak sistem devlet lehine işleyen ve

¹³⁸ Birçok yorumcu enflasyonun yeniden iskan edilenler aleyhine çalıştığı konusunda anlaşıyor olsa da DSİ Genel Müdürü Profesör Dogan Altınbilek bunu kabul etmemektedir: “Eğer bir insan bir kent merkezine

ortalama olarak kararlaştırılmış tazminatın yalnızca altıda birinin ödenmesine yol açan boşluklarla doludur.

Tapu kaydı şartı aranmaksızın hızla tazminat verilmesini garanti eden doğru dürüst bir hukuksal çerçeve olmaksızın Türk Hükümeti'nin, Ilısu'dan etkilenen herkesin tazminat alacağı konusundaki güvencesi inanılır olmaktan yoksundur. Böyle bir hukuksal çerçeve olmadıkça İKK'lar Proje'yi desteklememelidirler.

Yeniden İskan ve Bölgesel Koşullar

Daha önceki Araştırma-İnceleme Heyetleri ile Ilısu hakkındaki bağımsız raporlar, çatışmalarla harabeye dönmüş ve henüz hiçbirisi kaldırılmamış olağanüstü hal yasalarına tabi olmaya devam eden bir bölgede adil bir yeniden iskan programının başarıya ulaşması konusundaki güçlükleri vurgulamışlardır. Kudat Raporu, güvenlik gerekçelerinin köylülere ulaşılmasını sınırladığına ve nüfus yoğunlukları ile sosyoekonomik statülerinin tam olarak değerlendirilmesini nasıl önlediğine işaret etmektedir.¹³⁹

Araştırma-İnceleme Heyeti, bölgede yürürlükte olan Olağanüstü Hal'in etkilerine ilişkin ilave kanıtlar bulmuştur. Heyet, yıldırıcı iklimin daha önceki yeniden iskan programlarının sonuçlarını nasıl olumsuz yönde etkilediğini duymuştur, Urfa'da, Atatürk Barajı'yla ilgili olarak şunları öğrenmiştir:

“İnsanlar itiraz (gayrimenkul bedellerinin yeniden değerlendirilmesi için) konusunda ya çok korkuyorlar ya da bu konudan habersizler... Bir insan bir kamulaştırma görevlisinin yanına yaklaşmayı göze alabilirse, kendisine bela çıkartan biri olarak bakılmakta ve kendi komşularını bile ürkütmekte...”¹⁴⁰

İnsan Hakları grupları, diğer NGO'lar ve bağımsız basın da sürekli olarak kapatılma tehdidi altındadırlar. Heyet, bir olayda, savaş sırasında askerler tarafından yerle bir edilmiş köylerin yerini gösteren bir harita bastırıldığı için dava edilen bir NGO; bir diğerinde de, üstünde mültecilere, pankart taşıyan kişilere ve göçmen kamplarına ilişkin fotoğraflar bulunan zararsız bir insan hakları posterini bastırıldığı için kapatılan bir NGO olduğunu öğrenmiştir.

Heyet'in nihai hükmü, uluslararası kabul görececek bir yeniden iskan planının temel ön şartlarının; konuşma özgürlüğünün, basın özgürlüğünün ve doğru dürüst istişarede bulunmak için gerekli olan dernek kurma özgürlüğünün var olmadığıdır. Örneğin, Ilısu Projesi'ni eleştiren ünlü bazı NGO'ların Türk Hükümeti tarafından tanınmaması özel bir endişe konusudur.

Bağımsız İzleme

Türk yetkililerin diğer birçok GAP projesinde, yeniden iskanla ilgili Türk yasalarına uymamış olmaları, yeniden iskan planının olmaması ve bölgedeki hassas siyasi durum ile biraraya geldiğinde İKK'ları, Ilısu Projesi'nin üstünde anlaşılmış uluslararası standartlarla uyumlu hale gelmesini güvence altına almak için bağımsız bir izleme kurumu oluşturulmasına destek verme konusunu ele almak için teşvik etmiştir.

Heyet böyle bir şartın karşılanacak gibi görünmediğini düşünmektedir. Heyet'in Ilısu Projesi'ne ilişkin bilgilerin açıklanması ve bağımsız yabancı uzmanlarla yapıcı bir diyalog kurulması doğrultusundaki istekleri, DSİ yetkilileri tarafından defalarca geri çevrilmiştir. Ayrıca sürekli polis tarafından izlenmiş

---

yerleşecekse kendisine bir ev verilmekte ve bu alanda rehabilitasyonu sağlanmaktadır... Yeniden ödemeye ilgili olarak ilk beş yıl ödemesiz dönemdir. Bu insanlar kendilerine verilen yeni evler için bu tarihten sonra, hiçbir faiz ödemediği yeniden ödeme yapmaya başlamaktadırlar. Enflasyon oranı yüzde ellinin üstünde olan bir ülkede bu bir armağan gibidir; zira yirmi yıl sonra ilk yatırım neredeyse bedavaya gelmiş olacaktır.” Bu analiz, yeniden iskan edilenlerin büyük çoğunluğunun, taşınmadan önce oturdukları evler için hiçbir yeniden ödeme yapmadıkları olgusunu göz ardı etmektedir. Bkz. Altınbilek D., “The Ilısu Dam Project,” Türk Büyükelçiliği, Water and Development in Southeastern Anatolia: Essays on the Ilısu Dam and GAP. Londra, 2000, s. 33.

¹³⁹ Kudat, s.30.

¹⁴⁰ Yerinden edilmiş köylülerle görüşme, 11 Ekim 2000.

olması da, NGO'larca daha önce dile getirilmiş olan, gerçek bir bağımsız izleme ihtimalinin bölgede var olan güvenlik önlemleri ile ciddi olarak kısıtlanmış olduğu yönündeki görüşü kuvvetlendirmiştir.¹⁴¹

2. Şart

“İrmağın üst tarafında, su kalitesinin muhafaza edileceğini güvence altına alabilecek kapasitede su işleme tesisleri için hazırlık yapınız”

Özellikle Diyarbakır, Batman ve Siirt'ten Dicle ırmağına karışan lağım ile diğer atıkların şimdiki düzeyinin, önerilen İlisu rezervuarının su kalitesini, kamu sağlığını tehdit edecek ve muhtemelen, sera etkisi yaratan gazlar içinde önemli bir ağırlığı olan metan gazının oluşmasına (ötrofikasyonuna) ve serbest kalmasına yol açacak biçimde azaltacağına ilişkin endişeler dile getirilmiştir. Bu konu, Proje (hala kamuya açıklanması beklenen) hazırlanan özgün Çevre Etkileri Değerlendirmesi'nde (ÇED) doğru düzgün ele alınmamış olsa da, bundan sonra, BK Hükümeti için Environmental Resources Management (ERM/Çevre Kaynakları Dairesi) tarafından hazırlanan bir masa başı çalışmasında gündeme getirilmiştir (bkz. yukardaki ss.30-31). ERM şuna dikkati çekmiştir:

“Bu, muhtemelen, yüksek bir ötrofikasyon potansiyeli olan derin bir rezervuar için muhtemel bir risk olduğu halde, baraj duvarının ardında hidrojen sülfür/metan izlemesi yapılacağına değinilmemiştir.”¹⁴²

Araştırma-İnceleme Heyet'i, kentlerdeki kanalizasyon sorunlarına ilişkin planlar hakkında bilgi almak amacıyla Diyarbakır ve Batman belediye başkanları ile görüşmüştür. Diyarbakır'da, 'Kreditansalt fuer Wiederaufba (fW)' aracılığıyla Alman Hükümeti'nden sağlanan fon ile yeni bir su işleme tesisinin ilk aşamasının yapım çalışmaları başlamıştır. Katılımcı firmalar arasında Lurgi Bamag GmbH, Passavant-Roediger Anlagenbau GmbH ve Vinsan Veziroğlu İnşaat Sanayi ve Tic. A.Ş. bulunmaktadır. Batman'da kısa bir zaman içinde bir fizibilite çalışması yapılacaktır ama henüz ihale edilen bir tesis yoktur ve projenin finansmanı da hala gerçekleştirilmemiştir.

Heyet, bu inisiyatifleri sevinçle karşılamaktadır. Diyarbakır'da planlanmış projenin, şu anda kentin karşı karşıya olduğu ciddi kanalizasyon sorunlarına çare olması için daha alınacak çok yol vardır. Üstelik Heyet, yeni atık su işleme tesisinin İlisu rezervuarının su kalitesini güvence altına almaya yetmeyeceğinden endişe duymaktadır. Bütün önerilen planlar gerçekleşse bile Diyarbakır'daki (nüfusunun şu anda birbuçuk milyon civarında olduğu tahmin ediliyor) kanalizasyon atıklarının yüzde yirmisi yine de kanalizasyon sistemine bağlanmamış olacaktır. Ayrıca Dicle'ye atıklarını boşaltan

¹⁴¹ Sulzer Hydro'dan Heinz Lienhard'a mektup, Bern Deklarasyonu ve diğerleri, 6 Ekim 1999.

¹⁴² ERM, “Environmental Review of İlisu Dam Project: Desk Review of EIA and Associated Documents,” BK Export Credits Guarantee Department (İhracat Kredileri Garanti Dairesi), Aralık 2000, s.9.

fabrikaların bu sisteme bağlanıp bağlanmayacakları da belli değildir.¹⁴³ Bu 300-400 bin kişinin atıklarını işlenmeden bırakarak rezervuardaki suyun kalitesinde muhtemelen ciddi sonuçlara yol açacaktır. Buna ilaveten Diyarbakır Barosu tarafından Heyet'e, halkın musluk suyu ve atık su için ödeme yaptığı söylenmiştir. Bu, Diyarbakır'da iskan edilenlerin de ödeme yapacakları anlamına gelmektedir ve hak kazandıkları tazminat paketinin bunu içerip içermediği belli değildir. Batman'da ise, yukarıda da belirtildiği gibi atık su işleme tesisleri hala fizibilite aşamasındadır.

Heyet'in nihai hükmü, bu şartın yerine getirilmemiş olduğu ve Diyarbakır, Batman ile Siirt'te tamamlanmış proje planları ve finansman açısından yüzde yüzlük bir kapsamla garanti edilmediği sürece de yerine getirilemeyeceğidir. Heyet ayrıca, Sulzer Hydro tarafından üstlenilen gözden geçirilmiş ÇED'in, bölgedeki ekonomik büyümeyle birlikte artacağı benzeyen sanayi atıklarının yeterince işlenip işlenmeyeceğini ve bölgedeki yönetim rejiminin sisteminin doğru düzgün idare edilmesine izin verip vermeyeceğini de sınımasını tavsiye etmektedir.

Resimaltı

Evlerini, hayatları ve geçim kaynaklarını İlisu Barajı'na feda edecek onbinlerce insan için hala basılmış bir yeniden iskan planı yoktur. Heyet, uluslararası ihracat Kredisi kuruluşlarına, ihracat kredisi desteği Gerektiren İlisu gibi projelerin insan hakları açısından da değerlendirilmesi ve bu değerlendirmelerin kamuya açıklanması konusunda bakı yapmaktadır.

¹⁴³ Diyarbakır Mimarlar Odası ile görüşme, 13 Ekim 2000.

3. Şart

“İrmağın alt tarafında, yeterli akıntının sürekli muhafaza edileceği konusunda bir güvence veriniz”

Türkiye'nin ırmağın alt kısmındaki devletlere su vermeyeceğinden korkulduğundan Suriye ile Irak, Ilısu Projesi'nin ırmağın alt kısmına yönelik etkilerinden duydukları endişeyi dile getirmişlerdir. Türkiye'nin, uluslararası hukuk çerçevesinde, Dicle'nin paylaşılan suları üstündeki haklarına tecavüz etmesi muhtemel herhangi bir proje konusunda komşularıyla istişare etmek yükümlülüğünü taşıdığı kabul eden Birleşik Krallık Hükümeti, “Komşu ülkelerle gerekli istişarelerin yapıldığına ilişkin basılı bir güvence” olması gerektiğini beyan etmiştir.¹⁴⁴ Henüz böyle bir istişarede bulunulmuş değildir (bkz. yukarıda s.36).

Baraj suyunun bölgedeki komşu ülkelerle iktidar ilişkilerini etkileyeceği görüşü, “Suriye ve Irak ile çatışma konusu olduğunun, Heyet'le yaptığı bir görüşmede, [Ilısu dahil GAP sistemi içindeki barajların] kullanılabilir su miktarı azaldıkça hükümet daha da korumacı bir hale gelecek ki bu da çatışmayı artıracak. Eğer adil bir plan olmazsa ciddi bir çatışma olacak,” diyen Diyarbakır Belediye Başkanı tarafından da paylaşılmaktadır.

Üstelik Türkiye ile güneydeki komşuları arasındaki gergin siyasi ilişkiler gelecek yıl, faaliyette olan barajların rezervuarlarını etkilemiş olan susuzluğu gidermek için hem Dicle'nin hem de Fırat'ın akıntılarında daha fazla suyu bloke etme ihtiyacı yüzünden kolayca daha da kötü hale gelebilecektir. Geçtiğimiz yıl Türkiye'nin doğusunu etkileyen şiddetli kuraklık yüzünden, Türkiye ulusal üretiminin beşte birini karşılayan Keban, Karakaya, Atatürk ve Kargamış hidroelektrik santrallerinde su seviyesi, son on yılın en düşük düzeyine inmiştir. Resmi görevliler, barajlardaki su düzeylerinin, normal hallerine dönmeleri için dört ya da beş yıl geçmesi gerekecek kadar azaldığını söylemişlerdir.¹⁴⁵ Bu durum, Türkiye'nin tek taraflı olarak Fırat'ın ırmağın alt kısmına verdiği su miktarını, daha önce söz verdiği saniyede 500 metreküp seviyesinden saniyede 160 metreküpe indirmesine yol açmıştır. Su seviyesinin şu anda çok düşük olması olgusu ayrıca Ilısu'nun, Türkiye'nin gelecekteki enerji ihtiyacını karşılaması konusunda da kuşku yaratmaktadır (bkz. ss.89-91).

¹⁴⁴ Lean, G. “Dam backed by Blair flouts international law, says Syria/Suriye, Blair'in desteklediği barajın uluslararası yasaları hiçe saydığını söylüyor,” The Independent on Sunday, 16 Temmuz 2000.

¹⁴⁵ Bkz. Water Power and Dam Construction, Willington Yay. Ltd., 30 Eylül 2000.

Baraj yalnızca uluslararası iktidar ilişkilerini etkileyecek de değildir: Ayrıca, ırmağın alt kısmında, özellikle de Irak'ta yaşayan insanların geçimlerini ve kalkınma şanslarını da etkileyecektir. Bu işin yükünü en çok yoksul köylülerin ve geçimlerini doğrudan nehir suyundan sağlayanların çekeceği anlaşılmaktadır. Heyet, Ilısu'nun alt akıntıya ilişkin muhtemel etkilerini doğrudan araştırmış değildir. Ne var ki projeyi değerlendiren bağımsız mühendisler Heyet'e, proje destekçilerinin iddialarının aksine Ilısu'nun yalnızca elektrik üretmesinin amaçlanmadığını söylemişlerdir. Ilısu Barajı'nın, Cizre'de 66 bin hektar toprağı sulaması planlanmış 45 metrelik bir sulama barajıyla bağlantılı olarak işletilmesi planlanmaktadır. Ilısu rezervuarının suyu, söz konusu barajı beslemek ve sulama suyunun yıl boyunca aynı düzeyde kalmasını sağlamak için kullanılacaktır. Dolayısıyla, alt akıntıya etkileri ele alınırken, daha küçük olan hacmine bağlı olarak Cizre'nin inşaatı Ilısu'dan üç yıl sonra başlayacaksa da, iki proje tek bir proje olarak değerlendirilmelidir.

Heyet'e ayrıca, Ilısu Barajı'na, rezervuar hacminin maksimum, yani 11 milyar metreküp olmasını sağlayacak biçimde yer seçildiği söylenmiştir. Dicle üstünde aynı miktarda enerji sağlamaya müsait (3 milyar 8 yüz milyon kWh/yıl), ama rezervuarları önemli oranda daha küçük olan başka noktalar da bulunmaktadır. Buna yönelik yorumlardan bir tanesi, Ilısu'da öngörülen rezervuar hacminin, Suriye ve Irak'a verilen alt akıntının kontrolüne izin verecek ölçüde yeterli su stokunu güvence altına alma arzusundan kaynaklanan siyasi bir tercihi yansıttığı yönündedir. Heyet, Ilısu taraftarlarının Barajı destekleme gerekçeleri arasında en önemlilerinden birinin söz konusu barajın Türkiye'ye, bölgede siyasi denetim uygulama gücü vereceği yönündeki inanç olduğuna işaret etmektedir. Bir siyasi polisin Heyet'e söylediği gibi: "Baraj güç demektir. Suyun sahibi olan gücün de sahibi olur."

Heyet, DSİ'den proje dokümanlarını istemiş, ancak hiçbir projenin hiçbir dokümanının kamuya açık olmadığını ve inşaat başlayıncaya kadar da olmayacağını öğrenmiştir.

Cizre ile Ilısu arasındaki bağ, ırmağın alt akıntısına ilişkin etkilerin ancak iki baraj bir arada değerlendirilir ise doğru düzgün değerlendirilmiş olacağını akla getirmektedir. Bu yüzden de Heyet, bir bütün olarak ırmak havzasındaki iki projenin kümülatif etkilerinin tam anlamıyla değerlendirilebilmesi için, herhangi bir ihracat kredisine ilişkin olarak stratejik bir çevre değerlendirmesinin de onay için şart haline getirilmesi çağrısında bulunmaktadır. İhracat kredisi kuruluşları ayrıca, önerilmiş Cizre Barajı'yla bağlantısını göz önünde bulundurarak, proje destekçilerinin Ilısu Projesi'nin doğasının yanlış aktarmış olup olmadıklarını soruşturmak da isteyebilirler.

4. Şart

“Hasankeyf”deki arkeolojik mirasın büyük kısmının mümkün olduğunca korunması için ayrıntılı bir plan geliştiriniz”

Bölgeyi daha önce, 1999 yılının Eylül ayında ziyaret eden bir Heyet, Hasankeyf’i gezerken tek bir arkeoloji ekibinin yalnızca sınırlı bir sit alanı üstünde çalışmalar yürüttüğünü saptamıştır. Profesör Oluş Arık tarafından yönetilen bu çalışma zaman ve para yoksunluğu yüzünden ciddi bir biçimde dar bir çalışma olmuş ve sit alanında yalnızca çok küçük bir kazı çalışması yapılmasıyla sonuçlanmıştır. Ekim 2000 tarihinde Bölge’ye giden Heyet, araştırma kazılarının bu bölgede hangi ölçüde çoğaldığını ya da genişletildiğini saptamaya çalışmıştır. Heyet, özellikle aşağıdaki amaçlar doğrultusunda hareket etmiştir:

- Hasankeyf’deki ve bölgede rezervuarın suları altında kalacak olan arkeolojik açıdan fevkalade önemli diğer tarihi sit alanlarının analiz edilmesi için şu anda hangi metodolojilerin kullanıldığını keşfetmek.
- Hasankeyf’deki ve fevkalade önemli diğer sit alanlarındaki arkeolojik değerlerin bir bölümünü ex situ [Lat. kendi yerinin dışında bir yerde anlamına/Ç.N.] muhafaza etmek amacıyla hangi planların yürürlüğe sokulduğu keşfetmek.
- Anıtlarının, mezarlıklarının ve tapınma yerlerinin kendileri için önemi ve anlamı hakkında yerel nüfusla yürütülmekte olan istişare sürecinin boyutunu veya böyle bir sürecin olup olmadığını keşfetmek.

Heyet öncelikle, Belkis/Zeugma sit alanındaki Birecik Barajı’na bir ziyaret yapmıştır. Bu alanda başvurulabilecek herhangi bir arkeolog bulunamamıştır. Zeugma’daki kazılar titizlikle belgelenmiştir ama bütünüyle yetersizdirler. Birecik Barajı’nın inşaat ve dolum hızı, uygarlığı, şu anda rezervuarın dibinde yatmakta olan olağanüstü önemli kalıntıların belgelenmesi ve haritalarının çıkartılması şansından kesin olarak yoksun bırakmıştır. Tahrip edildiği bilinenler, en azından, bir Roma lejyon kalesi, bir Roma hamamı ve Erken Bronz Çağı’ndan kalma bir mezarlıktır. Buna ilaveten Zeugma’daki Roma villalarında bulunan sayısız mozaik ve fresk de kaybedilmiştir. Ayrıca kaybedilen Apema’da bulunan kadim yerleşim yerindeki ve Tilobur, Tilbes, Tilmusa ve Horum kümbetlerindeki kültürel ve doğal zenginliklerdir. Avrupa Birliği üyesi olmaya aday bir ülkede böylesine kontrolsüz bir arkeolojik tahribatın akla sığmaz olduğuna değinmeye de gerek vardır.

Heyet, yuvalarından ve buna bağılı miraslarından zorla ayrılmış ve geleneksel mekanlarında ibadet etmeye veya aile mezarlarını ziyaret etmeye artık imkan bulamadıklarını için derin bir keder içinde olan yeniden iskan edilmiş toplulukların bir kısmıyla görüşme fırsatı bulmuştur. Özet olarak Birecik'te bölgenin arkeolojik mirasının küçücük bir bölümünü koruma altına almak için öylesine bir hızla yapılmış olan çalışma, hemen hemen her açıdan utarılacak kadar yetersiz olmuştur. Sit alanında saate karşı yarışarak çalışan arkeologların olağanüstü başarıları, ancak Hükümet'le yapılan, rezervuar dolmazdan ve sit alanı yok olmazdan önce çalışma lisanslarının birkaç hafta uzatılmasıyla sonuçlanan müzakerelerden sonra mümkün olmuştur. Arkeologlar, kurtarılan mozaiklerin kendi türlerinin en göze çarpan örnekleri olduğunu kabul etmektedirler.

Heyet daha sonra Hasankeyf'i ziyaret etmiştir. Heyet, anlaşıldığı kadarıyla çalışmaları yaz mevsimiyle sınırlı olduğundan sit alanında çalıştıkları düşünülen arkeologların hiçbirleriyle temas kurmayı başaramamıştır. Birçok arkeolojik buluntunun ex situ muhafaza altına alınmak üzere şimdiden taşındığı anlaşılmıştır. Topluluğun önde gelen kişileri tarafından Heyet'e, on yıl kadar önce bölgenin havadan uçaklarla araştırılmış olduğu söylenmiştir. Ne var ki bu fotoğraflama çalışmasının, arkeolojik bir araştırma değil ve fakat bir keşif operasyonunun bir parçası olduğu düşünülmektedir. Sit alanın çeşitli kısımlarında belli bir miktar etiketleme çalışması yapıldığı görülmektedir. Bazı profesyonel arkeologları da bünyesinde barındıran Diyarbakır Mimarlar Odası, DSİ'nin desteğiyle Ankara'daki Ortadoğu Teknik Üniversitesi tarafından taşınması mümkün olan parçaların belirlenmesi amacıyla bir program yürütülmeğe de bu programın yalnızca anıtsal parçaları belirlemek ve bunların taşınabilir olup olmadıklarını saptamak üstünde odaklandığını bildirmiştir. Böyle bir program, böylesine kompleks ve yaşlı bir sit alanının arkeolojik açıdan yeterli bir biçimde araştırılması konusunda bir başlangıç bile oluşturamamaktadır. Böyle bir araştırma her biri belli bir konuyla ilgili bir alanda uzman olan kişilerin koordinasyonunu gerektirecektir. Hasankeyf tarihini oluşturan bir dizi farklı dönemin uzmanlarıyla görüşen Heyet üyelerine, yalnızca Hasankeyf'de değil ve fakat çevresindeki kilometrelerce alanda yaşamış ve kendilerini farklı biçimlerde ifade etmiş çok sayıda farklı uygarlık hakkında bilgi verilmiştir, Hasankeyf'te suların altında nelerin kaybolacağını, malzemenin çoğu, aynı yerde daha sonra yaşamış uygarlıkların kalıntılarının altında olduğundan, hiçbir şekilde tahmin etmek mümkün değildir.

Heyet'e sürekli olarak Hasankeyf'in sular altında bırakılmasının Türk yasalarına aykırı olduğu ifade edilmiştir. Heyet'le görüşen önemli bir avukat şunları söylemiştir: "Hükümet'in yasal olarak bu projeyi hayata geçirmesi mümkün değil, çünkü Hasankeyf, birinci dereceden sit alanı..."¹⁴⁶ Hasankeyf, 1978 yılında ve ardından yeni bir kararname ile 1980 yılında ulusal olarak korunan sit alanları arasına girmiştir. Dolayısıyla kentin sulara gömülebilmesi için Diyarbakır'daki Anıtlar Yüksek Kurulu'nun izni gerekmektedir. Avukat, bu kuruldan izin alınmadığı takdirde Hasankeyf'in suyun altına gömülmesinin yasal olmayacağı tartışmasını yapmıştır.¹⁴⁷ Kültür Bakanlığı tarafından atanan kurul henüz baraj inşaatı için izin vermiş değildir. 2000 yılının Mart ayında bir toplantı yapılması planlanmışsa da İKK'lar tarafından empoze edilen şartların da hesaba katılabilmesi için ertelenmiştir. Heyet projeye katkıda bulunan İKK'ların, kendi yönetmelikleri çerçevesinde, ev sahibi ülkenin yasalarına ters düşen faaliyetleri desteklemekten men edilmiş olduklarını hatırlatmaktadır. Bu bağlamda İstanbul'lu avukat Murat Cano tarafından, Baraj'ın yasal olmadığı iddiasıyla açılmış olan dava önem kazanmaktadır.

11. Kutu

Murat Cano Davası

Heyet'deki avukatlar, İstanbul Barosu üyesi bir avukat olan Murat Cano'yla görüşmüşlerdir. Hasankeyf ile bölgenin zengin ama büyük ölçüde keşfedilmemiş tarihi ve arkeolojik mirasının Türk ulusundan daha geniş bir kamuoyuna ait olduğunu gözlemlemiş olan Cano, Avrupa Birliği üyelerinin,

¹⁴⁶ Diyarbakır Barosu üyeleriyle yapılan görüşme, 13 Ekim 2000.

¹⁴⁷ Görüşülen kimselerin birçoğu, istihza ile, insanların bu kentte yeni binalar inşa etmesini önlemek için, resmen Hasankeyf'in korumalı statüsünden yararlanıldığına değinmişlerdir. Bu, yerli halk için değerli bir geçim kaynağı sağlayabilecek olan turizm olanaklarını kısıtlamıştır.

gelecek kuşakların yararına olmak üzere bu mirasın korunmasını güvence altına alma sorumluluğunu taşıdıklarını tekrarlamıştır. Türk Hükümeti'ne karşı açılan bir davanın davacısı durumundadır. Ülkenin daha fazla elektrik üretimine ve sulamaya ihtiyacı olduğunu bütünüyle kabul ve teslim etmekle birlikte, bu özel projeye ilgili olarak halen bir yürütmeyi durdurma kararı alınmasını ve Sulzer Hydro ile ABB Power Generation ile yapılmış sözleşmelerin iptali için bir karar alınmasını talep etmektedir.

Açtığı davanın temel dayanakları şunlardır:

1. Hasankeyf, dünyanın en önemli kültür varlıklarından biridir.
2. Ilısu Projesi tasarlanırken Hasankeyf'in önemi hiç hesaba katılmamıştır.
3. Proje, Türk yasalarına ters düşmektedir. Cano, Ilısu'nun özellikle şunlara ters düştüğüne inanmaktadır: (i) Geçmiş kültür varlıklarının korunmasına dair Türk yasaları, (ii) Arkeolojik mirasın Korunmasıyla ilgili Avrupa Konvansiyonu çevresinde Türkiye'nin uymakla yükümlü olduğu kararlar, (iii) Kamu projeleri ya da özel projeler yüzünden tehlikeye giren kültür varlıklarının korunmasına ilişkin UNESCO ilkeleri ki bunlar ilgili bölgedeki kültür varlıklarının envanterinin yapılmasını ve projenin, söz konusu varlıkların in situ [Lat. kendi yerlerinde, ÇN] korunması sağlanacak biçimde tasarlanmasını gerektirmektedir. Aynı ilkeler ayrıca, önemli anıtlar tehdit altında olduğunda alternatif projelerin geliştirilmesini ve söz konusu anıtların kendi yerlerinde korunmasını da gerektirmektedir.
4. Şimdiki plan çerçevesinde Hasankeyf'teki çok sayıda arkeolojik kalıntının korunması yalnızca kazı yapılması ve dokümantasyon işleriyle sınırlıdır.
5. Hasankeyf'in yerinin değiştirilmesi, sit alanının doğasından ve kalan zamanın sınırlı olmasından ötürü mümkün değildir.
6. Uzun vadeli çıkarlar, özellikle bölgede turizmden elde edilebilecek gelirler, projenin ekonomik doğrulaması yapılırken gözardı edilmiştir.
7. Hasankeyf'in suların altında kalmasına yol açmayacak alternatif projeler gözönüne alınmamıştır.

Cano davasına 12 Ocak 2000 tarihinde Ankara İdare Mahkemesi'nde başlanmıştır. Bu mahkeme, davanın, halen sürmekte olduğu Diyarbakır İdare Mahkemesi'ne aktarılması yönünde hüküm vermiştir.

Yerel halktan önemli kişilerle yapılan karşılıklı konuşmalar ayrıca özellikle, kültür mirasına, Hasankeyf'te birbirini izlemiş anormal genişlikte, onbin yıllık zaman dilimine ilişkin derin ve kalıcı bir duyarlılığı da ortaya çıkartmıştır. Dahası bu konuşmalar, bu önemli kişilerin, hem bu kasaba mirasını koruması için gereken fonların açılığını çektiği hem de korunmalı statüsü yüzünden turizm sayesinde gerekli fonları yaratmaktan da alıkonduğu için, özellikle son otuz yıldır Hasankeyf'in zorla çökertildiğini düşünmekte olduklarını göstermektedir. Mimarlar Odası ayrıca "tarihi sit alanları sanki, içinde yaşayan kişiler oradan ayrılmazlarmış gibi bir anlam taşıyorlar; önemli olan, Hasankeyf'in bütünüyle kurtarılması gerektiğini söylemek..." yorumunu yapmıştır.

Arkeologlar, bu alanda daha şimdiden büyük buluşlar yapmış durumdadırlar. Örneğin yakın zamanlara kadar Hasankeyf'in, tarihi 14. yüzyıl'daki Eubyan dönemine kadar uzanan Külliye Medresesi'nin kurulduğu yer olduğunu kimse bilmiyordu. Söylenceye göre medresenin, yılın her günü için bir odası bulunmaktaymış. Kadim Sultan Süleyman camisinin yakınında olan bu kalıntılar 1986 yılında keşfedilmiş, ancak keşif yayınlanmamıştır. İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Profesör Metin Ahunbay başkanlığında bir ekip, şimdilerde yeni kazılara başlamışlar ve 2000 yılının yazında 110 öğrenci iki ay süreyle bu kazıda çalışmıştır. Kültür Bakanlığı bu yakınlarda Hasankeyf'i ziyaret ederek insanlara, altı aylık çalışma için daha bütçenin tahsis edilmiş olduğunu açıklamıştır. Bu paranın kimler tarafından kullanılabilceği ise belli değildir.

Hasankeyf alanının neleri kapsadığını anlamak için gelişmiş bir metodoloji kullanılıp kullanılmadığını belirlemek mümkün değildir. Ne var ki köylüler, yakın zamanlarda, magnetometri, dirençölçer ya da

toprakaltı radarı kullanılmak suretiyle herhangi bir jeofizik araştırması yapılmadığını iddia etmişlerdir. Köylülerin gördüğü sınırlı bir fiziksel kazıdır: Dolayısıyla yerin üstünde olanlar dışında yerin altında nelerin kaybolacağını bilmek imkansızdır. Heyet'e, Hasankeyf ve civarında ailelerin oturmakta oldukları, dağın yüzüne yüzyıllar önce kazılmış mağara evlerden bu yakınlarda çıkmış olan insanlar yol göstermişlerdir.¹⁴⁸ Bu aileler arzuları hilafına yaşadıkları mağaralardan nehrin kıyısına kurulmuş olan ve tatmin edici bulmadıkları ev birimlerine taşınmaya zorlanmışlardır. Bu alandaki buluntuların korunması için nasıl bir plan yapılırsa yapılsın, bu kadim mağaraları koruma imkanı yoktur; çünkü baraj devreye girer ise bunlar kaçınılmaz olarak suyun altında kalacaklardır. Bu mağaralar, bu sit alanının özünün bir kısmı; hem de yerine konması mümkün olmayan bir parçasıdır. Gerçekten de bu alanın böylesine bir uluslararası tezahürat almasının gerekçesi bu mağaralardır. Dahası Heyet, kasabada, yerin altına gömülü kültür hazinesi hakkında doğru fikir verecek herhangi bir dikey kazıyı inceleme imkanı bulamamış olsa da Oluş Arık, kısa bir süre önce toprağın altındaki arkeolojik değerlerin gerçekten de pek fazla olduğuna işaret etmiştir.¹⁴⁹

12. Kutu

Hasankeyf ve Türkiye'nin Uluslararası Yasalar ile Avrupa Yasaları Çerçevesindeki Yükümlülükleri

1. Türkiye, 1972 tarihli Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Konvansiyon'un taraflarından biridir. Konvansiyon bağlamında kültürel ve doğal mirasın bir tanımı yapılmıştır. 1. madde, Konvansiyon'un amaçları çerçevesinde nelerin kültürel miras olarak kabul edileceğini tarif etmektedir:

“Anıtlar: Mimari çalışmalar, anıtsal heykel ve resim çalışmaları, arkeolojik değeri olan unsurlar veya yapılar, yazıtlar, mağara yerleşimleri ve tarih, sanat ya da bilim açısından belirgin bir evrensel değer taşıyan çeşitli unsurların kombinasyonu;”

“Bina grupları: Mimarilerinden, homojen oluşlarından ve manzara içindeki yerleşimlerinden ötürü tarih, sanat veya bilim açısından belirgin bir evrensel taşıyan ayrı ayrı ya da bağlantılı bina grupları;

“Sit alanları: Tarihi, estetik, etnolojik ya da antropolojik açılarından belirgin bir evrensel değer taşıyanlar da dahil insan yapısı ya da insanla doğanın ortak yapısı çalışmaları ve alanlar;”

İlusu Barajı'nın sular altında bırakacağı alanın, Konvansiyon'un 1. maddesindekinden daha iyi nasıl tanımlanacağını düşünmek zordur. 1. maddenin kapsamına giren anıtların, bina gruplarının ve sit alanlarının hepsi de mevcuttur. Kavrayışlı Türk yasama sistemi Konvansiyon kapsamındaki yükümlülükleri kabullendiği halde, tahmin edilmesi mümkün bir gerekçeyle Hasankeyf'i korumak için tasarlanmış olan yasalar yürürlüğe sokulmamaktadır.

8. Türkiye 1992 yılının Ocak ayında Arkeolojik Mirasın Korunmasına Dair Avrupa Konvansiyonu'nu (gözden geçirilmiş) imzalamıştır. Ne var ki bu antlaşmayı 1999 yılının Kasım ayına kadar onaylamamıştır. Konvansiyon Türkiye'de 2000 yılının Mayıs ayında yürürlüğe girmiştir. 1. Maddesinde Konvansiyon'un amacının, Avrupa'nın kolektif hafızasının bir kaynağı ve tarih ile bilim çalışmalarının bir enstrümanı olan arkeolojik mirasın korunması olarak ifade edilmektedir. Arkeolojik miras ise, insanoğlunun geçmiş dönemlere ilişkin bilimum kalıntıları, nesnelere ve diğer izler olarak tanımlanmıştır. Bunlara yapılar, inşaatlar, bina grupları, gelişmiş siteler, taşınabilir nesnelere, diğer türden anıtlar gibi, ister toprağın

¹⁴⁸ Hasankeyf'de 1967 yılından önce doğan insanların çoğu mağaralarda doğup büyümüştür; bu, Hasankeyf sakinlerinin yüzde seksenine tekabül etmektedir.

¹⁴⁹ Young, P. Tarafından Arık'tan alıntı yapılmıştır; “Hasankeyf: a citiy in peril/tehlike içindeki kent,” History Today, Kasım 2000, cilt 50(11), ss.3-4.

üstünde ister suyun altında olsun muhtevaları da dahildir.

Konvansiyon'un 2. maddesiyle taraflar arkeologların, arkeolojik açıdan ilgi konusu olan sit alanlarının korunması, muhafaza altına alınması ve geliştirilmesi için dengeli stratejiler oluşturulmasını sağlayacak politikalar üretmek üzere biraraya gelmelerini sağlamayı üstlenmektedirler. 5. maddede bunun, "sit alanıyla ilgili bilimsel bir çalışma yapılması ve bulguların basılması için yeterli zaman ve kaynak tahsis edilmesini" içerdiği açıklanmaktadır. Araştırma-İnceleme Heyeti, yetkililerin Konvansiyon bağlamındaki bu yükümlülükleri gösteren bir belirtiye rastlamamıştır.

İhracat kredi kuruluşlarınca empoze edilen arkeolojik kurtarma şartı Hasankeyf'in, su altında kalacak olan, kültürel açıdan önemli yegane sit alanı olduğunu ima eder gibidir (bkz. yukardaki Dünya Arkeoloji Kongresi tartışması, ss.33).¹⁵⁰ Bu böyle değildir. Uluslararası arkeolojik ilgi, bu alanın insanlığın avcılık-toplayıcılıktan yerleşik tarıma geçişini kavramasının hayati öneme haiz bir parçasını oluşturan bir dizi alandan biri olduğunu ortaya çıkartmıştır. Arkeoloji topluluğu artık, baraj inşaatı için gerekli tahmini yedi yıllık sürenin, bunun ardından gelecek sel ile kaybolacak olan şeylerin titiz ya da tam bir araştırmasını yapmak için fevkalade yetersiz olduğunu açıkça anlamaya başlamıştır. Arkeoloji mesleğinin üyeleri, bu sit alanının da en az, keşfedilmesinin üstünden yüz yıl geçtiği halde hala kazıları süren Efes kadar önemli olduğu görüşünü benimsemektedirler.

Söz konusu sit alanlarını bilen arkeoloji profesyonelleri arasındaki bazı kaynaklara bakılırsa, böylesi zaman çerçeveleri normdur. İlisu Projesi'nde kazı için düşünülen hızlandırılmış zaman çerçevesi gerçekçilikten uzak ve uydurmadır. Heyet, baraj inşaatı zaman çizelgesinin getirdiği zaman ve para kısıtlamalarının, etkilenen alandaki arkeolojik zenginliğin tam olarak ve uzmanca saptanacağına ilişkin iddiaları saçmalık haline dönüştürdüğü hükmüne varmıştır.

Öte yandan, arkeoloji profesyonelleri arasındaki bazı kaynaklara göre, uluslararası arkeoloji ekiplerinin bulguları da aynı biçimde açıklanmamıştır ve bütün bulguların ihracat kredi kuruluşlarına tam olarak aktarılıp aktarılmadığı belli değildir. Heyet, Türk yetkililer tarafından izin verilmedikçe bu bulguları ayrıntısıyla ortaya çıkartamayacaktır. İhracat kredi kuruluşlarını kuvvetle, hem kendileri hem de toplumun tamamı için bu bilgilerin kamuya açıklanması için izin talebinde bulunmaya davet ediyoruz

Heyet ayrıca, bölgeyle ilgili olarak doğru düzgün kotarılacak bir arkeoloji araştırmasının, etkilenecek yerel topluluklarla doğru düzgün istişareyi içermesi gerektiğini tavsiye etmektedir. Heyet, Dünya Arkeoloji Kongresi'nin yerel değerlerin maddi kültür tarihçeleri üstüne oturduğu ve dolayısıyla herhangi bir araştırma teması çerçevesinde önceden gündeme getirilen araştırma sorularının, dışardan keyfi olarak atanmalarını (çoğunlukla arkeologlar, bürokratlar ya da tarihçiler ki bunların birçoğu hayatlarında sözkonusu bölgenin yakınlarında bulunmamışlardır) ya eşit önemde ya da daha önemli olması gerektiği doğrultusundaki görüşlerini kabul etmektedir (bkz. yukarda s. 33). Geçtiğimiz yaklaşık beş yüz yıl boyunca bölgede yazılı kayıtların/tarihin varlığı son derece sınırlı olduğundan bu, iki kat önem kazanmaktadır. Heyet Türkiye'deki başlıca profesyonel arkeologlar birliği olan ICOMOS-Türkiye'nin "Uzun vadede İlisu Barajı sosyal, kültürel ve çevresel bir felaket olacaktır" beyanında bulunmuş olduğuna dikkati çekmektedir.¹⁵¹

¹⁵⁰ BK Hükümeti'nin İlisu'nun daha büyük çapta etkileri olacağını kabul ettiğine inanmak için bazı gerekçeler vardır. ECGD'den sorumlu Devlet bakanı Richard Gabon, 21 Ocak 2000 tarihli bir mektubunda şunu ifade etmektedir: "[Elden geçirilmiş Çevre Etkisi Değerlendirmesi'nin] İlisu için arkeolojik kurtarma konusundaki önerilere ilişkin daha fazla bilgi içereceğini umuyoruz. Ayrıca geçen yılın yayını "Salvage Project of the Archaeological Heritage of the İlisu and Carkemish Dam Reservoirs Activities in 1998" (ISBN 975-429-152-7) hakkında da bilgi edinmiş olabilirsiniz." Bu, ilk dolan o olduğundan Kargamış'a yoğunlaşmış olmakla birlikte, İlisu'ya ilişkin arkeolojik kurtarma çalışmalarının ön hazırlıklarının başlatıldığını ve Hasankeyf'in ötesine geçeceğini aşikar hale getirmektedir. 1999 etkinliklerine ilişkin raporun da kısa süre sonra basılacağını öğrenmiş bulunuyoruz.

¹⁵¹ ICOMOS 2000, Heritage at Risk. ICOMOS World Report 2000 on Monuments and Sites in Danger, K.G. Sauer, Münih 2000.

Nihai Hüküm

Araştırma-İnceleme Heyeti ihracat kredi kuruluşları tarafından empoze edilmiş dört şartın henüz yerine getirilmediği ve yakın zamanda getirilmesi umudunun da uzak olduğu niha hükmüne varmıştır. Bu yüzden de İKK'lara, projeyi desteklemekten vazgeçmeleri için baskı yapacaktır.

Üçüncü Bölüm

İlisu, Barajlar ile İlgili Dünya Komisyonu ve İKK Reformu

İlisu'ya destek vermeyi düşünen ihracat kredisi kuruluşlarınca ortaya konan dört şartın Türk yetkililerce karşılanması sürecini ya da böyle bir sürecin olup olmadığını değerlendirmenin yanı sıra Heyet aşağıda sıralanan görevleri üstlenmiştir:

1. Karşılanmış olsalar bile dört şartın, söz konusu projeyi GELİŞMEKTE OLAN uluslararası en iyi uygulama düzeyine çıkartıp çıkartmadığını değerlendirmek. Heyet, World Commission on Dams (WCD/Barajlarla ilgili Dünya Komisyonu) tarafından geliştirilmiş olan yeni yönetmelikler ışığında İlisu'yu yeniden gözden geçirmekle görevlendirilmiştir.
2. İlisu'ya ilişkin anlaşmazlıklara katkıda bulunmuş olan destekçi İKK'ların uygulama ve prosedür açısından toplu yönetim hatalarını tanımlamak; söz konusu hataların, OECD İhracat Kredileri Çalışma Grubu'nun yeni prosedürleri göz önünde tutularak hangi boyutlara ulaştığını belirlemek ve düzeltici aksiyonlar önermek.
3. BK Hükümeti'nin İlisu konusunda devam etmekte olan desteğinin BK Export Credits Guarantee Department (ECGD/İhracat Kredileri Garanti Dairesi) tarafından geliştirilmiş olan yeni prosedürlerin ışığında haklı sayılıp sayılmayacağını değerlendirmek.

Heyet'in bu konulardaki bulguları aşağıda detaylandırılmıştır.

BİRİNCİ KONU: ILISU VE GELİŞMEKTE OLAN ULUSLARARASI EN İYİ UYGULAMA

İhracat kredisi kuruluşları, İlisu konusunda koydukları dört şartın ölçüleceği standartlar konusunda şart koşmamışlardır. Örneğin yeniden iskanla ilgili olarak yalnızca "uluslararası standartlar" uygun bir planın hazırlanması gerektiğini beyan etmekle yetinmişlerdir.¹⁵¹

İKK'lar şartlarını koşmuş olduklarından, hidroelektrik sanayisi için yeni yönetmelikler hazırlamakla görevli uluslararası bir kurum olan WCD bildirmiştir ki kendi raporu, baraj projelerinde en iyi uygulama ve dolayısıyla "uluslararası standartlar" konusunda yaygın bir biçimde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.

Önemli olan BK Hükümeti'nin, BK'dan kredi desteği alabilmesi için Iısu'nun WCD standartlarına uyması gerektiğini düşündüğünü ima etmiş olmasıdır. 2001 yılının Şubat ayında Uluslararası Kalkınma'dan Parlamento'ya sorumlu Devlet Bakanı Yardımcısı Chris Mullin, British Dam Society (BDS/Britanya Baraj Topluluğu) ile İnşaat Mühendisleri Enstitüsü tarafından organize edilmiş olan bir seminerde şunları söylemiştir: "Hükümetimiz, Iısu'yu ancak bir dizi şartın yerine getirilmesi koşulunda destekleyeceğimizi açıklamıştır. Bu şartlar, Komisyon tarafından tanımlanmış olan kriterleri yansıtmaktadır."¹⁵¹

Iısu için Balfour Beatty'ye bir "ön niyet taahhüdü"nde bulunmuş olan ABD Ex-Im Bankası da ayrıca WCD yönetmeliklerinin "unsurları"ni, halen revizyondan geçmekte olan kendi Çevre Prosedürleri ve Yönetmelikleri'ne (ÇPY) katma niyetini bildirmiştir. Yeni Ex-Im ÇPY'nin taslak metni, "hidroelektrik su kaynağı projelerininin katılımcılarını WCD'nin final raporunda ortaya konan ilke ve yönetmelikleri mümkün olan en yüksek düzeyde izlemeye teşvik etmektedir."¹⁵¹ Ex-Im, Balfour Beatty'nin başvurusunu gözden geçirmekte olduğundan, Iısu'nun var olan ya da revize edilmiş WCD politikalarına iyi kötü uyacağı bile düşünülmektedir.

Araştırma-İnceleme Heyeti, WCD yönetmeliklerini gözden geçirmiş ve, planlandığı haliyle Iısu'nun, bütün maddelerini tek tek her noktada ihlal ettiğini saptamıştır. BK Hükümeti'nin Iısu'dan WCD yönetmeliklerine uymasının bekleneceği yönündeki görüşünü sevinçle karşılayan Heyet, Chris Mullin tarafından ifade edildiği gibi, eğer yürürlüğe sokulursa dört İKK şartının Iısu'yu WCD yönetmeliklerine uygun hale getireceği iddiasını delilleriyle çürütmektedir.

Resimaltı:

Kadim Hasankeyf kentinin on bin yıllık bir tarihi vardır. Burada fotoğrafı görülen Zeynel Bey Türbesi, Iısu Barajı uğruna kaybedilecek birçok önemli kültürel ve arkeolojik eserden yalnızca bir tanesidir.

WCD- Yeni Eşik

Barajlarla İlgili Dünya Komisyonu (WCD) 1997 yılında Dünya Bankası ile Doğanın Korunması için Uluslararası Birlik (International Union for the Conservation of Nature) tarafından, “büyük barajların performansını gözden geçirmek ve geleceğe yönelik su ile enerji projeleri konusunda tavsiyelerde bulunmak” üzere kurulmuştur. Komisyon başkanı, Güney Afrika’nın o zamanki su bakanı Kader Asmal olmuş ve yürütme kurulunu, üst düzey sanayi yöneticileri (ABB’nin o zamanki CEO’su -Chef Executive Officer- olan Goran Lindahl da dahil), sponsoru sanayi olan Büyük Barajlar Uluslararası Komitesi’nin (ICOLD/International Comitte on Large Dams) ABD’li onur başkanı, enerji ve su sektöründe deneyimli akademisyen, saygın devlet memurları, NGO topluluğundan üyeler ve Murray-Darling Havza Komisyonu’ndan bir üye oluşturmuştur. Komisyon ayrıca WCD tarafından bir araya getirilmiş olan ve hükümetler, özel sektör, çok yanlı kalkınma kuruluşları ve etkilenen topluluklardan önemli temsilcilerden oluşan 68 üyeli bir WCD forumundan destek almaktadır.

WCD’nin, komisyonun kompozisyonuna yansıyan bağımsızlığı yaygın bir kabul görmekte ve iki buçuk yıllık derinlemesine bir araştırma ve istişare sonucu hazırlanmış olan raporu yapılacak olan barajların ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerine ilişkin en kapsamlı, global değerlendirmesini oluşturmaktadır.¹⁵¹

Kurumsal Destek

Birçok hükümet WCD raporuna destek vermişlerdir. Almanya Kalkınma bakanlığı yönetmeliği yalnızca kendi çalışmalarında yürürlüğe sokmakla yetinmeyeceğini; ayrıca çokuluslu forumlarda da yürürlüğe sokulmasını sağlayacağını ilan etmiştir. BK Hükümeti de kendi adına olumlu tepki vermiş; Chris Mullin, Uluslararası Kalkınma Dairesi’nin “Barajlar Komisyonu raporunu yürürlüğe sokmak isteyen kalkınmakta olan ülke hükümetlerine destek önereceğini” duyurarak, “Kriterlerin uygulanmasında ve yönetmeliğin yürürlüğe sokulmasında yardımcı olmaya arzuluyuz,” demiştir.

Çokuluslu kalkınma bankaları da WCD raporu lehinde tepki göstermişler ve yönetmeliği benimseme konusunu ele almışlardır. 2001 yılı Ocak ayında Afrika Kalkınma Bankası şu duyuruyu yapmıştır: “Raporda sunulan [WCD] kriterleri, yönetmeliği ve standartları, Banka tarafından finanse edilen barajlarla ilgili olarak özellikle planlama, tasarlama, kıymet biçme, inşaat, işletme, izleme ve devretme konularında yararlı olacaktır, Birleşik Su Kaynakları Yönetimi’ne ilişkin yeni belirlenmiş politikalarımızı desteklemek için Banka’nın teknik yönetmeliği geliştirilirken kriterleri ve yönetmeliği de buna katmayı planlıyoruz.” Asya Kalkınma Bankası 2000 yılının Aralık ayında WCD yetkililerine şunları söylemiştir: “ADB, çevre ve sosyal kalkınma politikalarımız da dahil olmak üzere kendi prosedürlerini yeniden ele alacak ve rapordaki tavsiyelerden hangisinin bu prosedürlerde ne ölçüde değişiklik gerektireceğini kararlaştıracaktır.”

Kendi adına hidroelektrik sanayisi de WCD raporunu sevinçle karşılamıştır. Örneğin Rapor’un yayımlandığı gün, yakın zamana kadar Ilisu Barajı Projesi’nde Balfour Beatty’nin bir ortağı olan Skanska inşaat şirketi, WCD’nin yeni yönetmeliğini benimseyeceğini duyurmuştur. Skanska’nın basın duyurusunda şu ifade vardır: “Skansa büyük hidroelektrik projeleri konusunda WCD tarafından tavsiye edilen yönetmeliği uygulama niyetindedir...” Skanska Grubu Çevre Meselelerinden Sorumlu Başkan Yardımcısı Axel Wenblad, “Komisyon’un çalışmasına çok değer veriyoruz. Etkilenen bütün tarafların, özellikle doğrudan etkilenen grupların katılabildiği açık ve şeffaf süreçleriyle katlanılabilir kalkınma yolunda dev bir adım... Umudumuz, Komisyon’un yaptığı çalışmanın diğer tartışmalı altyapı projeleriyle başa çıkma konusunda bir model olarak hizmet edebilmesi... Skanska olarak, Komisyon’un yeni kriterlerinin ve yönetmeliğinin global olarak kabul edileceğini umut ediyoruz ve bunların ilgili bütün hak sahipleri tarafından kabul edilmesi için aktif rol almaya hazırız.”

Diğer şirketler ve endüstri grupları da yine WCD raporu lehinde olumlu tepkiler vermişlerdir. Büyük bir hidroelektrik firması olan Harza, Washington Post’a bir mektup göndererek şunları söylemiştir: “Rapor, barajlara, barajların yararlarına ve masraflarına dair eşsiz bir sezgi sergilemektedir. Çok eski ama hala önemli bir su kaynağı teknolojinin gelecekte nasıl gelişeceğine dair sağlam bir yaklaşım getirmektedir.” Bu sanayi dalının önemli bir yayını olan Hydro Review Worldwide’da yayınlanan bir yorum yazısında ise, “Komisyon Başkanı Kader Asmal’ın deklare

---

İlisu ve WCD

WCD, Dams and Development/Barajlar ve Kalkınma başlıklı raporunu 2000 yılının kasım ayında yayınlamıştır. Rapor, kalkınmanın su ve enerjiyle ilgili karar süreci için, “bütün taraflar açısından çok daha üst düzeyde şeffaflık ve kesinlik yaratmasına” ilaveten “kalkınmanın sosyal, çevresel ve ekonomik boyutlarını bir araya getiren katma bir yaklaşımı yansıtan yeni bir çerçeve oluşturmaktadır.

Bu yeni çerçeve, raporun belirginleştirdiği ve geçmiş projelerde pek olmayan beş çekirdek değeri içinde barındırmaktadır: Denklik, katlanılabilirlik, yararlılık, katılım ve sorumluluk.

- Denklik

WCD Raporu şunu ifade etmektedir: “Yoksullar, olumsuz etkilere açık diğer gruplar ve gelecek kuşaklar, ekonomik yararlarından orantılı bir pay almaksızın büyük baraj projelerinin sosyal ve çevresel bedelini, orantısız olarak üstlenmek durumunda kalmaktadırlar.”

- Katlanılabilirlik

WCD, sulu ve karasal çevreleri süre ve ölçek ve geri dönülebilirlik derecesi açısından değişen bir dizi etki ile parçalara ayırıp dönüştürdüğü barajların suya sınırlı ekosistemlerin bozulmasında önemli bir faktör olduğuna işaret etmektedir.

- İşe yararlılık

WCD tarafından toplanmış olan kanıtlar barajların genel olarak elektrik üretimi, sulama, su tedariki ve sel denetiminde performans hedeflerinin gerisine düşüklerini göstermektedir.

- Katılımcı karar süreci

Komisyon şunu ifade etmektedir: “WCD, etkilenmiş insanların belirlenmesinde ve bu kişilerin sürece katılmalarının sağlanmasında sık sık başarısız olduğunu belgelemektedir.” Ayrıca, karar sürecinde kazanılmış hakların yozlaştırıcı etkisine de dikkati çekmektedir.

- Sorumluluk

WCD raporu, defalarca, baraj planlamacılarının, inşaatçıların ve işletmecilerin etkilenmiş insanlara ve genel olarak topluma karşı sorumluluk duygusundan yoksun olduklarına değinmektedir.

Gelecekteki baraj projelerinin bu ilkelerle uyumlu olmasını sağlamak için Komisyon, su ve enerji kaynakları bağlamındaki kalkınma için yedi tane stratejik önceliği ve bunlara denk düşen politika ilkeleri üstünde temellenen bir dizi kural önermektedir:

- **Kamuoyunun onayını alma.**
- **Kapsamlı olasılık değerlendirmesi.**
- **Varolan barajlara gönderme.**
- **İrmakların ve geçim kaynaklarının korunması.**
- **Hakların tanınması ve yararların paylaşılması.**
- **Uyumun sağlanması.**
- **İrmakları barış, kalkınma ve güvenlik için paylaşma.**

Heyet, İlisu Projesi’ni yukarıdaki stratejik noktalar ışığında değerlendirmiştir. Saptamaları aşağıdadır. Başvururken kolaylık olması için önce WCD kuralı aktarılmış, arkasından halihazırda İlisu’nun bu

---

kurala uyup uymadığına ilişkin bir değerlendirme ile İKK şartlarından hangisinin söz konusu projeyi ne ölçüde WCD yönetmeliğiyle uyumlu hale getireceğinin bir değerlendirmesi yapılmıştır.

- KAMUOYUNUN ONAYINI ALMA

WCD kuralı:

“Eşitlikçi ve çevreyi gözetken su ve enerji kaynaklı kalkınma için belli başlı kararların kamuoyu tarafından kabul edilmesi esastır.” Bir projenin planlanma ve uygulanmasına ilişkin kararlar etkilenmiş topluluklar ve projeyi geliştirenler tarafından ortaklaşa müzakere edilmelidir. Müzakereler, “geçim kaynakları, insan hakları, mal ve kaynak edinme hakları olanların hak sahiplerinin çekirdeğini oluşturduğu” bir hak sahipleri forumun vasıtasıyla yürütülmelidir.¹⁵¹ Müzakereler, “ taraflar arasında bağlayıcı resmi anlaşmaların ve anlaşmalara uyulup uyulmadığının izlenmesi için uygulanabilir düzenlemelerin ve zararların telafi edilmesinin kamu tarafından açıkça kabulüyle” sonuçlanmalıdır.¹⁵¹ Bir yerin yerlileri etkileniyorsa, proje onların rızasını önceden almış olmak zorundadır.¹⁵¹

Uygunluk Değerlendirmesi

Birinci ve ikinci bölümlerde değinildiği gibi Iısu bölgesi silahlı çatışmayla harabeye dönmüş durumdadır ve halen olağanüstü hal ile yönetilmektedir. İfade özgürlüğü ve dernek kurma özgürlüğü yoktur ve Iısu barajından etkilenen Kürt toplulukları projeye muhalefetlerini dile getirememektedirler. Bu bağlamda, WCD'nin tavsiye ettiği gibi bütün hak sahipleri arasında belli başlı bütün kararların müzakere edilerek üstünde anlaşmaya varıldığı “açık ve şeffaf bir süreç”i sağlama koşulları mevcut değildir. Netice olarak, WCD'nin projenin onaylanması için, “belli başlı bütün kararlar”ın “kamuoyunun açık kabulü” ile alınması doğrultusundaki ön şartı karşılanmamıştır ve karşılanamayacaktır. Devam eden Olağanüstü Hal ve bunun yanısıra devam eden güvenlik konusunun varlığı da ayrıca bağımsız ve şeffaf bir değerlendirme konusunda uyum sağlanmasını imkansızlaştırmaktadır.

Daha özelinde, bu proje “kamuoyunun açık kabulü” çerçevesinde aşağıdaki WCD kurallarını karşılamakta başarısızdır:

- Belli başlı kararlarda anlaşmaya varılması için müzakerelere katılma hakkı olan hak sahipleri forumuna katılacak hak sahiplerini tanımlamak amacıyla herhangi bir hak sahipleri analizi yapılmamıştır.¹⁵¹
- Bir hak sahipleri forumu oluşturulmamıştır (ve oluşturulması düşünülmüş değildir) ve hak sahipleri “projenin tasarımı ile kendilerini etkileyecek neticelerin müzakerelerine” katılmamışlardır.¹⁵¹
- Belli başlı kararlar, bütün hak sahiplerinin “ eşit oranda kararlar üstünde etkili olma şansına sahip oldukları” bir müzakere süreci sonunda alınmış değildir.¹⁵¹
- “Olumsuz etkilere açık grupların haklarının ve yetkilerinin [korunduğu] açık ve şeffaf bir karar üretme süreci”ni sağlamak için çeşitli hak sahipleri arasındaki iktidar dengesizliklerini¹⁵¹ gündeme getirecek önlemler alınmamış ve bu konu üstünde düşünülmemiştir.¹⁵¹
- Projenin savunucularının, hak sahiplerine karşı yıldırma girişimlerinde bulunmaları yasaklanmamıştır.¹⁵¹
- “Karar sürecine bilgi sahibi olmuş olarak katılmaları için gerekli bilgilere, yasal ve sair desteklere” ulaşım, özellikle olumsuzluklara açık gruplar açısından mümkün hale getirilmemiştir.¹⁵¹
- İstişare yapıldığında bile topluluklara “çeşitli önerileri değerlendirmek ve kendi aralarında görüş alışverişinde bulunmak üzere yeterli zaman” verilmemiştir.¹⁵¹
- Devlet yetkilileri, “çeşitli olasılıkların değerlendirilmesinden nihai uygulamaya, işletmeye ve izlemeye kadar bütün aşamalar boyunca iyi niyetle müzakereleri sürdürme” konusunda bir isteklilik göstermemişlerdir.¹⁵¹
- Hak sahipleri, “ölçüm, etki ve soruşturma çalışmalarına” katıl¹⁵¹mamışlar ve katılmaya davet edilmemişlerdir.

Heyet, İKK'lar tarafından empoze edilmiş olan şartlar tam anlamıyla yerine getirilse dahi söz konusu projenin, ilk stratejik önceliği itibariyle WCD yönetmeliğini ihlal ediyor olacağına dikkati çekmektedir. Örneğin, bir hak sahipleri forumu oluşturulması talep edilmemiştir; hak sahipleri arasındaki güç dengesizliklerini giderecek önlemler alınması talep edilmemiştir ve Türk yetkililerin veya aslında bizzat İKK'ların, bütün hak sahiplerinin dahil olduğu müzakereli bir karar sürecine boyun eğme taahhüdünde bulunmuş değillerdir.

- KAPSAMLI OLASILIK DEĞERLENDİRMESİ

WCD Kuralı

Rapor, “Barajın alternatifleri genellikle mevcuttur,” diye beyan etmektedir. Opsiyonlardan herhangi biri seçilmezden evvel, kalkınmayla ilgili ihtiyaçlar ve hedefler “açık ve katılımcı bir süreç ile net olarak formüle” edilmelidir. Değerlendirme sürecinde “sosyal ve çevresel açılar,” “ekonomik ve mali unsurlarla aynı öneme haiz” olacaklardır.¹⁵¹ Opsiyonların değerlendirilmesi, “planlamanın, proje geliştirmenin ve işletmenin bütün aşamalarında” devam edecektir. Planlama, “[yeni bir projeye ilgili bir karar alınmazdan önce], var olan su, sulama ve enerji sistemlerinin daha verimli ve zararsız hale getirilmesine önem vermelidir.”¹⁵¹

Uygunluk Değerlendirmesi

Heyet, İlisu'nun ikinci stratejik önceliğe hiçbir açıdan uymadığını kabul etmektedir.

- Kalkınmayla ilgili ihtiyaçlar ve hedeflerle ilgili hiçbir katılımcı değerlendirme yapılmamıştır ve yapılması da planlanıyor değildir. Dahası, Türkiye’de böyle bir değerlendirmenin kurumsal düzenlemeleri de mevcut değildir. Aslında, ECGD'nin İlisu Projesi'ne ilişkin kendi sosyal değerlendirmesinin de işaret ettiği gibi, “Açık istişare süreçleri kurumsal kültürün ya da siyasi sistemin bir parçası değildir.”¹⁵¹
- Kapsamlı, katılımcı olasılık değerlendirmesi yapılmamıştır ve yapılması planlanmamıştır. İlisu'nun alternatif değerlendirmesi en alt düzeydedir: Güneş enerjisi olasılığı da, doğal gazlı enerji santralleri olasılığı da, “barajın olmaması” olasılığı da göz önüne alınmamıştır. Oysa İlisu'nun, hem ekonomik açıdan rekabetçi hem de sosyal ve çevresel açılardan daha az zararlı alternatifleri bulunmaktadır.

Bölgede bol bol bulunan güneş enerjisinin yarattığı şans dikkate alınırsa, özellikle bu teknolojide rekabetçi bir avantajı elde etme şansı olduğundan hareketle Türkiye Cumhuriyeti'ne, bir güneş enerjisi programını seçmesinin tavsiye edilmesi daha iyi olabilir. Muhtemel maliyet avantajlarına ilaveten böyle bir programı başlatması Türkiye'yi, 21. yüzyılın başlıca teknolojilerinden birinde lider konumuna geçirebilir. Günümüzde hiçbir ülke bu konuda yerleşik kalıpları parçalayacak bir program oluşturmuş değildir. Geniş ölçekli bir güneş enerjisi programı ayrıca Türk ticareti için de çok yararlı olabilir. Güneş enerjisi kullanılması yakıt ithalinden kaçınılmasını sağlayacaktır. Yerli üretim, Türkiye gelecekte belli başlı bir güneş enerjisi teknolojisi ihracatçısı olmaya hazırlarken projelerden elde edilecek kazanımların ezici bir miktarının Türkiye içinde kalmasını sağlayacaktır. Dahası, güneş enerjisi esnek olduğundan, yeni enerji ihtiyaçları ortaya çıktıkça güneş enerjisi programının kolayca buna ayak uydurabilmesidir. Talep olan belli başlı alanların yakınlarında nispeten küçük sayıda güneş enerjisi santrallerinin kurulması ve böylelikle enerji şebekesinin büyük masraflar yapılarak genişletilmesinden sakınmış olunması da ek bir avantajdır.

Doğal gazla çalışan enerji santralleri da İlisu için daha ucuz bir alternatif oluşturuyor gibi görünmektedirler. 1998 yılının kasım ayında İsviçre Hükümeti Ankara gaz enerjisi projesi için yapılan sözleşmelere garanti vermiştir. 380 ABD dolar/kW maliyetiyle bu proje, İlisu'nun üçte birine mal olmaktadır. Marmara bölgesinde özel sektör tarafından yakın zamanlarda gerçekleştirilen üç tane gazla çalışan enerji santrali yatırımı da ayrıca, bu olasılığın maliyet açısından çekiciliğini göstermektedir.

Misyon'a bir de Marmara'daki santrallerin enerji arzına katkısının, Hükümet'e Akkuyu nükleer enerji santralını, enerji kesintisi tehlikesiyle karşı karşıya kalmaksızın reddetme imkanını verdiği bilgisi aktarılmıştır.

GAP bölgesinde son zamanlarda yaşanan ve büyük hidroelektrik santrallerinin çoğunda su seviyesi son on yılın en düşük seviyesinde olduğu için akut elektrik kısıntısına neden olan kuraklık, bu türden alternatiflerin çekiciliğini daha da artırmaktadır. Resmi görevliler, ülkenin elektrik üretiminin beşte birini sağlayan bu barajlardaki su seviyelerinin eski haline dönmesinin dört ya da beş yıl alabileceğini söylemişlerdir.¹⁵¹

- Sayısız çalışma Türkiye'nin mevcut enerji sistemlerinin verimsizliğini birbiri ardınca belgelemiş olduğu halde, WCD'nin tavsiye ettiği gibi mevcut enerji sistemlerinde verimliliğin artırılması ya da mevcut barajların performansının artırılması konularına öncelik verilmiş değildir. Oysa bir dizi bağımsız çalışma, talep yönetimi ve aktarım sistemlerinin geliştirilmesinin, Ilısu'ya daha az masrafla, daha az zararlı bir alternatif oluşturduğunu göstermektedir. Uluslararası Enerji Ajansı'nın 2000 yılı Ocak ayında yayınlanan Türkiye raporu, bizzat Türkiye Devlet Planlama Teşkilatı'nın 1996-20000 Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan alıntı yaparak, "Enerji verimliliği en ucuz enerji kaynağıdır [ve] enerji verimliliğinin artırılmasıyla elde edilecek olası kazançlar somuttur" hükmüne varmaktadır.¹⁵¹ UEA, "Üç üretici sektörde olası toplam enerji tasarrufu yılda yaklaşık 13,2 mtoe (milyon ton fueloile eşit) olacaktır ki bu, enerji sektöründe halihazırdaki nihai enerji tüketiminden biraz fazlasına denk gelmektedir."

Dünya Bankası da yine "mevcut enerji altyapısı işletmesinde başa bela olan önemli sorunlar" olduğuna dikkati çekmektedir. Üretimde, "santralın kullanıma elverişli olması faktörü düşük kalmıştır (yüzde kırk-altmış) [ve] aktarım ve dağıtım şebekesindeki kayıplar halen toplam üretimin yüzde onsekizini oluşturacak kadar yüksektir (özellikle dağıtımda)."

- Ilısu'nun kurulacağı alanın çevresel ve sosyal etkileriyle öteki olası baraj alanlarının etkilerinin karşılaştırılması doğrultusunda bir çaba sarf edilmemiştir. WCD, kapsamlı bir olasılık değerlendirmesinin bir barajın seçilmesine yol açtığı durumlarda, "olasılık değerlendirmesinin daha önceki aşamaları için önerilmiş aynı çoklu kriter yaklaşımı"nın söz konusu barajın "kesin yerinin, sırasının ve hacminin kararlaştırılması" için de kullanılmasını tavsiye etmektedir. Ne var ki DSİ, etkileri Ilısu'dan çok daha hafif olacak olan bir çok olası alternatif baraj mahallini aktif bir biçimde reddetmiştir. Bu mahallerden dikkate alınmış olanlar için de DSİ çevresel ve sosyal etki karşılaştırması yapamamıştır.¹⁵¹

Hasankeyf'i Kurtarma Platformu, alternatif bir baraj projesine ilişkin kendi değerlendirmesini yaparak Ilısu Barajı'nın yüksekliğinden ellibeş metrelik bir kesinti yapılması halinde, enerji çıktısında bir azalma olsa dahi Hasankeyf'in dokunulmadan kalacağı hükmüne varmıştır.¹⁵¹ Araştırma-İnceleme Heyeti ayrıca, Dicle nehrinin yukarı kesiminde küçük bir rezervuar oluşturup suyu buradan Ilısu'ya çok uzak olmayan ve suyun türbinlere buradan aktarılmasını sağlayacak ikinci bir havzaya akıtmaktan ibaret olan bir başka alternatifin de iki bağımsız mühendis tarafından teklif edildiğini öğrenmiştir. Mühendisler Heyet'e, böyle bir opsiyonun Ilısu'nun sağlayacağı miktarda enerji sağlayacağını söylemişlerdir. Heyet'e bir de Türkiye Başbakanı'nın bu opsiyonun değerlendirilmesi konusunda ilgilendiği söylenmiştir. Ne var ki kaynaklar, DSİ'nin üst yönetiminin Ilısu'nun orijinal tasarımında herhangi bir değişiklik yapılmasına karşı olduklarını da belirtmişlerdir. Heyet bu iddiaları değerlendirecek bir durumda değildir ama araştırılmasını tavsiye etmektedir.

İKK'larca konan şartlar opsiyonların değerlendirilmesi konusuna değinmemektedir ve dolayısıyla bu ikinci stratejik önceliği çerçevesinde Proje, WCD yönetmeliğiyle uyum sağlamayacaktır.

- VAROLAN BARAJLARA GÖNDERME

WCD Kuralı

“Mevcut barajların verimini, çevresel ve sosyal performansını artırmak ve yararlarını optimize etme fırsatları kullanılmalıdır.¹⁵¹ Mevcut büyük barajlarla ilgili olarak ön plana çıkan sosyal konular tanımlanmalı ve değerlendirmelidir” ve “etkilenmiş toplulukların derdine çare olmak için süreçler ve mekanizmalar... geliştirilmelidir.”¹⁵¹ WCD, “bir ülkede belli bir mahalde veya bir nehir havzasında yeni baraj projeleri için finansman bulunmazdan evvel, önceliğin müzakere edilmiş bir onarım planına verilmesi”ne empatik yaklaşmaktadır.¹⁵¹

Uygunluk Değerlendirmesi

Heyet, burada da yine İhsu Projesi'nin, WCD tarafından önerilmiş olan kuralları bütünüyle ihlal ettiğini saptamıştır:

- GAP çerçevesinde inşa edilmiş olan barajlarla ilgili olarak “kapsamlı bir proje sonrası izleme” yoktur.¹⁵¹

- GAP'ın bir parçası olarak önceden inşa edilmiş barajlar yüzünden taşınmak zorunda bırakılmış kişilerin geçim kaynaklarının veya karşılaştıkları diğer zararların onarılması için devreye sokulmuş veya sokulacak hiçbir mekanizma yoktur. Bölgede mevcut barajlar zaten yüzbinlerce kişinin yerinden olmasına neden olmuştur. Tahliye edilenlerin birçoğu ne tazminat almış ne rehabilite olmuşlardır.¹⁵¹ Atatürk Barajı'na yer açmak için tahliye edilenlerle yaptığı görüşmeler sayesinde Misyon'un da onayladığı gibi daha önce inşa edilmiş barajlar yüzünden tahliye edilmiş olanlar çok büyük sıkıntılar çekmektedirler (bkz. 14. Kutu: Atatürk Barajı'nın Kurbanları- Sürüp Giden Sefalet).

- WCD tavsiyelerinin tersine “üstünde müzakere edilmiş bir onarım planı” yerine yeni baraj projeleri için finansman sağlamaya öncelik verilmektedir.¹⁵¹

İKK şartları mevcut barajlarla ilgili olarak onarım ya da performansın artırılması konusuna değinmemektedir. Dolayısıyla bu şartlar, üçüncü stratejik önceliği konusunda da İhsu'yu uyum sağlar hale getirmeyeceklerdir.

Atatürk Barajı'nın Kurbanları- Sürüp Giden Sefalet

1993 yılında tamamlanmış ve yaklaşık 150,000-200,000 kişiyi (yani başlangıçta tahmin edilen ve yetkililerce hala doğru kabul edilen sayının iki katından fazla insanı) etkilemiş olan Atatürk Barajı yeniden iskan programının uluslararası standartların çok altında kaldığı genel olarak kabul edilmektedir.¹⁵¹ Bütün Samsat kasabası ile yaklaşık 3 yüz köy Atatürk Barajı'nın suları altında kaldığı halde DSİ için kapsamlı bir Yeniden İskan Eylem Planı hazırlanmış bile değildir.

Heyet Atatürk Projesi'nden etkilenmiş köylülerle görüşmüş ve tazminatların genellikle ya yetersiz olduğu ve geç ödendiğini,¹⁵¹ etkilenenlerin yüzde sekseninin hiçbir tazminat almadığı gibi, bunlara ev de verilmediğini ve tazminat alan az sayıda insanın da hızlı enflasyon yüzünden, şehir hayatı ve ticaret konularında fikir sahibi olmamak yüzünden parayı tükettiklerini öğrenmiştir.

Köylülerin birçoğu kendilerinin “iskan değil ve fakat tahliye” edildiklerini söylemişlerdir. Diğerleri “yeniden iskan, sosyal şebekelerin parçalanması, çöküntü ve komşular arasında tazminat yüzünden çıkıp yaralanmalara ve ölümlere neden olan anlaşmazlıklarla sonuç” landığını ifade etmişlerdir.

İlgili Şirketler ve Finansörler

Çağdaş Türkiye'nin kurucusu olan Atatürk'e adanmış olan Atatürk Barajı Türkiye'de sulama ve hidroelektrik üretimi için inşa edilmiş en büyük yapıdır.¹⁵¹ Fırat nehri üstündedir ve Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) merkezini oluşturmaktadır.¹⁵¹

Atatürk Barajı onaylandığında DSİ inşaat işlerini İsviçre menşeli Electrowatt and Societe General pour l'Industrie ve Türk menşeli Dolsar'dan oluşan Atatürk Engineers Joint Venture'a (AEJV) ihale etmiştir. Elektromekanik işlerin ihalesini İsveç-İsviçre menşeli, çokuluslu Asea Brown Boveri AG¹⁵¹, Sulzer-Escher Wyss GmbH, Noell GmbH ve Avusturya menşeli Voest Alpine almıştır. Temel kazımı ve inşaat işleri Ata İnşaat adlı Türk konsorsiyumunun sorumluluğuna bırakılmıştır..

Projenin toplam bedeli 2 milyar 3 yüz milyon ABD doları kadardır. 960 milyar İsviçre Frank'ı tutarındaki orijinal ihale bedeli 1 milyar İsviçre Frankı'nı aşacak ölçüde geçilmiştir. İsviçre Union Bank önderliğinde bir bankacılık konsorsiyumu 18 yıllık, 5 milyar 734 milyon İsviçre Frankı tutarında bir kredi sağlamıştır. İsviçre, Alman, İtalyan ve Avusturya şirketlerinin işin içinde olması, Almanya'dan Hermes, İtalya'dan SACE ve Avusturya'dan OKB ile birlikte İsviçre ihracat kredisi kuruluşunun desteği altında optimum risk yönetimi anlamına gelmiştir.

Sağlığa yönelik etkiler¹⁵¹

Atatürk Barajı'nın inşaatından önce bölgede sıtma hastalığı görülmemiştir. Ne var ki sulama kanallarıyla birlikte barajın rezervuarı, hastalığ hızla yayan sivrisinekler için ideal bir üreme zemini oluşturmuştur. Sıtma paraziti, Urfa'nın 4 yüz kilometre uzağında olan ve pamuk yetiştiren Çukurova bölgesinden geri dönen mevsimlik işçiler sayesinde bölgeye girmiştir. Birkaç köyde şimdiden sıtmadan ölüm vakaları olmuştur.

Diğer tropik hastalıklar, özellikle schistosomiasis ve leishmaniasis de, bölgede yoğun sulamanın başlamasının ardından yayılmıştır. Hayvanlar da yeni yeni hastalıklar yüzünden öldüklerinden, çiftçiler mikrobun yayılmasını önlemek için sürülerini kesmektedirler.

Şimdiki durumda barajın sağlığa yönelik etkilerini izlemekle görevli herhangi bir otorite bulunmamaktadır ve doktorlarla sağlık görevlileri sıtmayla başa çıkmalarını sağlayacak bir eğitime tabi tutulmuş değillerdir. Yılda bir kez pamuk hasadı esnasında Sağlık Bakanlığı, bir “Sıtma Grubu” aracılığıyla sıtma tabletleri dağıtmaktadır ama, Heyet'e, insanların her birine yalnızca bir tek tablet verildiği söylenmiştir. Böyle bir müdahalenin bölgede sıtmanın yayılmasını önlemesi pek mümkün değildir.

Hastalığın ortaya çıkmasına yetkililerin tepkisi kentleşmiş alanlara kimyasal maddeler

---

- IRMAKLARIN VE GEÇİM KAYNAKLARININ KORUNMASI

WCD Kuralı

WCD raporu şunu şart koşmaktadır: “Kalkınma olasılıklarına ilişkin kararlar alınmazdan önce, ekosistemin işlevi, değerleri ve gereklilikleri ile topluluğun geçim kaynaklarının buna ne kadar dayalı olduğunu ve bunu ne kadar etkilediğini havza çapında anlamak gereklidir.” Öncelik çevreyi etkileyecek olasılıklardan kaçınmak olup bunu, “nehir sisteminin sağlığına ve bütünlüğüne verilecek zararın minimize edilmesi ve telafi edilmesi” izlemektedir.¹⁵¹ Devletler, “toplanan bilgi belirsiz, güvenilmez ya da yetersiz olduğunda ve yapılan işlerin çevre, insanların geçim kaynağı ya da sağlık üstündeki etkisi geri döndürülemez olduğunda” önceden dikkatli davranma ilkesini izlemelidirler.¹⁵¹

Uygunluk Değerlendirmesi

Heyet, Ilısu'nun paylaşılan ırmaklar ve geçim kaynaklarına ilişkin WCD kurallarını doğrudan çiğnediğini saptamıştır. Şunlara dikkati çekmektedir:

- Dicle ve Fırat üstünde inşa edilmiş barajların kümülatif sosyal ve çevresel etkilerine ilişkin bir değerlendirme asla yapılmış değildir ve bu ana kadar Ilısu için, uluslararası standartlara uygun bir çevre etkisi değerlendirmesi de yapılmamıştır.

- Önceden dikkatli davranma ilkesi devlet yetkilileri ile Ilısu'yla ilgisi olan şirketler ve İKK'lar tarafından hafife alınmaktadır. Ilısu Konsorsiyumu'nun kendi Çevre Etkileri Değerlendirmesi'ne ilişkin eleştirisi, söz konusu barajın çevreye yapacağı etkiler konusunda büyük belirsizlikler olduğunu ve çok büyük boyutlu bilgi yoksunluklarını ortaya koymakta; İKK'lar yine de önceden dikkatli davranma ilkesine karşı çıkarak projeyi gündemlerinde tutmaktadırlar.

Paylaşılan ırmaklar konusuna İKK'lar tarafından konmuş olan dört şart içinde değinilmiştir. Ne var ki mevcut ve planlanmış projelerin kümülatif etkilerine ilişkin, havza çapında bir değerlendirme talebinde bulunulmamıştır. Dolayısıyla söz konusu şart, Ilısu'nun, WCD'nin dördüncü stratejik önceliği bağlamında WCD yönetmeliğine uygun hale getirmeyi başaramayacaktır.

- HAKLARIN TANINMASI VE YARARLARIN PAYLAŞILMASI

WCD Kuralı

Etkilenmiş insanların hakları tanınmalıdır. Projeyi geliştiren merci ile etkilenmiş insanlar, “karşılıklı olarak üstünde anlaşmaya varılmış, resmi ve yasal olarak uygulamaya girmesi mümkün telafi, yeniden iskan ve kalkınma önlemleri” hakkında ortaklaşa müzakere yapmalıdırlar.¹⁵¹

Uygunluk Değerlendirmesi

Birinci ve İkinci Bölüm'lerde değinilmiş olduğu gibi Ilısu'dan etkilenmiş veya etkilenme ihtimali olan toplulukların hakları yetkililer tarafından tanınmamaktadır. Özel olarak, köylülerin (hepsi de WCD tarafından tanımlanmış olan) aşağıda sıralanmış olan hakları reddedilmektedir:

- “Olasılıkların değerlendirilmesi sürecinin sonuçlarına ilişkin müzakerelere katılma” hakkı.
- “Tercih edilen olasılığın yürürlüğe sokulmasına ilişkin müzakerelere katılma” hakkı.
- “Telafi ve kalkınmanın doğasını ve bileşenlerini müzakere etme” hakkı.¹⁵¹

Buna ilaveten;

- Ilısu'nun, etkilenmiş insanlarca kabul edilmiş ve “hükümet ile projeyi geliştiren mercinin yükümlülüklerinin ana hatlarını belirleyen bir mastır sözleşme” ile desteklenen bir Telafi, Yeniden İskan ve Kalkınma Eylem Planı yoktur.¹⁵¹

-
- WCD'nin tavsiye ettiği gibi hükümet ile bireysel olarak etkilenmiş aileler arasında performans sözleşmeleri imzalanmış, hatta imzalanması düşünülmüş bile değildir. Böyle sözleşmeler, “hakları (tazminat, gerekli olduğunda yeniden iskan ve doğrudan doğruya projeden sağlanacak yararlar), teslim takvimi ile başvuru prosedürleri”ni kesinleştirebilir.
  - Etkilenmiş topluluklarla yasal olarak uygulamaya sokulabilir kar paylaşımı mekanizmaları konusunda müzakere edilmiş değildir.

İKK'lar tarafından konan dört şarttan hiçbiri kar paylaşımı konusuna değinmemektedir. Dolayısıyla bu şartların İlisu'yu WCD'nin beşinci stratejik önceliğiyle uyum sağlar hale getirmeyecektir.

• UYUMUN SAĞLANMASI

WCD Kuralı

WCD raporu şunu ifade etmektedir: “[Barajların planlanması, uygulanması ve işletilmesiyle ilgili tahaahhütler] ile uyum sağlanması için, destekçiler, müteahhitler ve finansman kurumları, açık, tutarlı ve yaygın bir kriterler ve kurallar düzeneğini” benimseyeceklerdir. WCD, bir “Uyum Planı”nın hazırlanması ve bunun bağımsız izleme kuruluşlarınca izlenmesini tavsiye etmektedir. Uyum mekanizmalarının oluşturulmasına ve bunların verimli bir biçimde uygulanmasının sağlanmasına ilişkin masraflar “proje bütçesine” katılmalıdır.¹⁵¹

Uygunluk Değerlendirmesi

Heyet, WCD'nin uyumun sağlanmasını için tavsiye ettiği mekanizmaların İlisu'da bütünüyle mevcut olmadığını saptamıştır. Örneğin:

- Destekçiler, müteahhitler ve finansman kurumları, “açık, tutarlı ve yaygın bir kriterler ve kurallar düzeneğini” benimsemedikleri gibi üstünde anlaşmaya da varmamışlardır.¹⁵¹
- İlisu için bir “Uyum Planı”¹⁵¹ üstünde anlaşılmadığı gibi böyle bir şey düşünülmemiştir bile.
- İlisu için bağımsız bir değerlendirme paneli¹⁵¹ üstünde anlaşmaya varılmamıştır.
- Proje sponsoru olarak DSİ'den “yükümlülüklerin yerine getirilmesi için finansman garantisi almak” üzere performans hisseleri oluşturması talep edilmemiştir.¹⁵¹
- Proje bütçesinde “uyum mekanizmaları ve bununla ilgili kurumsal kapasite” konusunda önlem alınmamıştır.¹⁵¹

İKK'ların, yeniden iskanla ilgili ilk şartları bağımsız izlemeyle ilgili ihtiyacı belirginleştirmişse de söz konusu şart, WCD tarafından öngörülen uyumla ilgili diğer gereklilikler konusunda eksiktir. Dahası, birinci ve ikinci bölümlerde değinildiği gibi bölge Olağanüstü Hal'de olduğu sürece bağımsız izlemenin mümkün olup olmayacağı konusunda ciddi kuşkulular vardır.

Önerilen diğer uyum mekanizmaları da WCD yönetmeliklerini karşılamaktan uzaktır. Örneğin BK Export Credits Guarantee Department (ECGD/BK İhracat Kredileri Garanti Dairesi), İlisu'ya destek olan herhangi bir sözleşmede, şartlara uyulmaması halinde krediyi hükümsüz kılacak “geri çekme” mekanizmalarını yazıya dökmüştür. Ancak, kamuoyuna ayrıntı verilmiş değildir. Buna ilaveten, sevinçle karşılanmalar bile sözkonusu geri çekme mekanizmalarının, ECGD'den destek alacak olan Balfour Beatty şirketinin işi sorunların birçoğu ortaya çıkmazdan çok önce biteceği için, devlet yetkililerinin, örneğin, çevreye verilen zararın hafifletilmesi ve yeniden iskan konusunda uymayı üstlendikleri anlaşmalara uzun vadede uymalarını sağlamaya yetip yetmeyeceği de sorulabilir.

• IRMAKLARI BARIŞ, KALKINMA VE GÜVENLİK İÇİN PAYLAŞMA

WCD Kuralı

WCD ırmakların barış, kalkınma ve güvenlik için paylaşılmasını bir zorunluluk olarak tavsiye etmektedir. Sınırşan ırmak sularının depolanması ve dağıtılması, “eşitlikçi ve makul bir biçimde

---

faydalanma, önemli zararlar vermeme, önceden bilgilendirme ve WCD'nin stratejik öncelikleri ilkelerine dayanacaktır.”

Uyum Değerlendirmesi

Birinci ve ikinci bölümlerde değinildiği gibi planlanmış Ilısu Barajı, Dicle sularının Irak ve Suriye yönündeki akışını tehdit etmektedir. Türkiye , ırmak komşusu olduğu bu ülkelerle Ilısu'nun ve diğer barajların etkileri konusunda istişarede bulunmayı reddetmektedir. Profesör Crawford, Profesör Sand ve Profesör Boisson de Chazournes Friends of Earth (İngiltere, Galler ve Kuzey İrlanda şb.) için hazırladıkları ayrıntılı metinde yasal açıdan, Ilısu Barajı'nın böyle bir istişare yapılmaksızın inşa edilmesinin uluslararası çevre hukukuna birçok bakımdan ters düşeceği hükmüne varmışlardır. Bu hüküm, İsviçre Freiburg Üniversitesi'nde uluslararası hukuk profesörü olarak çalışan Astrid Epiney tarafından hazırlanan bağımsız bir değerlendirme ile de onaylanmaktadır. WCD raporu, “bir devlet kurumu, paylaşılan bir ırmak üstüne, ırmak komşusu arasında iyi niyetli müzakereler ilkesine ters düşen bir baraj inşa etmeyi planlıyor ise veya inşaata girişmiş ise, dış finansman kurumları söz konusu devlet kurumu tarafından sürdürülen projeler ile programlardan desteklerini çekmelerini” tavsiye etmektedir.

Heyet'in hükmü, karşılıksalar bile İKK'ların dört şartının belli başlı birçok endişeye değinmediği (özellikle şeffaflık ve insan hakları konusunda) ve söz konusu projenin uluslararası standartlar düzeyine getirilmesini sağlayamayacağı yönündedir. Bu proje WCD'nin belli başlı politika tavsiyelerinin tek tek her birini ihlal etmektedir ve İKK'ların dört şartı karşılıksa bile WCD standartları yine de ihlal edilmiş olacaktır.

İKİNCİ KONU: İKK'LAR VE YÖNETİM

Ilısu projesi, Türkiye'deki siyasi baskı ve demokrasi konusunda bize çok şey söylemektedir. Ama bize, Ilısu'ya destek vermeyi düşünen hükümetler hakkında da çok şey söylemektedir. Özel olarak ortaya çıkardıkları şunlardır:

- Bu hükümetlerden bazılarının insan hakları ve çevre konularına bağlılıklarının derinliği.
- Beyan edilmiş hükümet politikaları ile devlet kurumlarının gerçek uygulamaları arasında tutarlılık bulunmaması.
- Katkıda bulunan İKK'ların idaresindeki yönetim hataları.

Örneğin BK'da hükümet, “insan hakları [ile] şeffaf ve sorumlu yönetim konusuna özel dikkat” sarf etmeyi ve “çevre, ticaret, yatırım ve tarım politikaları da dahil olmak üzere kalkınma olan ülkeleri etkileyen politikalarımızın tamamının katlanılabilir kalkınma hedefini hesaba katmasını” sağlamayı taahhüd etmiştir.¹⁵¹ 1997 yılında ilan edilen yeni politika paralelinde Güney'de büyük sermayeli yatırım projelerinden kaçınılacaktır. BK Dışişleri Bakanı Robin Cook ayrıca, sayesinde Britanya'nın, “bir kere daha dünyanın iyiliği yönünde bir kuvvet” olacağı yeni bir “etik dış politika” taahhüdünde bulunmuştur: “Dış politikamızın etik bir boyutu olmalıdır.”¹⁵¹ Almanya'da da Sosyal Demokrat/Yeşil hükümetten dış politikada çevre ve insan hakları kriterlerine daha büyük bir ağırlık vermesi beklenmekteydi.

Ilısu, bu türden taahhüdlerin yüzüne çarpıp hükümet politikalarında retorik ile gerçek arasındaki muazzam uçurumu ortaya çıkartmaktadır. Ilısu davasının Parlamento'da ele alınması da ayrıca, BK'nın bu projeye şartlı onay vermesine yol açan karar prosedürlerinin kusurlarını ortaya çıkartmıştır. Örneğin, Avam Kamarası Uluslararası Kalkınma Komitesi'nin soruşturmaları, hükümetin “etik dış politika”sına rağmen, “Dışişleri Bakanlığı'nın, önerilen Ilısu Barajı ve bunun bölgede yaşayanların insan haklarına etkisi konusunda hiçbir soruyu gündeme getirmediğini” ortaya çıkartmıştır.¹⁵¹ Bu arada, Komite önünde ifade verirken BK ihracat kredileri garanti dairesinden sorumlu bakan, hükümet, bütün bakanlıkların katlanılabilir kalkınma hedefini hesaba katacakları yönünde duyuru yapmış olduğu halde, bakanlığının insan hakları konusunda herhangi bir sorumluluk taşımadığını söylemiştir (bkz. 15. kutu: Doksan Saniyede Trajik Bir Komedi).

BK Uluslararası Kalkınma Komitesi, Iısu'da sergilenen standartlara "flaster" (yara bandı) tipi yaklaşımın hatalarına da dikkatleri çekmiştir. Komite'nin kullandığı ifade şöyledir:

"Yapılmış herhangi bir taahhüdün izlenmesine ilişkin çok şey söylenmiştir. Gerçekten de şartlar kamuoyuna açılmalı, açık olmalı ve uluslararası standartlara uymalıdır. Bağımsız izleme prosedürleri oluşturulmalıdır şöyle bir anlaşmayla ki herhangi bir konu hükümsüz hale geldiğinde izleyiciler, birşeylerin yolunda gitmediği konusunda hükme varabilsinler. Ancak, tarafsız gözlemci, şartlara uyulması koşulu bu biçimde kullanıldığında; İKK'lar ile hükümetler anlaşmayı sağlama almak için arka planda boyun bükerek, kesin olarak bir şeylerin hiç yolunda gitmediğini hükmüne varmalıdır. Türk yetkililer uluslararası standartlara uyum sağlamamışlardır; o halde projeye destek verilmesinden neden vazgeçilmemiştir? Bu türden şartlar karşılanmadığında olan hep ECGD'nin talep edilen planların üretilmesini ve desteğin bu temelde verilmesini istemesi midir? Bu tür taahhüdler nasıl ciddiye alınabilir?"

Komite'nin nihai hükmü şöyledir:

"Bir öneri üstünde anlaşmaya varılmazdan ya da destek verilmezden önce uygun uluslararası kriterlerin karşılanacağı beklentisi içinde olmak için yeterli gerekçe vardır; bu, siyasi iradenin, kurumsal kapasitenin, kalkınma taahhüdünün ve iyi niyetin bir göstergesidir. İhracat kredilerinde, Iısu Barajı'nda izlendiğini gördüğümüz namlu ucunda evlilik yaklaşımı, görüşümüze göre, uygulama taahhüdüleri konusunda hayra alamet değil ve fakat ihracat kredileri pratiğinin en kötü biçimidir... Son dakikada ve ancak ihracat kredisi baskısının bir sonucu olarak karşılanan temel şartların ciddiye alınabileceğine inanmıyoruz."

12. Kutu:

Doksan Saniyede Trajik Bir Komedi

İlusu, Britanya'nın insan hakları konusuna bağlılığı açısından önemli bir denek taşı olmuştur. Hala cevaplanması gereken önemli bir soru, Ticaret ve Sanayi bakanlığının Dışişleri tarafından, Türkiye'nin güneydoğusundaki insan hakları ihlalleri konusunda ne ölçüde aydınlatılmış olduğudur.

2000 yılında BK Uluslararası Kalkınma Komitesi, İlısu Barajı'na ilişkin oturumlar yapmıştır. ECGD'den sorumlu bakan Richard Caborn'a konuyla ilgili sorular yöneltilmiştir. Komite, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'nın (DTI), Türk güvenlik kuvvetleriyle PKK arasındaki silahlı çatışma yüzünden yıllardır harabeye dönen bölgede inşa edilecek olan anlaşmazlık konusu barajla ilgili ne gibi değerlendirmeler yaptığını sormuştur.

Caborn aşağıdaki cevapları vermiştir:

CABORN: "İnsan haklarını gerçekten de çok ciddiye alıyoruz. Aslına bakılırsa insan haklarını ihlal eden insanları; bu tür bir rejimi desteklemeyeceğimizin kayıtları ortada... Bunun için gerekli kriterler açıkça ortaya konmuştur ki..."

30 saniye geçmiş ve Caborn devam etmiştir.

CABORN: "ECGD desteğiyle ilgili olarak kimse herhangi bir soru sormamıştır. Şunu hatırlayınız ki bizim uğraştığımız konu... Bu barajla ve ECGD desteğiyle ilgili olarak kimse geri dönmüş de insan hakları konusunda sorular sormuş değildir."

15 saniye geçmiş ve Caborn devam etmiştir.

CABORN: "İnsan hakları bağlamında siz bana bir soru sordunuz, ben de size cevabını verdim. DTI, insan haklarından sorumlu değildir."

Bütün görüşme 90 saniyeden az sürmüştür. İnsan haklarının, hükümet ajandasının tepesinden düşüp Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'nın ilgi alanı içine girmekten çıktığı doksan saniye...

BK Hükümeti'nin, dengeli kalkınmaya ki bu, kesinlikle insan haklarının ön planda tutulmasını da içermektedir, ne kadar bağlı olduğu konusunda hiçbir şey bu görüşme kadar aydınlatıcı olamazdı.

Heyet ayrı fikirdedir ve Uluslararası Kalkınma Komitesi tarafından tanımlanmış olan kurumsal hataların, ihracat kredi kuruluşları zorunlu, şeffaf ve yasal açıdan uygulamaya sokulabilir insan hakları, çevre ve kalkınma standartlarından yoksun oldukları sürece düzeltilemeyecekleri tartışmasını yapmaktadır. Bu tür standartlar olmadığında, Misyon'un görüşüne göre, İKK'lar, çalışanlarının da tıpkı ihracatçılar gibi uyulması gerekli açık bir kuralların dizisi görmezden geldikleri efektif bir politika boşluğu içinde iş görmektedirler. Bu koşullar altında insan hakları ve çevreyle ilgili endişelerin önemsizmemesi sürecektir.

Heyet, ihracat kredi kuruluşlarının en azından aşağıdakileri sunmasını tavsiye etmektedir:

- Çevre, insan hakları veya kalkınmayla ilgili kurumsallaşmış olumsuz etkilerinden ötürü desteklenmemesi söz konusu olan sınırlayıcı bir projeler listesi.
- Ulusal ve uluslararası dengeli kalkınma hedeflerine katkılarından ötürü desteklenmesi söz konusu olan olumlu bir projeler listesi.
- Projelerden etkilenmiş topluluklar ve sivil toplum ile istişareler sonucu hazırlanmış ve inter alia [lat. Diğerleri arasında bir de, ÇN] ilk elemenden geçen bütün projelerin aşağıdaki

---

koşullara uymasının sağlandığı zorunlu insan hakları, çevre ve kalkınma standartları öyle ki, projeler:

- Çevre üstünde minimum etki yaratsınlar.
- İKK destekli kredilerinden doğrudan etkilenenlerin hayatları geçim koşullarını gözetsinler.
- Yeniden iskan ihtiyacını minimize etsin ve yeniden iskan edilenlerin, proje öncesi hallerinden daha iyi durumda olmasını sağlasınlar.
- Önerilen projenin, yürürlüğe sokulmaması opsiyonu da dahil alternatiflerini değerlendirsinler.
- Proje çerçevesinde etkilenmiş kişilerin ve çıkar gruplarının karar sürecinde tam ve aktif katılımlarını sağlasınlar.

Uygunsuz projelerin reddedilmesini ve onaylanmış projelerin yalnızca çevre ve kalkınma standartlarına tam olarak uyanlar olmasını sağlamak için meslek içi cezalar ve ödüller de dahil iç prosedürler.

İKK destekli projelerin onaylanması, yürütülmesi ve işletilmesi konusunda kamuoyu denetimi ve girdileri yapılabilmemesine izin veren şeffaf karar süreçleri.

Heyet, bu tür standartların yalnızca ihracatçılara geleceği planlamaları için gerekli kesinliği sağlamakla kalmayacağına ve fakat hükümet içinde, özellikle insan hakları ve çevre hakları bağlamında politikalar arasındaki tutarlılığa da katkıda bulunacağına inanmaktadır. Ayrıca bunlar, kamuoyuna ve projeden etkilenmiş insanlara, destekledikleri projelerin etkileri konusunda İKK'ları yasal açıdan sorumlu tutma imkanını da sağlayacaktır.

OECD Taslak Anlaşması- Reform İhtiyacının Karşılanamaması

İşte bu yüzden ki Heyet, üye ülkelerin ihracat kredisi kuruluşları için ortak çevre standartlarıyla ilgili bir anlaşmaya varmak amacıyla müzakereleri sürdüren OECD bünyesindeki İKK Çalışma Grubu'na dahil bazı İKK'ların, önerilen proje standartları yalnızca çeşitli uluslararası standartların karşılaştırması yapıp tek tek projeler temelinde üstünde anlaşmaya varılmış standartlar olduğu halde, suları bulandırarak, “dönüm noktası” olarak tanımlanan lehine zorunlu standartlara muhalefet ediyor olmalarını ciddi bir endişeyle karşılamaktadır.

Böyle bir yaklaşım yalnızca ihracatçılar açısından bürokratik, masraflı ve zaman tüketici bir işe dönüşmekle kalmayacak ve fakat İlisu'yu rayından çıkartan o belli kurumsal hataları kalıcı hale getirecektir. Heyet'in ayrıntısıyla gözden geçirdiği taslak anlaşma çerçevesinde İKK'lardan uluslararası standartlara uymayan projeleri reddetmeleri istenmeyecek; bunun yerine destek vermek için bir takım hafifletici önlemleri şart koşmaları teşvik edilmiş olacaktır.¹⁵¹ Bu, Uluslararası Kalkınma Projesi tarafından eleştirilen yaklaşımın ta kendisidir. (bkz. Yukarda ss. 100-101).

Daha fazla endişe konusu olan, kabul edilen anlaşmaların ihtiyari doğasıdır. Örneğin:

- Projeler için bir Çevre Etkisi Değerlendirmesi yapma gerekliliği yoktur; daha ziyade “üyeler, uygun olduğunda, sırasıyla eleme ve hacim saptama prosedürleri çerçevesinde çok hassas oldukları anlaşılan projeler için bir ÇED isteyebileceklerdir.”¹⁵¹
- İKK'lardan tek bir dizi standarttan oluşan bir düzeneğe uymaları istenmemektedir, bunun yerine, “ev sahibini hükümetin ulusal standartlarını, uluslararası mali kuruluşların standartlarını” “referans noktası ya da dönüm noktası” olarak kullanmak suretiyle “üstünde anlaşmaya varılmış bir temel çerçevesinde, mümkün olduğu zaman, en iyi uygulama örneklerini kullanacaklardır.”¹⁵¹ Heyet, geçmiş deneyimlerine bakıldığında bunun, en küçük ortak paydaya yönelmeye yol açacağını ve en az zahmet verecek standartların benimseneceğini hatırlatmaktadır.

Bu anlaşma ayrıca olumlu-olumsuz projelerle ilgili herhangi bir listeden kaçınarak İKK'ların "olumsuz çevresel ya da toplumsal etkileri olabilecek projeleri tanımlamak üzere bütün başvurular arasından eleme yapmasını talep etmektedir. Heyet, böyle bir talebin bilgi toplama ile elemeyi birbirine karıştırdığına; bu anlaşmanın İKK'ların toplanan bilgi ile ne yapmaları gerektiği konusunda rehberlik etmediğine inanmaktadır. Çalışanları hangi projelerin eleneceği ya da aslında hangi projelerin teşvik edileceği konusunda yönlendirecek kriterler konmamıştır. Böylece bu anlaşma, gelecekteki projelerin katlanabilir kalkınmaya olumlu katkılarda bulunmasını sağlama alma konusunda dayanıksız ve yetersiz bir temel oluşturmaktadır.

Söz konusu anlaşmalara açıklanan prosedürler de şeffaflık ya da kamuoyu katılımı konularında herhangi bir gereklilikten yoksundur. Örneğin standartların seçimi kamuoyunun dikkatine sunulmayacak ve böylece en temel kamuoyu soruşturmalarına bile açık olmayacaktır.

Heyet'in nihai hükmü, OECD tarafından önerilen reformun İlisu'nun önümüze yığıldığı zorluklarla baş edemeyeceğidir. Büyük ölçüde ihtiyari olan ve kabul edilemez türden projeleri onaylanmadan saf dışı bırakan yasal açıdan bağlayıcı kurallardan yoksun bulunan bu anlaşma, İlisu'nun aydınlattığı o belli sorunların kalıcı hale gelmesine hizmet edecektir. Netice olarak, önerilen dönüm noktası yaklaşımıyla, insan hakları ve çevre bağlamında ciddi riskler içerdiği halde İlisu projesinin yürütmesine izin verilebilecektir.

ÜÇÜNCÜ KONU: ECGD'LERİN VE HERMES'İN REFORM SÖZÜNÜN TURNUSOL TESTİ

Kamuoyunun İlisu'yla ilgili olarak sesini yükseltmesinin bir sonucu olarak, gündeme getirilen endişelere ilişkin olduğu tartışmasını yaptığı yeni bir "İş İlkeleri" düzenlemesi yaptığı duyurmuştur. Çevre etkilerine ilaveten insan hakları ve kalkınma konularını da gündemine katarak içe dönük OECD ihracat kredisi müzakerelerinin ötesine geçmiş olması ECGD açısından olumlu olmuştur. Bununla birlikte, Heyet'in görüşüne göre, İş İlkeleri'nde içinde saklı reformlar, ECGD'nin etkinlikleri konusunda kamuoyunda büyümekte olan endişelere için, güvenilir ve tutarlı karşılık oluşturmanın çok gerisinde kalmıştır. Özellikle:

- İş İlkeleri'nin yasal statüsü belirsizdir.
- İş İlkeleri büyük oranda ihtiyaridir; böyle olmakla da bunların, ECGD işletme uygulaması yönetiminde yararlı bir araç haline getirecek teşvikleri, cezaları ve bağlayıcı kuralları sağlanamaktadırlar.

Bir diğer açık, İş İlkeleri'nin ECGD'yi pek az taahhüd altında bırakmasıdır. Örneğin dengeli kalkınma konusunda ECGD yalnızca "çevresel, sosyal ve insan hakları konuları da dahil projenin etkileriyle ilgili olarak bilinçlilik ve kavrama düzeyini geliştirme" sorumluluğunu üstlenmektedir.¹⁵¹ Söz konusu ilkeler ayrıca ECGD'ye, katıldığı projelerin geliştirilmesi amacı doğrultusunda, İlisu'nun özelliği haline gelen "flaster" (yara bandı) yaklaşımının bir tekrarı olmaksızın bunun nasıl başarılacağı konusunda herhangi bir yönlendirme yapmaksızın, "yapıcı bir angajman" politikaları izleme sorumluluğunu yüklemektedir.

Söz konusu ilkelerin yürürlüğe sokulmasını sağlayacak bir mekanizma da bulunmamaktadır. Çalışanların bu ilkelere göre davranmasını sağlayacak teşvikler ve cezalar konmamıştır. Söz konusu ilkelerin yürürlüğe sokulmasıyla ilgili kurallar yoktur ve çalışanların izlemesi zorunlu standartlar bulunmamaktadır. Buna ilaveten projelerin karar sürecinde etkilenmiş topluluklara verilmiş bir rol de yoktur. ECGD'nin, projeden etkilenmiş topluluklarla istişarede bulunması gerekliliği de yoktur ve ECGD'nin desteklediği projelerden olumsuz etkilenen kişiler, otomatik olarak karar ıslahı talep edemeyeceklerdir.

Bu eksiklerine rağmen Heyet, söz konusu ilkelerin, ECGD uygulamasında yeni bir yöne doğru adım atıldığının bir işareti olduğuna inanmaktadır. Heyet özellikle, ECGD'nin "etkinliklerimizin,

---

katlanılabilir kalkınma, çevre, insan hakları, iyi yönetim ve ticaret dahil hükümetin uluslararası politikalarını dikkate almasını sağlama” sorumluluğunu üstlenmesini sevinçle karşılamaktadır.¹⁵¹ Heyet, Ilısu’ya desteğin devam etmesinin, bu taahhüdün hem özünün hem sözünün ihlali anlamına geleceğine inanmaktadır. Özellikle Türkiye’nin güneydoğusunda sivil, insani ve siyasi hakların reddediliyor olması Ilısu ile BK’nın etik dışı politika konusundaki taahhüdünü göze batan bir çelişki haline getirmektedir. Dolayısıyla Heyet Ilısu’ya, ECGD’nin yeni hedeflerine bağlılığının turnusol testi olarak görmektedir: Proje’nin yürümesi, ECGD’nin reformu ve BK hükümeti tarafından benimsenmiş dengeli kalkınma ilkelerine sahip çıkma anlamında çok belirleyici bir amaç yoksunluğunun işareti olacaktır.

Almanya’da Sosyal Demokrat Parti ile Buendnis90/Die Gruenen (Yeşiller) Partisi hükümeti 1998 Ekim tarihli koalisyon anlaşmasında “dış ticaret teşvikleri, özellikle ihracat kredileri garantisi sağlanması konusunda, çevresel, toplumsal ve kalkınmayla ilgili kriterleri göz önüne alarak reform başlatacağını” açıklamıştır. 2001 yılının Ocak ayında söz konusu hükümet, yeni politikalarıyla ilgili ilk teklif taslağını yayımlamıştır.

Heyet, Alman hükümetinin çevresel, toplumsal ve kalkınmayla ilgili kriterleri başlatma taahhüdünü sevinçle karşılarken, yakın zamanda sunulmuş olan teklif konusunda derin endişelere kapılmıştır.

Şu andaki teklifte değinilmiş olan yegane bağlayıcı standartlar, ithalatın yapıldığı ülkenin standartlarıdır. Ne var ki, Ilısu projesinin gösterdiği gibi kalkınmakta olan ve geçiş sürecindeki ülkelerde çevre yasaları ve uygulaması genellikle yetersizdir. Dolayısıyla Dünya Bankası standartlarının gözetilmesi, yalnızca, proje planlamasının ilk aşamalarından itibaren Hermes garantisi için başvuran projelerin minimal bir kriter ile onaylanacağını göstermektedir. Ilısu, bir projenin, şartlar koşularak uluslararası standartlara uygun hale getirilmesi konusundaki gecikmiş çabaların üzücü bir örneğidir. Bu süreç hem zamanı tüketmekte hem de hiçbir durumda arzulan sonuçları vermeyecek gibi gözükmektedir.

Bu, bağlayıcı standartların olmaması konusu, Alman katkısının yüzde yirmiden az olduğu projelerden hiçbirinin elemeye tabi tutulmadıkları olgusu göz önüne alındığında özellikle endişe vericidir. Eğer diğer İKK’lar da aynı kurala uysalardı, hiçbir ülkenin yüzde yirmiden fazla payının olmadığı Ilısu gibi bir proje, bu raporda sıralanmış, ciddi çevresel, toplumsal ve insan hakları etkilerine rağmen en temel bir eleme bile yapılmaksızın yürüyebilirdi.

ECGD’nin Ilısu Çevre Etkileri Değerlendirmesi’nin gösterdiği gibi bir ÇED taslağının hazırlanması için kriterlerin açık olması gerektiği gibi, sunulan bu ÇED’lerin değerlendirilmesi için de yeterli bir kapasite gerekmektedir. Ne var ki [Alman] teklif taslağı, hangi tür projeler için ne tür çevre çalışmalarının hazırlanacağı sorusunu cevapsız bırakmaktadır.

Dolayısıyla yeterli bir çevre yönetmeliği geliştirilmesi için Heyet, bütün garanti başvuruları için kapsamlı bir eleme prosedürü içeren bir eşik çizgisi saptanmasını, bir ülkenin çevresel, toplumsal ve insan hakları konularındaki durumuna yönelik tehditler taşıyan projeler için açıkça tanımlanmış uluslararası standartlara göre bağımsız ÇED’ler hazırlanmasını ve proje tasarımının erken aşamalarında Dünya Bankası standartlarının gözetilmesini tavsiye etmektedir. Duyurusu yapılmış olan Hermes reformları henüz somut olarak yürürlüğe konmadığından Ilısu projesi de bu arada Alman hükümetinin, garanti politikasında çevresel, toplumsal ve insan haklarıyla ilgili kriterlere saygı duyma istekliliği açısından bir sınama olarak kalmaktadır.

Heyet’in Tavsiyeleri

Heyet, bulguları ışığında, Ilısu’yla ilgili İKK’lara, söz konusu projeye ihracat kredisi vermeyi reddetmeleri için baskı yapacaktır. Buna ilaveten Türk Hükümeti’ne, Ilısu gibi büyük baraj projelerinin, zorlukları artırmayacak veya Kürt vatandaşlarının ya da diğer azınlıklarının ülke içinde yer değiştirmesi tehdidi oluşturmayacak alternatifleri dikkate alması konusunda ısrar etmektedir.

İlusu'nun, örneğin kötü aktarımdan kaynaklanan yüzde onbeş-yirmi dolayındaki elektrik kayıpları gibi alternatifleri vardır. Heyet ayrıca, Türk Hükümeti'ne Kürt sorununa barışçı, siyasi çözüm çağrılarına cevap vermesi için ısrar etmektedir.

Daha genel olarak Heyet, halihazırdaki ihracat kredisi kuruluşları pratiğinde derinlemesine bir reform tavsiye etmektedir. Özel olarak İKK'larla ilgili beklentileri aşağıdadır:

1. Dünya çapında üç yüz kadar NGO tarafından desteklenen "Resmi İhracat Kredisi ve Yatırım Sigortası Kuruluşları Reformu Konusunda Jakarta Deklarasyonu"nda ortaya konan önerileri benimsemeleri.
2. Bu çerçevede, uluslararası çevresel, kalkınmaya yönelik ve insan hakları standartlarını karşılamayan projeleri, destek konusu gündeme gelmeden eleyecek ve destek konusu onaylandığında bu standartlara uyulmasını sağlayacak, "olumlu" ve "kısıtlayıcı" eleme prosedürlerinin yanı sıra zorunlu, yasal açıdan bağlayıcı standartları benimsemeleri.
3. Barajlarla İlgili Dünya Komisyonu raporunu benimsemeleri ve gelecekte ilgili oldukları bütün hidroelektrik sözleşmelerinin İyi Uygulama Kurallar Düzenlemesi'yle (Raporun 9. Bölümü içinde) uyumlu olması için çaba sarf etmeleri. En azından barajlarla ilgili projeler için destek arayan şirketlerden belli WCD ilkelerinin ve kurallarının neden uygulanamayacağı konusunda açıklama istenmeli ve bu açıklama projenin Çevre Etkileri Değerlendirmesi'ne iliştilirilmeli.
4. İhracat kredi desteği verilmesi düşünülen her proje için, ulusal hükümetin insan hakları anlaşmalarına ve standartlarına uyumunu da içerecek biçimde detaylandırılmış bir insan hakları değerlendirme yapılmasını ve yayınlanmasını üstlenmeleri.

EK 1

13 Haziran 2000

Resmi İhracat Kredileri ve Yatırım Sigortası Kuruluşları Reformu Konusunda Jakarta Deklarasyonu

Endonezyalı ve uluslararası NGO'lar (Hükümet dışı kuruluşlar) ile toplumsal hareketlerden 50 temsilci, 1-7 Mayıs 2000 tarihleri arasında, resmi ihracat kredileri ve yatırım sigortası kuruluşlarıyla (İKK'lar) ilgili stratejik bir toplantı için Jakarta ve Güney Sumatra'da bir araya geldiler. Bu temsilciler, 45 ülkeden 347 NGO tarafından onaylanan aşağıdaki deklarasyon üstünde anlaşmaya vardılar.

Sunuş

Dünyanın her yanından hükümet dışı kuruluşlar, İKK etkinliklerinin olumsuz çevresel, sosyal, insan hakları ve ekonomik sonuçlarını, hükümetlerin ve uluslararası kurumların dikkatlerine sunarlar. İKK'ların, birçok örnek ülke arasından yalnızca biri olan Endonezya'da neden olduğu vicdanları sızlatan insani acılara ve çevre tahribatına bizzat tanık olduk. İKK'lar, tahripkar sosyal ve çevresel etkileri olan birçok projeyi desteklemişlerdir (örneğin madencilik, cilt ve kağıt, fueloil ve enerji sektörlerinde). İKK'lar, Suharto Hükümeti tarafından insan hakları ihlallerinde kullanılan silah ihracatını desteklemişlerdir. 1996 yılında Endonezya'ya İKK'lar vasıtasıyla giren paranın miktarı 28 milyar ABD dolarıdır ki bu Endonezya'nın dış bonçalarının yüzde 24'üne tekabül etmektedir. Endonezya'nın İKK borcu, gelecekteki kalkınmasını sakatlayarak Endonezya halkının sırtına kabulü mümkün olmayan bir yük bindirmektedir. 22 Eylül 1999 tarihli bir "Financial Times" makalesinde işaret edildiği gibi, dikkatsiz gelişmiş ülke İhracat Kredisi Kuruluşları, "Doğu Timor'daki şiddet ile Endonezya'daki ekonomik felaket" konusunda büyük bir sorumluluk taşımaktadırlar.

1998 yılında dünya ihracatının yüzde sekseninden fazlasına destek veren resmi İhracat Kredileri ve Yatırım Sigortası Kuruluşları, en büyük uluslararası kamusal finansman kaynağı haline gelmiş

---

durumdadırlar. 1998 yılında İKK'lar, özel sektör işletmelerine ve yatırımlarına 391 milyar ABD doları tutarında destek vermişlerdir ki bunun 60 milyar ABD dolarlık kısmı esas itibariyle kalkınmakta olan ülkelerdeki büyük ölçekli projelerin finansmanı için verilen orta ve uzun vadeli garantiler ve kredilerdir. Bu miktar, bir önceki on yılın bütün iki ve çoklu kalkınma yardımı toplamının yaklaşık 50 milyar ABD dolar olan ortalamasını aşmaktadır. İKK'lar bütün kalkınmakta olan ülke borçlarının yüzde 24'ünü karşılamaktadırlar ve bu borcun yüzde 56'sı resmi devlet kuruluşlarıdır.

1998 yılının Nisan ayında, 46 ülkeden 163 NGO sanayileşmiş büyük OECD ülkeleri maliye ve dışişleri bakanlıklarına, "Resmi İhracat Kredileri ve Yatırım Sigortası Kuruluşları Reformu Konusunda Ulusal ve Uluslararası Hükümet Dışı Örgütler'in Çağrısı" nı yollamışlardır. Söz konusu NGO'lar, İKK karar sürecinde şeffaflık, çevre değerlendirmesi ve etkilenmiş toplulukların katılımıyla İKK'ların, eleme yoluyla mali taahhütte bulunmaları, İKK taahhütlerinin keşfi yapılırken sosyal açıdan katlanılabilirlik (eşitlik ve insan hakları konularında) ve OECD ve/veya G8'ler içinde İKK'lar için ortak çevresel ve sosyal standartlar konusunda bir anlaşma yapılması çağrısında bulunmuşlardır.

Geçtiğimiz iki yıl içinde sanayileşmiş büyük ülkeler, OECD içinde ortak çevre yaklaşımları ve kuralları oluşturma yönünde ancak en alt düzeyde taahhütte bulunmuşlardır. OECD İhracat Kredileri ve Kredi Garantileri Çalışma Grubu'nda şeffaflık ve kamuoyuyla anlamlı bir istişare olmaması; özellikle OECD üyesi olmayan 'etkilenmiş topluluklar'ın ve örgütlerin temsilcileriyle herhangi bir istişarede bulunulmaması, bu süreci gülünç hale getirmiştir. İKK'lar kararlı bir biçimde geçmişten ders almamakta ve çevre ile toplum açısından tahripkar operasyonların finansmanını onaylamayı sürdürmektedirler.

İKK'ların toplumsal ve çevresel ihmalkarlıkları, insan hakları ihlallerine destekleri ve şeffaflıktan yoksunlukları son bulmak zorundadır. İKK'ların büyük silah alışverişlerinin, kendi ülkelerinde reddedilen veya yasadışı olan modası geçmiş teknolojilerin, ekonomik açıdan üretken olmayan yatırımların finansmanını yapmaları global boyutlarda bir skandaldır.

Reform Çağrısı

Dünyanın her yerinden NGO'lar, Endonezya ve diğer birçok ülkedeki deneyimlerine dayanarak Nisan 1988 tarihli Resmi İhracat Kredileri ve Yatırım Sigortası Kuruluşları Reformu çağrılarını tekrarlamaktadırlar. OECD hükümetlerini, bakanlarını ve ulusal yasama örgütlerini İKK'larıyla ilgili olarak, gerekli süratle aşağıdaki reform önlemlerini almaya çağırıyoruz.

1. Hem OECD ülkelerinde hem de alıcı konumundaki ülkelerde; tek tek İKK'lar tarafından desteklenen halihazırdaki ve gelecek yatırımlar ve projelerin değerlendirilmesi; ulusal İKK'lar içinde yeni prosedürlerin ve standartların hazırlanması ve OECD ile öteki forumlarda ortak bir yaklaşım ve kurallar dizininin müzakere edilmesi olmak üzere üç düzeyde de şeffaflık, kamuoyunun bilgilere ulaşımı ile sivil toplum ve 'etkilenmiş topluluklar'la istişare.
2. Uluslararası kamu finansmanı için Dünyası Bankası Grubu ve OECD Kalkınma Yardımı Komitesi'ninkiler gibi mevcut uluslararası prosedürlerden ve standartlardan daha aşağıda ve daha yumuşak olmayan bağlayıcı ortak çevresel ve toplumsal kurallar ve standartlar. Söz konusu kuralların ve standartların kullanılmakta olan diğer uluslararası, toplumsal ve çevresel taahhütler ve antlaşmalarla; örneğin Uluslararası Çalışma Örgütü'nün konvansiyonları ve Biyolojik Çeşitlilik ile İlgili Birleşmiş Milletler Konvansiyonu'yla tutarlı olması gerekmektedir. Buna ilaveten İKK'lar, iklim değişikliği etkileri konusunda tam, şeffaf hesap vermeli ve dengeli, yenilenebilir enerji yatırımlarını artırmaya yönelmelidirler. Bu ana kadar bazı hükümetler, uluslararası kabul görmüş standartlardan ve kurallardan sapan ve bunlardan daha aşağı düzeyde olan çevresel ve sosyal politikalar oluşturmuş ya da oluşturmaktadırlar.
3. İKK'ların operasyonlarını yönlendiren aşıkâr insan hakları kriterlerinin benimsenmesi, bunun etkilenmiş insanlar ve sivil toplumla istişarelerde bulunarak yapılması ve mevcut bölgesel ve uluslararası insan hakları sözleşmeleri temeline oturması gereklidir. Endonezya'da ve başka

---

yerlerde İKK'lar yalnızca fevkalade korkunç insan hakları ihlalleriyle doğrudan bağlantılı silah ihracatını desteklemekle kalmamış, aynı zamanda maden, kağıt ve cilt fabrikaları ve diğer büyük altyapı yatırımlarına, genellikle yerli ve yerel halkın toprak haklarının ve geçim kaynaklarının tahrip edilmesi, muhalefetin silah zoruyla bastırılması ve bu ihlallerin eleştirilmesi gerekçesiyle basın özgürlüğünün kısıtlanması da eşlik etmiştir.

4. İKK'ların yolsuzluğu cesaretlendirmesine son verecek, bağlayıcı kriterlerin ve yönetmeliklerin benimsenmesi, Transparency International'a göre, (Uluslararası şeffaflık ilkelerini konusunda çalışmalar yapan merkez) İKK'ların bu konuyla ilgili aksiyonları gerçekleştirilmemeleri bazı İKK uygulamalarını "cezai nielikte bir suç'un ortakları haline getirmektedir. Transparency International'ın, İKK'ların yolsuzlukların suç ortağı olmaları durumundan nasıl sakınacaklarına ilişkin olarak, 1999 yılı Eylül ayında OECD ile Avrupa Birliği'ne sunduğu tavsiyeleri biz de onaylıyoruz. Bunlar arasında, inter alia (Lat: Diğerleriyle birarada) ihracat kredisi başvurusunda bulunanların yazılı olarak sözleşmeyle bağlantılı yasadışı herhangi bir ödeme yapılmadığını beyan etmek zorunda olmaları ve yasadışı ödeme yasağına ters düşülmesinin, devletin ödeme yükümlülüğünün iptalini icap ettireceği de bulunmaktadır. Yolsuzluktan hüküm giyen şirketlere beş yıl süreyle daha fazla destek verilmesi yasaklanmalı ve ihracat kredi kuruluşları, komisyonlar için, destekledikleri sözleşmelerin bir parçası olarak ödeme taahhüdünde bulunmamalıdır.
5. İKK'lar üretken olmayan yatırımlara finansman sağlamayı kesmelidirler. OECD ikili mali yardım kuruluşları ve Dünya Bankası gibisinden kalkınma kuruluşları tarafından reddedilecek olan askeri satın almalar ve nükleer enerji santralleri gibisinden beyaz fil projeleri için kütleli İKK desteği sona ermelidir.
6. Büyük bölümü ekonomik açıdan üretken olmayan amaçlarla alınmış olan yoksul ülkelerin İKK borçlarının iptali. Biz, Endonezya Borçlanma Karşıtı Koalisyonu'nun, "Endonezya'nın, şu anda Endonezya halkına, desteklenmesi mümkün olmayan bir yük bindiren yükümlülüklerinin iptal edilmesi" çağrısını destekliyoruz.

Nihai Hüküm

OECD Kalkınma Yardımı Komitesi, 1996 yılında "ilgili sanayileşmiş ülke politikalarının bütün yelpazesinin, kalkınma hedefleriyle tutarlı olduğu ve bunları zayıf düşürme kastı taşımadığı güvencesini vermek dışında bir amacımız olmamalıdır" beyanında bulunmuştur. OECD İKK'ları ve OECD İhracat Kredileri Çalışma Grubu bu çağrıya bütünüyle saygısızlık etmektedir. Söz konusu İKK'lar bu ana kadar geçmiş yanlışları konusunda herhangi bir sorumluluk almayı ve bunlardan anlamlı dersler çıkartmayı reddetmişlerdir. İKK'ların halihazırdaki uygulamaları, Dünya Ticaret Örgütü, Yatırım Konusunda Önerilmiş Çokuluslu Anlaşma ve Uluslararası Para Fonu ile Dünya Bankası'yla ilgili olarak, dünyanın her yanında sivil toplum ve aktivistler tarafından duyulan endişeler ölçüsünde ciddi ve eleştiriye açık, yoz, şeffaf olmayan, çevresel ve toplumsal olarak tahripkar bir globalleşme biçimini içinde barındırmaktadır.

Dünyanın her yanındaki ilgili vatandaşları ve örgütleri, dikkatlerini İKK'lar ile müzakere forumları olan OECD'ye çevirmeleri ve hükümetlerine, daha fazla gecikmeden reforma girişmeleri için baskı yapmaları çağrısında bulunuyoruz.
